T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI HÜKÜMETLERİ VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI (1908-1913)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Öner BUÇUKCU

ANKARA -2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI HÜKÜMETLERİ VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI (1908-1913)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Öner BUÇUKCU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI

ANKARA -2012

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI HÜKÜMETLERİ VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI (1908-1913)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı-Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı	…….
Prof. Dr. Neşe Özden	…….
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç	…….
……..	…….
…….	…….

Tez Sınav Tarihi: …….

İçindekiler

ÖNSÖZ 5
GİRİŞ – KAVRAMSAL ÇERÇEVE 8
Devlet-Dış Politika-Diplomasi 8
Batıda Devlet-Dış Politika-Diplomasi 9
İslâm'da Devlet ve Dış Politika 22
Kurumsal Açıdan Osmanlı Devleti ve Osmanlı Dış Politika İlkeleri 32
Kurumsal Açıdan Osmanlı Devleti 32
Osmanlı Diplomasisi ve Geleneksel Osmanlı Dış Politika İlkeleri 43
1.BÖLÜM-II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE HAZIRLIK 51
1.1. Devletlerarası İlişkiler ve Uluslararası İlişkilerin Ekonomipolitiği 51
1.2. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Dış Politikası 76
1.3. İttihad-Terakki Cemiyeti ve Hürriyet'in İlânı 98
1.3.1. Meşrutiyet'in İlanı 102
2.BÖLÜM-II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI HÜKÜMETLERİ VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI (1908-1913) 118
2.1.(Küçük) Sait Paşa Hükümeti (22 Temmuz-5 Ağustos 1908) 118
2.2.Kıbrıslı Kamil Paşa Hükümeti 5 Ağustos 1908 – 14 Şubat 1909 125
2.3.Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti (14 Şubat 1909-13Nisan 1909) 147
2.3.1.31 Mart Olayı ve Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin Düşüşü 151
2.4.Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti (14 Nisan 1909-5 Mayıs 1909) 156
2.5.Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti (5 Mayıs 1919-28 Aralık 1909) 164
2.6.İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911) 175
2.7.II. ve III. (Küçük) Sait Paşa Hükümetleri (30 Eylül-31 Aralık 1911, 31 Aralık 1911-17 Temmuz 1912) 197
2.8.Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi (22 Temmuz 1912-29 Ekim 1912) 215
2.9.Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa Hükümeti Dönemi (29 Ekim 1912-23 Ocak 1913) 227
SONUÇ 235
EKLER 244
ÖZET 255
ABSTRACT 257
KAYNAKLAR 259

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi siyasî, iktisadî, hukukî ve sosyolojik açıdan çok fazla gelişmenin bir arada yaşandığı Türk tarihinin hızlandırılmış bir dönemini ifade etmektedir. Bu bakımdan, kendisinden sonraki dönem üzerinde de derin izler bırakan; siyasî, iktisadî ve sosyal yapıda derin çatlaklar oluşturan II. Meşrutiyet Dönemi için Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın "siyaset ve fikriyatımızın laboratuarı" tespiti son derece dikkat çekicidir.

Son dönemlerde Osmanlı tarihi üzerine giderek artmakta olan bir ilginin varlığıyla birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'ne ilişkin çalışmaların sayısında da gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Bu çalışmaların bütünlüklü bir değerlendirmesi II. Meşrutiyet'in İlânı'nın Osmanlı tarihi açısından bir kopuşu, devrimsel nitelikte bir gelişmeyi temsil ettiği şeklindeki iddiayı da tartışmalı hale getirmiştir. II. Meşrutiyet'in İlânı 18-20.yy arasındaki Avrupa tarihi ve uluslararası politika çerçevesinde, yeni verilerle tekrar değerlendirildiğinde Osmanlı tarihinde önemli bir gelişmeye isabet etmekle birlikte süreklilikte herhangi bir kırılma yaratmadığı, Osmanlı Devleti'nin bahse konu dönemde kaderinin kendi elinde olmadığı görülebilecektir.

Meşrutiyet rejiminin yeniden ilânında büyük pay sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir vesayet rejimi tesis ettiği ancak iktidarı tam manasıyla ele geçiremediği 1908-1913 arası dönemde iç ve dış politikada yaşanan gelişmelerin ayrıntılı dökümü de yaşanan sürecin Osmanlı tarihi açısından bir sürekliliğe işaret

ettiğini göstermektedir. Yaklaşık 1300 yılında Bizans Devleti'ne komşu bir coğrafyada teşkilatlanmış ve çok kısa bir sürede güçlenmiş Osmanlı Devleti'nin yıkılması süreci kurulması ve yükselmesi sürecine göre daha uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Bu süreç aynı zamanda Osmanlı coğrafyasının, kabaca 16.yy başlarında Batı Avrupa'da bir analiz birimi olarak beliren kapitalist dünya ekonomi tarafından çeşitli şekillerde içselleştirilmesi sürecine de tekabül etmektedir.

II.Meşrutiyet'in İlânı'nın Osmanlı iç politik süreçlerinde yarattığı hızlı dönüşümlerin dış politikada da yansıması olup olmadığının analizi amacıyla tez II.Meşrutiyet'in İlânı ile yani 1908 ile başlamaktadır. Bu süre içerisinde ciddi aksaklıklara da sahip olsa anayasal bir idare, muhalefet imkânı, hükümetlerin hukuk çerçevesinde değişimi söz konusudur. 1913'te gerçekleştirilen Babıâli Baskını ile İttihatçılar iktidarı tek başına kontrol almayı başarmıştır. Tezin 1913 yılında sona erdirilmesinin sebebi bu durumdur.

Büyük Devletler'in kapitalist gelişim süreçlerini daha sağlıklı bir biçimde devam ettirebilmek için sömürge yarışına girdiği bir dönemde Osmanlı Devleti'nin dış politikası büyük ölçüde pragmatizmden beslenmiştir ancak Büyük Devletler arasındaki silahlı ya da diplomatik çatışmaların boyutunun büyüdüğü dönemlerde beliren krizlerde çaresizlik daha belirgindir. Kısacası Osmanlı dış politikası, diğer devletlerin dış politika davranışlarını yalnızca diğer devletlerin herhangi bir çıkarlarının olmadığı yerlerde ve krizlerde etkileyebilmiştir. Bu çerçevede elinizdeki tez, yaklaşık üç yüz yıl süren yıkılma döneminin çok kısa bir kesitini, öncesindeki gelişmelere de atıfla biraz daha ayrıntılı biçimde değerlendirmeye gayret etmektedir.

Çalışmada siyasî tarih literatüründe sıklıkla karşılaşılan Rusya, İngiltere, Avusturya kullanımlarının yanı sıra aynı dönem siyasî analiz birimlerini ifade etmek üzere Rus Çarlığı, Britanya, Avusutrya-Macaristan İmparatorluğu kullanımları da tercih edilmiştir. Ayrıca Britanya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Rusya'yı ifade etmek üzere Büyük Devletler nitelemesi kullanılmış; kelimelerin ilk harflerinin büyük kullanımı tercih edilmiştir. Çalışma makro bir anlatıya ulaşmayı hedeflediği için yöntem olarak dönemi değerlendiren/anlatan ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır.

Cliché olarak değerlendirdiğim için, yaptığım çalışmalarda uzun uzadıya teşekkür faslı açmamayı adet edindim. O sebepten cümlelerimin, bu çalışmayla nihai amaç (yani mezuniyet) açısından benzerlik gösteren diğer çalışmalardaki teşekkür fasıllarıyla aynı değerlendirilmemesini okuyucudan rica ediyorum. Aziz hocam Kurtuluş Kayalı bu metnin oluşum sürecinde ihtiyaç hissettiğim her an yardımını esirgemeyerek, ufuk açıcı eleştiri ve öneriler getirerek elinizdeki metnin meydana gelmesinde çok büyük katkı sağladı. Galiba bu tezi hocama ithaf etmek, ona teşekkür etmekten daha çok (fakat yetersiz) minnettarlığıma tercüman olacaktır.

GİRİŞ – KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Devlet-Dış Politika-Diplomasi

Tez "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913)" başlığını taşımaktadır. Dikkat edileceği üzere başlıkla birlikte çok temel iki teorik müesseseye ve bunlarla ilintili olarak telakki edilebilecek bir başka kavrama göndermede bulunulmuştur. İlk bakışta birbirlerinden tamamen farklı kavramsallaştırmalar gibi gözükmekle birlikte dış politika devletle ve zaman zaman iç içe geçerek de diplomasi ile ilintili bir unsurdur.

XIX. yy'dan itibaren batı siyasal düşüncesi evrenselleşmiş ve kavramsallaştırma açısından diğer düşünce geleneklerini etkisi altına almış; bu durum devlet, siyaset, ekonomi gibi çok temel politik kavramsallaştırmalarda da görüldüğü gibi siyaset düşüncesinin "küreselleşmesi" ve diğer siyasî düşünce geleneklerinin zamanla görmezden gelinmesi ile neticelenmiştir. Batıda siyasal düşünce tarihi özellikle Aydınlanma Çağı ile birlikte ciddi gelişim göstermiştir. Aydınlanma filozofları tarafından batıda siyasal düşünceler tarihi Antik Yunan'a kadar götürülmekle birlikte bu tasarımın Aydınlanma döneminden geriye bir yaratım olduğunun altı çizilmelidir.

Osmanlı Devleti tarihsel olarak Batı Medeniyet havzası ile komşu olmasına ve çok çeşitli boyutlarda ve derinlikli ilişkiler geliştirmesine rağmen farklı bir medeniyet havzasından ve dolayısıyla farklı bir siyaset düşüncesi geleneğinden de beslenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi, ilişki kurduğu siyaset düşüncesi geleneklerinde konumuzla ilintili kavram ve müesseselere nasıl yaklaştığının netleştirilmesi ile mümkün olabilir.

Batıda Devlet-Dış Politika-Diplomasi

Batıda Devlet

"İktidarı elde etme, iktidar imkânlarını meşru şekilde değerlendirme veya iktidarın teşekkülü için gerekli olan faaliyetlere katılma" (Kerimoğlu, 2008; 15), "ülke, devlet ve insan yönetimi" (Daver, 1969; 5) "toplum içindeki değer dağıtımını emredici yoldan gerçekleştiren süreç" (Çam, 1975; 149) şeklinde tanımlanan; siyaset biliminde en fazla kullanılan kavram olan devletin anlamının ne olduğu üzerinde henüz kesin bir konsensüs sağlanamamıştır. İlkçağ Yunan filozoflarından Platon (Eflatun) devleti "insanın tek başına kendi kendisine yetememesi sebebiyle ihtiyaçlarını karşılamak üzere meydana getirdiği müessese" olarak tanımlamış; insanların ihtiyaçlarını sadece filozofların bulabileceğini, bu sebeple devleti filozofların yönetmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Şenel, 2004; 145-162, Ağaoğulları, 1994; 198-202 ve 240-249). St. Agustinus "Devlet ilk günah neticesinde cennetten kovulan insanların yeryüzünde teşkilatlanmak mecburiyetinde kalmaları üzerine ortaya çıkmıştır" şeklinde bir açıklama geliştirirken Niccola Machiavelli "Örgütlenmiş bir kuvvet olarak kendi bölgesinde üstün ve diğer devletlerle bağlantısında bilinçli bir büyüme siyaseti izleyen kuruma devlet denir" tanımlamasını yapmıştır. J. Bodin ise devlet için "birçok ailelerin ve onların malik oldukları şeylerin egemen kudret tarafından adaletli bir şekilde idaresi" açıklamasını getirmiştir. Hegel "Devlet ilahî arzudur. Şu anlamda ki, yeryüzünde mevcut olan ve ortak şuurun örgütü olan tüzel kişiliktir. Devlet, malum amaçlara, belli kanun ve ilkelerle ulaşır. Bu sebeple kendini bilen ve emreden ilahî iktidardır. Ruhun sonsuz ve zorunlu varlığını temsil eder. Tanrı'nın dünyada yürüyüşüdür" tanımlamasını yapmıştır (Sabine, 1969; 22-24).

Karl Marx devleti, kabaca, "egemen sınıfların, diğer toplumsal tabakaları baskı ve denetim altına alabilmek için geliştirdikleri kurum" şeklinde tanımlamıştır. Marx'ın devlet tanımı siyaseti bir sınıf mücadelesi olarak "tasarlayan / açıklayan" geleneğin bir yansıması durumundadır. Anarşizmin savunucularından Proudhon ise "devlet yalnız bir istikrarı sağlama kurumu değildir. Aynı zamanda kaynağı ne olursa olsun özel mülkiyeti güvence altına alan ve bunun için kuvvet kullanma imtiyazını elinde bulunduran bir tüzel kişiliktir" düşüncesine sahiptir.

Klasik politika bilimi devleti temel / ana konusu olarak ele almıştır. Devletin kuruluşu, fonksiyonları, amaçları, devlet ve fert ilişkileri gibi sorunları kapsayan geleneksel siyasal bilim esas itibariyle bir devlet bilimi olarak kabul edilmekteydi (Kapani, 2005;27). Devlet ve siyasal olanın bu kadar iç içe geçirilmesi kendisini tarih biliminde de göstermiştir. Modern tarih biliminin kurucusu kabul edilen Ranke de tarihi devletle birlikte başlatmaktadır ve Ranke'ye göre devletsiz toplumların tarihleri de yoktur (Iggers, 2011; 30 vd.). Bu anlamda klasik historisizm devleti toplumun ve kültürün diğer tüm yönlerinin bağımlı olduğu anahtar kurum konumuna yükseltmiştir (Iggers, 2011; s.54 vd.).

Ancak zamanla devlete ilişkin bu görüşlere hem politika bilimi açısından hem de tarih bilimi açısından ciddi bir meydan okuma gelmiştir. Devlet ve siyasal olanın bu kadar bütünleşik hale getirilmesi, politik alanın devletle sınırlandırılmış olması, siyaset bilimi ile uğraşan kimseler tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir. Bu bağlamda ifade edilen görüşlerin özeti Lipson tarafından yapılmıştır denilebilir. Lipson'a göre "devletin olduğu yerde politika vardır ancak politikanın olduğu yerde her zaman devlet olmayabilir" (Lipson, 1973; 66). Zira politika devleti aşan bir kavram olarak

algılanmak gerekir. Siyasal ilişkiler henüz devlet aşamasına gelmemiş toplumlarda da görülebilir.

Siyaset bilimindeki bu yaklaşım klasik historsizm yaklaşımına da güçlü bir meydan okumanın kapısını aralamıştır. Devletsiz toplumları, diğer bir ifadeyle Avrupalı olmayan toplumları tarihsiz olarak kodlama eğilimindeki klasik historisizme karşı en ciddi meydan okuma yine bu toplumlardan gelmiştir. Devletin politika biliminin ve tarihin ana konusu olmaktan çıkmaya başlaması ile devletin ne olduğu konusundaki tartışmalar kavramın daha da belirsiz bir hal almasına zemin hazırlamıştır.

Kapani "Devlet yüzyıllardan beri var olan sosyal bir olgudur" demektedir (Kapani, 2005; 33). Bu tespitte bulunurken büyük ihtimalle Kapani'nin zihninde Antik Yunan'dan günümüze kadar devam eden bir süreç canlanmaktadır. Modern dönemde kurumsallaşmış ve kavramlaşmış bir takım mevhumlarla geçmişe yönelik tasnif yapmanın cezbediciliğinin yanı sıra tehlikeli bir girişim olduğu da ortadadır. Bugün algıladığımız manada devlet hakikaten ne zaman ortaya çıkmıştır ya da Antik Yunan'da, eski Türkler'de veya İran'da tarihin bazı dönemlerinde beliren siyasal örgütlenmeler devlet midir? Ya da yine Kapani'nin cümleleriyle ifade edersek "yöneten ve yönetilen farklılaşmasının meydana geldiği 'ilkel' toplumlarda da devletten bahsedilebilir mi? (Kapani, 2005; 37). Bu durum toplumların devlete geçiş süreçlerini tarihsel ve sosyolojik veriler ışığında ortaya koyan yaklaşımlarla daha belirgin hale getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bugünkü anlamda devlet ilkel kavimler arasında da görülebilen bir iktidar ilişkisi olarak değil, kurum ve kurumsallaşmalarıyla 14 ve 15.yy dolaylarında kaba hatlarıyla belirmiş bir kurum

olarak algılanmak gerekir. Kapani'nin de ifade ettiği üzere Hobbes, Locke, Rousseau gibi düşünürlerin "tabiat hali" ve "toplumsal sözleşme" bağlamında ortaya koydukları öneri, olanı değil olması gerekeni açıklama gayretidir. Daha sarih bir ifade ile Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürler devletin nasıl ortaya çıktığını açıklama kaygısı içerisinde olmamışlar; bahsettiğimiz kavramsallaştırmaları sadece birer çıkış noktası olarak benimsemişlerdir.

Devlet, batı düşüncesinde bireysel iktidardan kurumsallaşmaya geçişin bir sembolü olarak değerlendirilmektedir. Bu evrim sonucunda insanlar artık bir derebeyine, bir hükümdara değil fakat onların fiziki (ve çoğunlukla duygusal varlıklarının) üstünde ve ötesinde adına devlet denilen sürekli ve soyut bir varlığa itaat eder duruma gelmişlerdir (Kapani, 2005; 36). Batı düşünce sistemi içerisinde Marksizm ve anarşizm farklı açılardan devleti kötülerken genel olarak batı düşüncesi devleti insanlığın vardığı mütekâmil noktanın bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu durumda batı düşünce sisteminin tarih algısının Aydınlanma ile birlikte çizgisel (linear) bir şekil kazanmasının önemli bir payı bulunmaktadır. Gelişmeye dönük linear tarih anlayışı devleti tarihsel olarak ciddi bir merhale kabul edip kutsamıştır. Bourdeau'nun deyişiyle insanlar diğer insanlara itaat etmemek için devleti icad etmişlerdir. Bu çerçevede aslında devlet tarihsel açıdan bir bütünleşmeyi ve birleşmeyi sembolize etmektedir. Bu durumun batı düşüncesindeki yansıması uluslaşmadır. Dolayısıyla modern dönemde en klasik anlamıyla devlet denildiğinde aslında bütünleştirici ve bütünleştirdiği üzerinde şekillendirici bir kurumlar bütünü olarak ulus-devletten bahseder görünürüz.

Devletin mahiyetinin ne olduğu, devletin toplumdan özerk mi, bağımsız mı olduğu, ortak ve kolektif iyiye mi yoksa ayrıcalıklı sınıfların çıkarına mı hizmet ediyor olduğu ve bu gibi tartışmalardan esinlenerek sorulan iyi ve pozitif mi yoksa kötü ve negatif bir güç mü olduğu şeklindeki sorular birbiriyle çatışmalı devlet teorilerinin ortaya atılması ile neticelenmiştir (Heywood, 2006; 127-137).

Devletin teorik ve pratik çok sayıda şeyi açıklamakta kullanılması onun tek bir perspektiften değil de birden fazla perpektiften değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Bu çerçevede devletin kaba bir tanımına idealist yaklaşım, fonksiyonalist yaklaşım ve örgütsel yaklaşım çerçevesinde ulaşılabilir (Heywood, 2006;125).

Devlete idealist yaklaşım en açık ifadesini Hegel'in yazılarında bulmaktadır. Hegel aile, sivil toplum ve devleti sosyal varoluşun üç temel unsuru ve birbirlerini takip eden süreçler olarak değerlendirmektedir. Hegel'e göre ailede bireyler ailenin çıkarlarını bireysel çıkarların önüne koymaktadırlar. Sivil toplumda ise bireysel çıkarlar toplumsal çıkarların önündedir ve bu durum sivil toplumun bir tür "evrensel egoizm" alanı olması ile neticelenir. Devlet ise karşılıklı sempatiyle, bir tür "evrensel alturizm"den temellenen etik bir topluluk olarak tasarlanmıştır.

Devlete fonksiyonalist yaklaşım devlet kurumlarının rolü ve amacı nedir sorusu çerçevesinde devlet kavramını daha belirgin hale getirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede devletin temel işlevi değişmez bir biçimde sosyal düzenin idamesi olarak görülür; devlet, düzeni destekleyen ve sosyal istikrarı sağlayan bir kurumlar dizisi olarak düşünülür. Bu yaklaşım devleti kapitalist sistemi uzun vadede ayakta tutmayı sağlayacak şekilde sınıf çatışmasını düzenleyen bir mekanizma olarak değerlendirme

eğilimindeki modern Marksistler tarafından da benimsenmektedir. Ancak fonksiyonalist yaklaşım aile, medya, kilise, sendikalar gibi çeşitli şekillerde düzeni sağlayan kurumları da devletle birlikte değerlendirdiği için ciddi şekilde eleştirilmiştir.

Son olarak devleti açıklamada örgütsel yaklaşıma değinilebilir. Örgütsel yaklaşım en geniş anlamda devleti bir hükümet etme aygıtı olarak tanımlamaktadır. Devlet, sosyal varlığın kolektif örgütlenmesinden sorumlu ve giderleri toplum tarafından karşılanan kamusal bir dizi kurum olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımla devlet ve sivil toplum net bir biçimde birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu çerçevede devlet çeşitli hükümet kurumlarını kapsamaktadır; bürokrasi, askeriye, polis, mahkemeler, sosyal güvenlik vb. hususlar siyasi bir yapıyla yani devletle özdeşleştirilebilir.

Örgütsel yaklaşım batıda siyasi düşünceler tarihi içerisinde devletin serüvenini anlamlandırmak açısından ciddi ipuçları vermektedir. Batıda modern egemen devlet anlayışı 1648 Westphalia Antlaşması ile resmi bir hal almıştır. Bu çerçevede merkezileşmiş bir yönetim sistemi olarak onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllar Avrupasında ortaya çıkan; ruhani ve dünyevi kurumları ve grupları kendisine tabî kılan merkezileşmiş modern devletin köklerinin tespiti örgütsel yaklaşımla daha mümkün hale gelmektedir. Bu çerçevede devletin beş temel özelliğinden bahsetmek mümkündür: *a)*Devlet egemendir. Toplumdaki tüm kurum ve gruplar üzerinde mutlak ve sınırlandırılmamış bir iktidar icra eder, *b)*Sivil toplum kurumları özel, devlet kurumları kamusal olarak tanımlanır, *c)*Devlet aynı zamanda bir meşrulaştırma mekanizmasıdır. Devletin aldığı tüm kararlar toplumun bütün kesimlerinde meşru ve bağlayıcı kabul edilir, *d)*Devlet bir hükmetme aracıdır. Devlet otoritesi zorla

desteklenir; meşru şiddet tekeli ile donatılmıştır. Kararları ihlal edenleri cezalandırma kapasitesine sahiptir. Şiddet kullanma tekeli bu bağlamda devletin meşruiyetinin pratikteki ifadesi durumundadır, *e)*Devlet ülkesel bir birliktir, yetkili olduğu coğrafi bir alan tanımlanmıştır, bu sınırlar içerisinde vatandaşı olsun olmasın herkes yetkinin dahilindedir (Heywood, 2006; 126).

Yukarıda ifade edilen bütün yaklaşımlar dikkate alınırsa devletin genellikle sahip olduğu yetkiler / ayrıcalıklar çerçevesinde tanımlandığı dikkati çekmektedir. Bir iktidar aygıtı olarak tasarımlanmış devlet erkinin nasıl, hangi enstrümanlarla kullanılacağı sorunsalı devlet kavramı ve hükümet kavramı arasında zaman zaman iç içe geçmeler oluşması ile neticelenmiş, bu sebepten devlet, hükümet ile karşılaştırılarak daha belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede hükümetlerin gelip gidici olduklarından bahsedilerek devletin sürekliliğini ön plana çıkarılmaktadır (Penguin Dictionary, 1985; 307-308).

Buradan hareketle devlet ve hükümet arasındaki temel farklılıklar kısaca şu şekilde ifade edilebilir: Hükümet, devletin bir parçasıdır. Yani devlet daha genel bir kurumsallaşmaya işaret etmektedir. Devlet devamlılık arzeden bir şeydir. Hükümetler ise geçicidir, reforme ya da restore edilebilir. Hükümet devlet otoritesinin işletilmesini sağlayan bir araçtır. Basit bir örneklendirme ile devlet bir beden, hükümet ise beyin olarak düşünülmüştür. Devlet kurum olarak hukuksal anlamda gayrişahsi hareket eder, siyasî bakımdan nötr olmaları beklenir. Devlet bütün toplum kesimlerinin ortak çıkarlarının müşahhas hale gelmiş biçimi olarak düşünülürken hükümet bir toplumdaki bir ya da birden fazla kesimin partizan sempatilerinin temsilidir (Penguin Dictionary, 1985; 307-308, Heywood, 2006; 126-127).

Bütün bu tartışmalar bir arada değerlendirilmek koşuluyla devlete ilişkin en yaygın tanım olarak devletin kurucu unsurları üzerinden yapılan tanıma değinilebilir. Bu tanıma göre devlet; ülke, insan topluluğu ve iktidar kavramlarının bütününden oluşan bir kurumdur. Bu üç unsurun arasına zaman zaman dördüncü bir unsur olarak siyasal ve hukuksal düzen de eklenmektedir. Bu bağlamda Hans Kelsen "devlet etkili olarak yürürlükte olan bir hukukî normlar sistemidir" tespitinde bulunmuştur. Bununla birlikte devlet ne sadece ülke ne sadece iktidar ne sadece insan topluluğu ne de sadece siyasal düzen ve hukuktur fakat bütün bunların bir toplamı ya da sentezidir. Bu çerçevede batı düşüncesi açısından devlet düşünsel bir varlık olarak tasarımlanmıştır. Burdeau'nun deyişiyle "devlet insanlar düşündükleri için vardır." Ve devlet bütünleştirici/birleştirici bir misyon üstlenmektedir.

Kısacası günümüzdeki anlamıyla devlet[1] ortaçağın sonlarında ve yeniçağın başlarında Avrupa'da feodalitenin çöküşü ve kilisenin siyasal nüfuzunun kırılışı ile birlikte doğmuştur. Ulus-devlet olarak tasarımlanan bu form dağınık ve çatışan otoriteler arasında bölünmüş olan insanları ülke ve millet kavramları etrafında toplayan 'yeni' bir kuruluştur. Batı düşünce sisteminde devlet kavramının beslendiği tarihî, düşünsel ve teorik arka plan bu şekilde özetlenebilir.

[1] Yukarıda da değinildiği üzere devlet denildiğinde ulus-devletler kastedilmektedir.

Dış Politika

Dış politika kavramının ne olduğunun anlaşılabilmesi için modern uluslararası ilişkiler disiplininin tarihsel sürecinin ve uluslararası politika kavramının genel hatlarıyla ortaya konulması gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler başta devletler olmak üzere uluslararası sistem içerisinde yer alan çeşitli odaklar arasındaki öncelikle siyasal, hukuksal ve ekonomik ilişkileri inceleyen ve analiz eden sosyal bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Sönmezoğlu, 2005(a); 670). Bir anlamda eklektik bir disiplin olan uluslararası ilişkiler, dünyada yer alan toplumların siyasal, hukuksal ve ekonomik özelliklerinin dışa ilişkin yönlerini ele alarak irdeler bir duruma gelmiştir. Öte yandan deyim çoğunlukla ve hatalı bir şekilde uluslararası politika ile karıştırılmaktadır. Hâlbuki her iki kavram arasında belirgin bir kapsam farkı dikkati çekmektedir. Bu minvalde uluslararası politika uluslararası ilişkiler disiplininin alt dallarından birisi olarak değerlendirilebilir. Temelde egemen devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen uluslararası politika önceleri, az sonra ayrıntısıyla anlatacağımız, devletlerin dış politikalarının bir toplamı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte günümüzde uluslararası politikanın konusu yalnızca devletlerarası ilişkileri inceleme olmayıp, çeşitli uluslararası ve ulus-üstü kuruluşları, ulusal düzeyde olmakla birlikte uluslararası düzeyde etkili baskı gruplarını, etkili karar alıcıları da kapsamaktadır.

Günümüz uluslararası politika literatüründe iki temel analitik eğilimin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki uluslararası politika ile ilgili olgu veya olayları analiz ederken egemen devletler ve onların dış politikaları ya da uluslararası politikanın diğer bazı aktörleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. İkinci yaklaşımda ise uluslararası sistem global bir birim olarak öne çıkarılmakta; bu sistemin işleyişi ile ilgili genel kurallar saptanmaya çalışılmakta, bu yapının daha küçük birimler üzerindeki etkisi ele

alınmaktadır (Sönmezoğlu, 2005(a); 675-676). Uluslararası politika alanında bir ya da birkaç kapsayıcı teorinin varlığından söz edilememekte; daha çok çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde ve diğer disiplinlerden aktarılan araştırma tekniklerinden faydalanılarak oluşturulan yaklaşımlar görülmektedir.

Devlet ve ulus kavramları Avrupa açısından tarihin belli bir döneminden itibaren yaklaşık olarak birbiri yerine kullanılabilen kavramlar haline gelmişlerdir. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikanın devletlerarası ilişkiler ve devletlerarası politikaya atıfla kullanıldığının başlangıçta altının çizilmesi gerekmektedir. Ancak temel girdiler bu şekilde kaba hatlarıyla ortaya konulduğunda uluslararası teriminin kullanımı açısından pratikte bir takım sorunlar belirmektedir. Örneğin ABD'nin devletleri arasındaki ilişkiler burada bahsedildiği şekliyle bir uluslararası ilişkiler formu değildir. Diğer taraftan Rusya, Belçika, Birleşik Krallık gibi ülkelerde birden çok unsur (etnik varlıkları ulus olarak adlandırdığımızda) bir devletin egemenliği altında yaşarken Türkler, Araplar gibi toplumlar birden fazla devlet örgütlenmesi ile yaşamaktadırlar. Dolayısıyla buradaki sorun devlet teriminin sadece ulusa işaret etmemesinden, mevhum-u muhalifinden, ulus teriminin de sadece devlete işaret etmemesinden kaynaklanmaktadır.

Modern anlamda ulus sözcüğü ile kastedilen belirli bir toprak parçası üzerinde içsel ve dışsal egemenlik hakkına sahip devletlerdir. Buna göre bir ulus belirli bir toprak parçasına sahip olmadıkça tanım gereği egemen olmadığından ulus statüsüne erişememekte; benzer biçimde bir unsur bir toprak parçasına sahip olmasına, hatta bu toprak parçası üzerinde bazı siyasi ve hukukî müesseselere sahip olmasına rağmen egemen olmadığı için egemen devlet olamamakta, dolayısıyla uluslararası ilişkilerin

bir aktörü olamamaktadır. Buradan hareketle uluslararası teriminin yaygın bir biçimde egemen devletler arasına göndermede bulunduğu tespitini yapabiliriz. Modern uluslararası sistem bütün aktörlerin yani egemen devletlerin birbirlerine eşit oldukları varsayımı üzerine inşa edilmiş durumdadır. Burada devlet denirken yaklaşık olarak dört yüz yıl önce Batı Avrupa'da belirmiş; daha sonra bütün dünyaya yayılmış olan ulus-devlet formunun kastedildiğinin altı çizilmelidir.

Bununla birlikte ulus-devletten önce de var olan otonom siyasal yapıların uluslararası ilişkiler disiplininin dışında kaldığı düşünülmemelidir. Ancak uluslararası ilişkiler kendisini yeryüzünde otonom siyasal örgütlenmelerin görülmeye başlandığı günden itibaren kurgulamasına karşın temelde modern döneme ait bir "düzenektir" ve bu düzeneğe ait bir takım kavram ve kavramsallaştırmaların da bu minvalde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler kabaca şöyle tanımlanabilir:

"Başta devletler olmak üzere uluslararası sistem içerisinde yer alan çeşitli odaklar arasında öncelikle siyasal, hukuksal ve ekonomik ilişkileri inceleyen ve analiz eden sosyal bilim dalıdır. Bir anlamda eklektik bir disiplin olan uluslararası ilişkiler dünyada yer alan toplumların siyasal, ekonomik, hukuksal özelliklerinin dışa ilişkin yönlerini ele alarak irdelemektedir" (Sönmezoğlu, 2005(a); 670).

Yukarıda da ifade edildiği üzere uluslararası ilişkiler ile uluslararası politika kavramları sıklıkla birbirleriyle karıştırılmaktadır. Oysaki kavramlar arasında belirgin bir kapsam farkının olduğu görülmektedir. Bu anlamda uluslararası politika uluslararası ilişkiler disiplininin alt dallarından birisi olarak değerlendirilmek gerekir. "Temelde egemen devletlerin birbirleriyle ilişkilerini inceleyen" uluslararası

politikanın "yalnızca devletlerarası ilişkilerin bir toplamı olarak algılanmaması" gerekir (Sönmezoğlu, 2005(a); 675).

Dış politika ise uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt kolu durumundadır.Kavram çoğunlukla tek bir devletin "uluslararası ortamda"ki davranışlarını karşılar şekilde kullanılmaktadır. Kavram etimolojik olarak bir analize tâbi tutulduğunda 'dış' olanın karşısında bir de iç politika olduğu anlayışına götürecektir. Bu husus devletin sınırsız egemen olduğu varsayımının bir yansıması durumundadır. Zira modern devlet çok uzunca bir süre iç politik süreçler karşısında üzerinde başkaca herhangi bir güç ya da davranışlarını sınırlayabilecek bir otorite barındırmayan bir örgütlenme olarak algılanmıştır. Bu çerçevede uluslararası ortam ise herbiri teoride yekdiğerine eşit olan devletlerden oluştuğu için ilginç bir anarşi vaziyetinde olarak düşünülmüştür.

İngilizce'de dış politika için kullanılan deyim "foreign policy"dir. Dilimizde policy sözcüğüne karşılık olarak siyasa önerilmektedir. Bu anlamda dış siyasanın bir ülkenin dışa, diğer ülkelere ilişkin olarak belirli bir konudaki (ekonomik, askerî, politik vs.) tutumunu nitelediği söylenebilir. Bu açıdan dilimizde dış politika deyiminin politik dış siyasa anlamında kullanıldığı görülmektedir (Sönmezoğlu, 2005(b); 11). Bu çerçevede dış politikanın zaman zaman diplomasi ile eş anlamlı olarak kullanıldığı da söylenebilir (Sönmezoğlu, 2005(a); 223).

Gönlübol, devletlerin başlıca dış politika araçları olarak beş temel enstrümandan bahsetmektedir. Bunlar i)Diplomasi ii) Propaganda iii) Ekonomik yöntemler iv) İç işlerine karışma v)Silahlar ve siyasal etkidir (Gönlübol, 2000; 112-185). Sönmezoğlu

ise Soğuk Savaş dönemi uluslararası ilişkiler algısının şekillendiriciliği belirgin olan bu tasnifi alt başlıkları birer üst başlık altında toplamak suretiyle katılır görünmektedir.

Uluslararası ilişkilerde siyasî, iktisadî ve teknolojik alanlar başta olmak üzere birçok parametrede gerçekleşen köklü dönüşümler klasik anlayışların, klasik tanımlamaların sorgulanması ile neticelenmiş ve uluslararası politika ve dış politikaya ilişkin farklı teorik önermeler de söz konusu olmuştur.

Bu bağlamda kısaca diplomasi kavramının da tartışılması yerinde olacaktır. Diplomasi, devletlerin dış politikada siyasî etki aracı olarak kullandığı ve kısaca uluslararası ilişkilerin savaşla değil barışçıl yol ve araçlarla yürütülmesi anlamına gelen bir kavram olarak tanımlanabilir (Dağ, 2004; 146). Harold Nicholson ise diplomasinin dar ve geniş anlam olmak üzere iki ayrı tanımlaması yapılabileceğini ileri sürmüştür. Dar anlamda diplomasi hükümetlerin resmî temsilcileri olan diplomatlar aracılığıyla gerçekleştirdikleri karşılıklı haberleşme ve görüşme süreçleridir. Geniş anlamda diplomasi ise bir ülkenin dış politikasında kullanılan çeşitli siyasal etkileme yöntem ve tekniklerini ifade etmektedir. (Sönmezoğlu, 2005 (b); 323) Bu bağlamda diplomasi veya diplomasi tarihi devletlerin birbirleriyle nasıl ilişki kuracaklarına dair kararlar bütünü ya da farklı çıkarları temsil eden dış politika etkileşimleridir (Kürkçüoğlu, 1980; 312).

İslâm'da Devlet ve Dış Politika

İslâm'da Siyaset Düşüncesi ve Devlet Kavramı

Seküler-profan kültürü benimseyen bir toplumda yönetenler ile yönetilenlerin karşılıklı hak, görev ve yetkilerini belirlemek için yazılı anayasa hukukuna ihtiyaç vardır. İslâm toplumunda "mevarid-i nassda ictihada mesağ yoktur" yani "nass hükmünde bir kaidenin bulunduğu alanda ayrıca hukuk ihdas edilemez" hükmü benimsendiği için kitap ve mütevatir sünnetle sabit olan hakların, vazifelerin ve yetkilerin tartışma konusu haline getirilmesi kolay değildir. İslâm'ın bir devlet düşüncesinin olup olmadığı bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bu bağlamda günümüzde yaygın olarak kullanılan İslâm devleti tabiri modernizmin yayılmasından sonra gündeme giren bir tabirdir. İslam devleti tabirini ilk kullanan müellif M. Reşid Rıza'dır. Osmanlı hilafetini değişik gerekçelerle reddettiği için "İslamî Devlet" tabirini ön plana çıkarmıştır (Kerimoğlu, 2008; 110). Bu çerçevede İslâm'ın siyasal örgütlenme anlamında hükümlerini daha sağlıklı analiz edebilmek için siyaseti nasıl tanımladığı ve konumlandırdığı hakkında kısa bir analize ihtiyaç bulunmaktadır.

Siyaset Arapça'da "emir, nehiy, terbiye" gibi manalara gelen "sâse" kökünden türetilmiştir (Kerimoğlu, 2008, 15). İslâm dinini temel hedeflerinden birisi inananları bir cemiyet haline getirmektir. Birden fazla insanın bir araya getirilmesi, bir cemiyet teşkil ettirilebilmesi için siyasî faaliyetlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda İmam Ebubekr İbn-i Arabî "insanlara iyilikleri emretmek, onları kötülüklerden sakındırmak dinin ve hilafetin aslıdır" açıklamasında bulunmuştur.

İbn-i Kayyım el-Cevziyye siyaseti "insanları hidayete ve hayra ulaştırmak, onları fesaddan kurtarabilmek için takip edilmesi gereken en güzel yola siyaset denir" tanımlamasını yapmıştır.

İslâm âlimleri kaleme aldıkları eserlerde siyasî iktidarı ifade için "halife, emirü'l-mü'minin, sultan ve imamet-i kübra" gibi kavramları kullanmışlar; devlet kelimesine fazla itibar etmemişlerdir. Arapça'da devlet terimi siyasî iktidarı değil insanlar arasında dönüp dolaşan nimetleri ifade için kullanılmaktadır (Kerimoğlu, 2008; 109, Uludağ, 2008; 35).

Bununla birlikte İslâm hukukçuları bir takım kuralları uygulamak üzere siyasî bir otoritenin varlığını zarurî görmüşlerdir. İslâm dini, inananları öyle bir takım şeylerle yükümlü kılmıştır ki bu hususların gerçekleştirilebilmesi bir devletin, belki daha doğru bir ifadeyle örgütlenmiş bir siyasi erkin varlığını gerektirmektedir. Şah Veliyullah Dehlevî'nin ifadesiyle "farzı gerçekleştirmek için varlığı zarurî olan şey de farz olur (Uludağ, 2008, 36). Diğer bir deyişle Müslüman bir toplumun bir devlete sahip olması öncelikli bir farzdır. Bu çerçevede Müslüman âlimler imamlık / devlet yöneticiliği meselesini hukukî bir problem olarak görüp, bugünkü anlamda bir "Anayasa hukuku" problemi olarak değerlendirmişler ve fakat bu mevzuu eserlerinin akaide ilişkin kısmında ele almışlardır. Örneğin İmam Şafiî bu konuyu Kitabu's-Salat adlı eserinin namaz imamlığı bahsinde tartışmıştır (Hamidullah, 2007; 86). Diğer taraftan İslâm âlimleri tüzel kişiliği olan "modern devlet" kavramı üzerinde hiç durmamışlardır

İslâm dininin va'z edicisi Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye hicretinin ardından burada bir site devleti kurmuş ve kendisi de bu devletin başına geçmiştir.

Hz.Peygamber'in hayatta olduğu süre içerisinde Hz. Peygamber vahiy vasıtasıyla yaratıcı ile devamlı irtibat halinde olduğundan ve kendi hayatıyla Kur'an-ı Kerim'in açıklayıcısı kabul edildiğinden devlet ve siyaset işlerine dair herhangi bir sorun ortaya çıkmamış; Hz. Peygamber bu süre içerisinde devlet başkanlığı görevini, daha doğru bir ifadeyle mü'minlerin yöneticiliği vazifesini icra etmiştir. Hz. Peygamber'in ardından Hz. Ebubekir'in devlet başkanı olması Şii ve Sünnî siyaset teorilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Şiî siyaset teorisi: Şiîlere göre İmamet yani İslâm ümmetinin başkanı olma nübüvvetin bir parçası ve devamıdır. Peygamberlik esas, İmamet onun farklı bir formda devamıdır. Peygamberlik ve İmamet; mahiyet, nitelik ve amaç bakımından çoğu konuda birbirine benzemektedirler. Şiiler Kur'an'da Hz. Peygamber'e ait sayılan bütün vasıfları İmamlara da teşmil ederek yorumlamışlardır. Nübüvvet Allah'ın iradesinin bir tecellisidir, diğer bir ifadeyle hiç kimsenin, Peygamber de dâhil, nübüvvet konusunda bir dahli yoktur. İmamet de aynı Peygamberlik gibidir. İmam Allah tarafından seçilmiştir ve bu konuda da hiç kimsenin bir dahli yoktur. İmama ve ümmete sadece Allah'ın iradesini kabul etmek ve ona itaat etmek düşer. Dolayısıyla Şii siyaset teorisinde seçim yoktur. Allah imamet kadar önemli olmayan birçok meseleyi Kur'an-ı Kerim'de hükme bağlamışken bu meselelerden çok daha önemli olan, Kur'an'daki pekçok hükmün uygulaması kendisine bağlanmış bulunan imamı atamayı ihmal etmesi ve ümmeti anlaşmazlık ve kargaşa içerisinde bırakması düşünülemez.

Peygamberlerin "ismet" sıfatı, yani günah işlememe ve hata yapmama özelliği imamda da devam etmektedir. "Eimme-i masumin" denilen 12 imamı Allah günahtan

ve hatadan korumuştur. İlahî bir koruma altında oldukları için yanılmazlar. Dolayısıyla "masum imamların" davranışları, halleri nassdır, yani mutlaka uyulması gereken birer dinî hükümdür; zira bu hükümlerde yanılma ihtimali yoktur.

Hz. Peygamber'den sonra yerine yeğeni ve damadı Hz. Ali'nin geçmesi gerektiğini Allah Kur'an'da apaçık bir biçimde beyan etmiştir. Hz. Peygamber de Hz. Ali'nin seçildiğini bilmekle birlikte karışıklık çıkar korkusuyla "Veda Haccı"nda bunu açıklamaktan vazgeçmiştir. Bunun üzerine Allah bir ayetle Hz. Peygamber'i uyarmıştır: "Ey Peygamber! Rabbından sana indirileni tebliğ et, bunu yapmazsan elçilik görevini yapmış olmazsın. Halka karşı Allah seni koruyor, Allah kâfir bir kavmi doğru yola iletmez." (Maide / 67) Bunun üzerine Hz. Peygamber sahabesini Gadir-i Hum denilen bir yerde toplayarak "Ben kimin mevlası (efendisi / başkanı) isem Ali de onun mevlasıdır, Hz. Musa'ya göre Hz. Harun ne ise bana göre de Ali odur" diyerek Hz. Ali'yi kendisine halef ve veliahd tayin etmiştir. İmamiye şiasına göre ilk üç halifenin hilafetleri gerçek, İslamî, ilahî ve dolayısıyla meşru bir hilafet değildir. Zira bu üç halife döneminde de hakiki, ilahî, meşru halife Hz. Ali'dir (Kerimoğlu, 2008, 234-241, Uludağ, 2008; 90-96, Humeyni, 1979; 51-131).

Sünnî siyaset teorisi: Sünnî ekolün siyaset teorisi diye adlandırabileceğimiz "hilafet" sisteminin dayanağı olarak Hz. Peygamber'in "İsrailoğulları peygamberler tarafından siyaset ediliyorlardı. Bir peygamber öldüğünde onun yerine bir başka peygamber geçerdi. Benden sonra başka peygamber gelmeyecektir. Fakat birçok halife olacaktır" hadis-i şerifi ve "Benim ve raşid halifelerimin sünnetine uyunuz" hadis-i şerifi gösterilebilir (Kerimoğlu, 2008; 108). Sünnî teoride hilafet ve devlet kavramlarının birbiri yerine kullanıldıkları söylenebilir. Buna göre hilafet / devlet "din ve dünya

işlerinin düzenli yürümesi için kurulan genel yönetimdir, Hz. Peygamber'e niyabeten İslâm ülkesini korumaktır" (Uludağ, 2008; 97).

Hz. Peygamber döneminde bir devlet ve bu devleti bir yönetme biçiminin belirli kaideler etrafında var olduğu söylenebilir. Bu durum raşid halifeler döneminde de çok az farklılıkla devam etmiştir. Fakat Emevilerin iktidara gelmesi ile devletin yapısında çok temel bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Hilafet kurumunun bir saltanat biçimine dönüştürülmesi ile şer'i hilafet bir anlamda siyasî hilafete dönüştürülmüştür (Uludağ, 2008; 35).

Hilafet nizamı kitap, sünnet ve icma-i ümmetle kodifiye edilmiş bir siyaset tekniğidir. Kamu alanını düzenleyen ahkâmın tatbik edilebilmesi için halifeye ihtiyaç vardır. İmam Ebu Muin en-Nesefi *"üzerimizde İslâm devlet başkanı olan imamı görmeden bir gün geçmesi caiz değildir. İmametin hak olduğunu kabul etmeyen kimse kâfir olur. Çünkü dinî hükümlerden bir kısmının edası imamın varlığına bağlıdır. Cum'a namazı, bayram namazları, yetimleri evlendirmek vb. sorumlulukların yerine getirilebilmesi ancak imamın varlığına bağlıdır. İmamı inkâr eden kimse farzları inkâr etmiş olur, farzları inkâr eden de kâfir olur"* diyerek Sünnî ekolde halifenin önemini ortaya koymuştur. İmam Sadrüttin Taftazanî eserinde *"şer'i vazife ve vecibelerin pekçoğunun yerine getirilmesi halifeye bağlı olduğu için müellif Ömer Nesefî buna işaret ederek dedi ki: Müslümanlar için bir imama mutlak surette ihtiyaç vardır. Müslüman halkla ilgili dinî hükümlerin yerine getirilmesi, cezaların tatbiki, düşmanlara karşı ülke sınırlarının savunulması, Müslümanlardan bir ordu teşkil edilmesi, sadakaların yani vergilerin toplanması, zorbaların, soyguncuların ve eşkiyaların zabt-u rabt altına alınması, Cum'a ve bayram namazlarının eda edilmesi,*

insanlar arasında ortaya çıkan ihtilafların kaldırılması, hukuk üzerine kaim olan şahidliklerin kabulü, velileri bulunmayan küçük yaştaki oğlan ve kızların evlendirilmesi, malların taksimi gibi önemli hususlar imam sayesinde icra edilir" cümleleriyle Sünnî ekolün bir diğer önemli ismi olan Ömer Nesefî'nin hilafet konusundaki fikirlerini aktarmıştır (Kerimoğlu, 2008; 20-22 ve 107-108, Uludağ, 2008; 98).

Sünni ekol, Müslümanların kendi içlerinden emir seçmeleri ve emaneti ehline teslim etmelerini farz olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede Müslümanların devlet başkanını ve onun tayin ettiği kimseleri denetleyecek, devlet siyasetini tespit etmede ve yürütmede önemli vazifeleri üstelenecek bir kurul oluşturmaları zarurî bir ihtiyaç olarak kabul edilmiştir. "Ehl-i hâl ve'l akd şûrası" olarak da bilinen bu meclise seçilmek için ilim sahibi olmak, adalete ve hukuka riayet etmek, görüş ve hikmet sahibi olmak şartları getirilirken söz konusu mecliste görev alma erkek olma şartına bağlanmamıştır. Halife seçiminde ümmetin çoğunluğunun görüşünün esas alınması gerekir. [2] Hanefi fukuhasına göre iktidarın meşruiyeti, sürekliliği ve istikrarı için müminlerin çoğunluğunun rızasına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda "ehl-i hal ve'l akd" meclisi şartların olgunlaşması halinde halifeyi görevden el çektirebilir (Kerimoğlu, 2008; 204-207, Uludağ, 2008; 99).

Hz. Osman döneminde Şam valisi olan Hz. Muaviye Hz. Ali'nin halifeliği açıklanınca ona bey'at etmemiştir. Hz. Muaviye sonrasında halifenin Müslümanların ileri gelenlerince seçilmesi anlayışından babadan oğula geçme usulüne geçilmiştir.

[2] İmam Gazzalî Hz. Ebubekir'in seçimi üzerinde de durarak Hz. Ebubekir'e biat edenlerin sayısı ile etmeyenlerin sayısının eşit olması halinde dahi hilafet akdinin gerçekleşmemiş olacağını iddia etmiştir.

Saltanat diye de kavramsallaştırabileceğimiz sistem, demokratik rejimlerin uygulandığı günümüzde genellikle "talihsizlik" olarak değerlendirilmektedir. Ancak İbn-i Haldun İslâm âlimlerinin mülk sistemini bizzat reddetmediğini; sadece bu sistemden doğan kötülükleri kınadığını belirtmektedir. Bu görüşünü izah ederken "şayet saltanat (mülk rejimi) doğrudan kınanmış olsaydı Hz. Süleyman bağışlanması için dua etmezdi (Sa'd Suresi: 38 / 35) Çünkü O, peygamberlik ve mülkte bâtıldan uzak olduğunu biliyordu" demiştir (Kerimoğlu, 2008; 226-227). Bu çerçevede İmam Maverdi'nin de aynı kanaatte olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim "Ey Davud! Seni şüphesiz yeryüzüne halife kıldık (Sa'd 26) ayetindeki hilafet kavramının nübüvvet veya kendinden önceki İsrailoğullarının saltanatına halef oluşu kastedilebilir. Eğer saltanat kastediliyorsa mesele yoktur" ifadesinde bunu görmek mümkündür (Maverdi, 1994; 54). Bununla birlikte saltanat rejimlerinde, İslâm siyaset düşüncesinin kristalize olmuş şeklinin müşahade edildiği kabul edilen Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemlerinin aksi biçimde, devletin anlayışına göre dinin şekillendirilmesi anlayışı hâkim olmuştur.

İslâm'da Dış Siyaset

Girişte ayrıntılı biçimde aktarıldığı üzere uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk ve dış politika gibi kavramlar tarihin belli bir döneminden sonrasına ait kavramlardır. Bu gibi kavramların muhtevasıyla kavramların ortaya çıktığı tarihsel ve kültürel bağlamdan uzak bir kültürün, hukuk ve düşünce sisteminin yargılarını açıklamak sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Bununla birlikte İslâm toplumları ve siyasî otoriteleri diğer toplumlar ve milletlerle iktisadî, siyasî, kültürel ilişkiler kurmuşlardır. İslâm hukuku, devletin diğer devlet ve toplumlarla ilişkisinin ne olması gerektiğine ve muhtevasına ilişkin çok gelişkin bir düzenek kurmuş ve bunun kodifikasyonunu

gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda "İslâm'da Devlet İdaresi" adıyla Türkçe'ye çevrilen ancak içerisinde İslâm'da uluslararası hukuk tartışması yapılan eserinde Muhammed Hamidullah İslâm uluslararası hukukunu şöyle tarif etmektedir: "Fiilî ve meşru olarak bulunan bir İslâm devletinin yine fiilî ve meşru olarak mevcut diğer devletlerle olan ilişkilerde göz önünde bulundurduğu hukukun belli bir kısmı, ülkenin geleneği ve anlaşmazlıkların ortaya çıkardığı mecburiyetler" (Hamidullah, 2007; 12).

Eserinde İslâm'ın fıkıh açısından son derece gelişkin bir sistem ortaya koyduğu fakat geçmişte İslâm'ın uluslararası hukuk yorumu hakkında çok fazla çalışma yapılmadığı tespiti üzerinde de duran Muhammed Hamidullah'ın zihninde uluslararası hukuk derken beliren model bir İslâm devletinin diğer devletlerle ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü gibi görünmektedir. Ulus dediğimiz modern analiz biriminin henüz tarih sahnesinde olmadığı, egemen eşit devlet anlayışının bulunmadığı bir dünyada "modern uluslararası hukuk"tan bahsetmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte kavram bağlamından koparıldığında, İslâm'ın diğer devletlerle olan ilişkileri hukukî bir takım kural ve kaidelerle düzenlediği düşüncesi çerçevesinde daha sağlıklı bir analizin konusu olabilir. Bu çerçevede modern uluslararası hukuk disiplininin kurucularından kabul edilen Pierre Bello, Ayala, Vitoria, Gentiles ve benzerleri gibi yazarların İslâm hukukunun uygulandığı Endülüs'e yakın coğrafyalarda yetiştiklerinin altı çizilmelidir. Hollanda'da doğup uzun yıllar Fransa'da kalmış olan Grotius, İslâm hukukunda "post-liminium"un bilinen bir şey olduğunun farkına varınca şaşırmıştır. Bu durum da İslâm'ın devletlerararası ilişkileri düzenleyen kaidelerinin modern uluslararası hukuk disiplininin kurucuları tarafından incelendiğini göstermektedir (Hamidullah, 2007; 92).

İslâm dini siyasetin ve hukuk düzeninin konusu olan insanları iki ana başlık etrafında örgütlemiştir. Müslim ve gayr-i müslim şeklinde kategorize edilen bu düzen çerçevesinde İslâm fıkhını uygulayan devletin muamelesi ayrıntılı düzenlemelerin konusu edilmiştir. Bu kategorilendirme kendi içerisinde de "devletlerarası ilişkiler" ve "devletin vatandaşlarıyla olan ilişkileri" başlıkları altında mütalaa edilebilir. Zira teoride devletler için var olduğu kabul edilen serbest hareket etme hakkı bağlamında devletlerin birbirleriyle eşit statülerde oldukları kabul edilmekle birlikte pratikte bu durum böyle olmamıştır. Çeşitli hükümdarlara hitap ederken kullanılan unvanlar, çeşitli devletlerin elçilerine gösterilen muameledeki ölçüler farklılıklar göstermiştir. Bununla birlikte elçilerin can ve mal güvenliği sağlanır, İslâm topraklarındayken hiç kimse tarafından rahatsız edilmemeleri temin edilirdi (Hamidullah[3], 2007; 181-183).

İslâm hukukçuları Müslüman bir devletin Müslüman bir başka devletle olan ilişkilerinde temel kriter olarak şeriatın bazı hükümlerinin uygulanıp uygulanmaması durumunu, uygulanıyorsa dahi bazı önemli emirlerinin ihmal edilip edilmediği gibi hususları benimsemişlerdir. Bu bağlamda Sünnî hukukçular bir İslâm devletinin, şeriatın önemli bazı hükümlerini ihmal eden başka bir İslâm devletine müdahale edebileceğini ileri sürmektedirler. Bazı şiîlerin ilk üç halifeyi açıkça lanetlemelerini Sünnîler müdahale için yeterli bir sebep saymıştır. Zira bu eylemleri bir irtidat olarak kabul edilmiştir (Hamidullah, 2007; 115).

İslâm'da devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde en önemli kavramlardan ikisi "dar'ül-islâm" ve "dar'ül-harb" kavramlarıdır. Dar mevhumuna mahiyet kazandıran en

[3] Aynı yazarın Hz. Peygamber'in Mısır siyasi lideri Mukavkıs'a, Bahreyn siyasî lideri Münzir'e, Habeşistan Kralı Necaşi'ye, Bizans İmparatoru Herakliyus'a, İran'lı Kisra'ya ve Uman'daki Ceyfer ve Abd'a gönderdiği mektupların orijinal metinlerini değerlendirdiği eseri için Bkz: Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomasi Mektubu", Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

önemli unsur ise hilafet nizamıdır. İmam Serahsi "dar mevhumu, idare ve hâkimiyete göre mahiyet kazanır. Müslümanların hâkimiyeti altında olan ve İslâm ahkâmının tatbik edildiği beldelere dar'ul-islâm denir" yorumunda bulunurken İmam-ı Kuhistanî "Dar'ul-islâm müminlerin emirinin sultası altında olan ve İslâm ahkâmının tatbik edildiği beldedir. Dar'ül-harb ise kâfirlerin reisinin idaresi altında olan ve küfür ahkâmının icra edildiği yerdir" tanımlamasında bulunmuştur (Kerimoğlu, 2008, 175). Bazı fıkıh kitaplarında dar'ul-islâm kavramı dar'ul-adl olarak da isimlendirilmiştir.

Kurumsal Açıdan Osmanlı Devleti ve Osmanlı Dış Politika İlkeleri

Kurumsal Açıdan Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti tarihi Osmanlı tarihçileri tarafından kabaca üç alt döneme ayrılarak analiz edilmektedir. Klasik Dönem, Klasik Sonrası Dönem ve Modernleşme Dönemi kategorileri altında incelenen süreçlerde Osmanlı Devleti kurumsallaşma anlamında ve refleksler anlamında çeşitli farklılıklar göstermektedir. Bu dönemlendirmelerden ilki olan Klasik dönemde Osmanlı Devleti belirli bir tarihi süreç neticesinde ortaya çıkmış, temel sistemlerini yaratmış ve bu sistemler içerisine yerleştirilen kurumlarını işleterek bu kurumlara dayalı politikalar geliştirmiştir (Ergenç, 1999; 32).

Osmanlı Devleti'ni klasik bir İslâm Devleti olarak algılamak ve bu devletin kaidelerini, kurumlarını bu çerçevede değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim İlber Ortaylı da bu duruma temas ederek Osmanlı Devleti'nin XV.yy.'a kadar bir Balkan devleti olduğuna temas etmekte ve egemen kültürün de balkan kültürü olduğunu ileri sürmektedir (Ortaylı, 2003; 14). Osmanlı Devleti'nin kurucusu kabul edilen Osman Gazi iktidarının meşruiyetini bir yandan Kayı Boyu ve Oğuz kolu ile Türk hâkimiyet geleneğine dayandırmak; diğer yandan da bayrak, kılıç ve at gibi sembollerle Selçuklu-İslâm hâkimiyet geleneğine bağlamak suretiyle bir senteze ulaşmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Osmanlı devlet sisteminin çeşitli gelenekleri bünyesinde barındıran eklektik bir düzen olduğu ileri sürülebilir.

Devletin henüz uç beyliği olduğu ilk dönemlerde yönetim ve hukuk işleri yüksek kültür merkezlerinden Osmanlı Beyliği'ne gelmiş olan ulemanın elindeydi. İlk Osmanlı vezirleri de ulema sınıfından olmakla birlikte devletin kurumsallaşmasını ve

yönetimini sağlayabilecek tecrübeye sahiptiler. 14.yy'ın ilk yarısından kalma belgeler, Ortadoğu ülkelerine özgü bürokratik geleneklerin daha bu dönemde Osmanlı yönetiminde yer aldığını ve yüzyıl sonuna doğru artarak egemen olduğunu gösterir. Bu dönemde yöneticiler, Anadolu'daki Selçuklu merkezleri ile İran ve Mısır'dan gelerek, eski Ortadoğu devlet ve yönetim kavramlarını Osmanlı Devleti'ne yerleştirmişlerdir. Hint-İran kaynaklı bu devlet ve yönetim kavramı İslâm öncesi dönemde gelişmiş, İranlı ve Hıristiyan bürokratların devlet kadrolarında istihdam edilmesi yoluyla Abbasilere geçmişti. 11. ve 13. yy arasında Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle değişmiş haliyle de Osmanlılara geçmiştir (İnalcık, 2004; 71-73).

Osmanlılar özellikle mirasçısı olduklarını iddia ettikleri kendilerinden önce aynı coğrafyada siyasi bir otorite kurmuş olan Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar'a ait devlet kurumlarını ve kanunları örnek alarak geliştirmişlerdir (Gökbilgin,1977; 18). Yusuf Has Hacib tarafından devlet yönetimi ve siyaset bilgisi üzerine yazılmış olan Kutadgu Bilig'de yer alan ve birçok İslâm siyaset düşüncesi eserinde de ortak bir biçimde var olduğu gözlenen devlet görüşüne göre "devleti denetlemek için büyük bir ordu gerekir. Orduyu beslemek için çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu serveti elde etmek için halk zengin olmalıdır. Halkın zengin olması için de yasalar adil olmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse devlet yıkılır" (Yusuf Has Hacib, 1991; VII-IX).

Kutadgu Bilig'de yer alan, kavramsal çerçevede daha ayrıntılı bir biçimde aktarılmaya çalışılan İslâm siyaset düşüncesi ile de ortak yönleri bulunan bu devlet ve siyaset anlayışı Osmanlı Devleti'nde de kendisini göstermektedir. Bu yönetim anlayışı çerçevesinde Osmanlı düzeninde Müslüman veya gayr-i müslim devlete vergi ödeyen halkın tümüne reâyâ denilmiş ve reâyâ Allah'ın yeryüzünde padişaha bıraktığı

emanetler olarak kabul edilmiştir. Padişah bu emanetleri adaletli bir biçimde idare etmekle sorumludur. Yönetilen reâyâ da dine göre ulu'l-emr olarak algılanan padişaha itaat etmekle mükelleftir. "Adaletli bir yönetim huzuru arttıracak, huzur devletin zenginliğini arttıracak, zengin devlet çok daha büyük ordular besleyebilecek, güçlü bir orduya sahip olan padişahın iktidarı çok daha güçlü olabilecek" şeklinde özetlenebilecek bu yönetim biçimi Osmanlılardan çok önce Ortadoğu'da kurulmuş olan devletlerde de var olmuş ve Osmanlı Devleti'ne kadar geçen tarihsel süreçte bölgede kurulmuş devletlerin birbirleriyle etkileşimleri sebebiyle gelenekselleşmiş bir yönetim biçimidir (İnalcık, 2004; 71-73, Timur, 1998; 97-98).

Orta Asya Türk geleneği adaleti, devlet kurucusunun bir araya getirdiği kanunlar bütününün ya da yasaların taraf tutulmaksızın uygulanması olarak görmüştür (İnalcık, 2004; 72). Osmanlı Devleti'nde de devam eden bu anlayışta adaletten kasıt tebaanın, iktidar temsilcilerinin kötü davranışlarına karşı, özellikle de yasadışı vergi alınmasına karşı korunmasıdır. Bu korumayı sağlamak hükümdara yüklenmiş en önemli vazifelerden birisidir.

Osmanlı Devleti ismini devletin kurucusu olarak kabul edilen ve devleti yönetmiş bulunan hanedana ismini de vermiş olan Osman Gazi'den almıştır. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen yaklaşık altı yüz yıllık dönemde tahta geçen 36 padişahın tamamı Osmanlı hanedanına mensuptur. Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî açıdan asıl teşkilatını kazandığı dönem Orhan Bey zamanıdır.

Osmanlı hanedanı içinde devlet başkanının seçimi, II. Murad'ın hükümdarlığına kadar ahiler, akıncı gazileri, ulema gibi nüfuzlu şahsiyetler ve beylerin elindeydi, bu grupların desteğini alanlar tahta oturabilmişlerdi. Bu süre içerisinde bütün tartışmalara

rağmen Osmanlı hanedanı dışından bir kimsenin tahta oturmasına izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti'ndeki beylerin hüküm ve nüfuzu Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethine kadar devam etmiştir. Osmanlılarda saltanat başlangıçtan 1617 yılına kadar tahta çıkan ilk on dört padişahta babadan oğula geçmek suretiyle olmuştur. Osmanlı padişahı tipini yaratan hükümdar Fatih Sultan Mehmed olmuştur (Ortaylı, 2008, 169-170). Fatih Kanunnamesi hem Osmanlı Sultanı'nı önceki dönemden farklı bir biçimde yeniden tasarlayıp konumlandırmış hem de devlet yapısını şekillendirmiştir.

Eski Türk töresine göre hükümdarlık ailesinin reisi olan ve Ulu Bey adını taşıyan kişi aynı zamanda devletin de reisi olurdu. Osmanlı Beyliği'nin ilk zamanlarında görülen bu yaklaşım I. Murad zamanından itibaren sadece hükümdarın çocukları için geçerli hale gelmiştir. Bu çerçevede belirtilen dönemden itibaren saltanat hükümdar olan kimsenin çocuklarının hakkı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte bir veliahd tayini söz konusu olmamıştır. Askerler ve devlet adamları tarafından sevilip takdir edilen şehzade babasının yerine tahta oturmuştur (Halaçoğlu, 2007; 2-7).

Eski Türklerde devletin hanedanın ortak mülkü olduğu düşüncesi Osmanlılarda özellikle Fatih döneminde değişik bir anlayışa bürünmüştür. Fatih kanunnamesi ile saltanatın babadan oğula geçişinde kolaylık sağlanmıştır. 1617'de I. Ahmed'in ölümü üzerine ise ekberiyet yani hanedanın en büyüğü usulü benimsenmiştir. Daha sonraki dönemde bir iki istisna dışında ekberiyet usulüne göre hanedanın en yaşlı üyesi padişah olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının büyük bir bölümünün Hıristiyan memleketleri üzerinde gelişmiş olması ve fethettiği Hıristiyan memleketlerdeki bazı uygulamaları

yürürlükten kaldırmayıp fetihten sonra da sürdürmesi, Osmanlı Devleti'nin İslâm geleneği içerisindeki diğer yönetim biçimlerinden farklı özellikler göstermesine sebep olmuştur. Hatta kuruluş dönemi padişahları İslâm'ın gaza ve cihad düşüncesini benimsemiş olmalarına rağmen devlet yönetiminde dinî düşüncelerin çok fazla etkisi altında kalarak tavır ve davranışlarını belirleme mecburiyeti hissetmemişlerdir (Barkan, 1975; 50-51).

Bu bağlamda Osmanlı Devleti şer'î hukuk ve örfî hukuk olmak üzere ikili bir hukuk sistemine sahiptir. Şer'î hukuk, devletin temel dayanaklarından birisi olması sebebiyle uygulama alanı bulan İslâm hukukunu meydana getiren kural ve kaidelerin bütününe verilen ad olan şeriattır. Osmanlılar şer'î hukukun yanı sıra Orta Asya Türk toplumlarından kalma örf, adet ve geleneklerine dayanan ayrıca fethettikleri yerlerde yürürlükte bulunan ve devlet yönetimi ve şeriat ile kökten çelişmeyen kural ve kaidelerin de yürürlükte kalması yolunu izlemiştir. Bahse konu bu hukuk türü ise örfî hukuk olarak adlandırılmıştır (İnalcık, 2004; 76). Bununla birlikte şeriatın hukuk sistemindeki etkisi daha belirgin durumdadır.Başlangıçta örfî nitelikli ve gelenek ağırlıklı hükümdarlık anlayışının özellikle Fatih'ten itibaren giderek dinî ağırlık kazandığı dikkat çekmektedir (İhsanoğlu, 1994; 140-141).

Toplumsal yaşamın ilkelerini belirleyen hukuk kuralları, her dinî cemaatin kendi ilkeleri doğrultusunda yürütülmüş; Müslümanların da bu anlamda şer'i hukuka tabî olmaları ilkesi benimsenmiştir. Dolayısıyla bu alanda padişahın yasama yetkisi söz konusu değildir. Ancak devletin yapısı ve genel işleyişi ile ilgili örfî hukuk şeklinde ortaya çıkan düzenlemelerde tam bir yetkiye sahip olan padişahın bu alandaki yasama

gücü siyaset-i sultanî ya da yasak-ı padişahî olarak isimlendirilmektedir (İnalcık, 1964, 671-683).

Osmanlı sultanları özellikle diplomatik yazışmalarda ve dokümanlarda kendileri hakkında çok geniş bir niteleme terminolojisi kullanmışlardır. Halife, sultan, padişah, şehinşah, han, hakan, hüdavendigar, bey, gazi, emir gibi Türk, İslâm ve İran geleneğinden gelen çok sayıda unvan Osmanlı sultanları tarafından kullanılmıştır (Timur, 1998; 84). Bu unvanlar dışında ilk olarak Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık Savaşı'ndan sonra girdiği Halep'te "hadimü'l-Şerifeyn" unvanını kullandığı bilinmektedir. Bu unvan daha sonra diğer padişahlar tarafından da kullanılmıştır. Ayrıca Sultan II. Mehmed kendisini Bizans'ın(Doğu Roma İmparatorluğu'nun) mirasçısı olarak gördüğünden "kayser-i rum" unvanını da kullanmıştır. Yavuz Sultan Selim dönemine kadar nüfusunun çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğu, Müslümanların yönetimindeki bir devlet olan Osmanlı'da bu unvanın kullanılması Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonrasında etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu unvanın kullanılması Sultan I. Selim zamanında terk edilmiştir (Ortaylı, 1999; 12-17).

Halife kavramı, hilafetin ilk dönemlerinden sonra ülkesinde iktidarı ele geçirip İslâm'ın vaz' ettiği kaideleri ülkesinde uygulamaya sokan bütün hükümdarlar tarafından kullanılmaya başlanan bir unvan olmuştur. Osmanlı sultanlarından Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid'in de halife unvanını kullandıkları görülmektedir (İnalcık, 2010; 198). Daha sonraki dönemde Kanun-i Sultan Süleyman yeryüzündeki bütün Müslümanların halifesi sıfatını benimsediğinde de bu, İslâm dünyasının koruyuculuğu rolünün vurgulanmasından öte bir anlam taşıyor gözükmemektedir. Yine de bu dönemden itibaren Osmanlı sultanlarının tahta çıkmasında Abbasiler

devrinden beri uygulanmakta olan cülus merasimi uygulanmaya başlamıştır. Abbasi halifelerinin hilafetin önemli işaretlerinden saydıkları Hz. Peygamber'in hırkası İstanbul'a getirilmiş ve tahta çıkan padişaha Hırka-i Şerif odasında biat edilmesi gelenek halini almıştır (Uzunçarşılı, 1988, 184-195).

Türklerin İslâm tarihindeki rolü, kesintisiz gaza yoluyla gerek Bizans gerek Avrupa kaynaklı Hıristiyan dünyanın ilk zamanlar başarılı olan saldırılarına karşılık İslâm dünyasını birleştirmek ve korumak, ayrıca İslamî öğretiyi (Sünnî öğreti) medreselerde örgütleyip evrensel olarak benimsenen dinî ve kültürel hükümleri destekleyerek ayrılıkçı ve heterodoks hareketlerle mücadele etmekti (İnalcık, 1995; 28-33). Bununla birlikte kabaca 17.yy'dan itibaren bütün Müslümanlar üzerinde müdahale olanaklarını kaybetmeye başlayan Osmanlı sultanları İslâm siyaset düşüncesinin ilk döneminde geliştirilmiş olan ve yeryüzündeki bütün Müslümanların yöneticisini ifade eden Halife tanımlamasına uygun olarak bu nitelemeyi daha sık kullanmaya başladılar (İnalcık, 2000, 56).

Bu anlamda hilafet kavramının ilk defa kullanılması 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlamaktadır. Bu antlaşmaya giden süreçte Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı konusu ortaya çıktığı zaman Osmanlı sultanı, Rus Çarlığına karşı Kırım Hanlığı gibi Müslüman bir devlet üzerinde halife sıfatıyla bir takım haklarını devam ettirmek istemiş ve Abbasî halifelerinin kullandığı klasik hilafet teorisi öne sürülmüştür (İnalcık, 2010; 144). II. Selim'den itibaren ise hilafet unvanı resmi unvanlar arasında yer almaya başlamıştır. XIX.yy'a gelindiğinde ise kavramın bu içeriği hem devlet, hem halk hem de tüm dünya Müslümanlarınca benimsenmiştir. Özellikle Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" gibi

hem pan-islamist hem de mutlak monarşi görünümü yansıtan bir unvan kullanmışlardır (Ortaylı, 2008; 199).

Osmanlı Devleti'nin zayıflama sürecine girmesi ve Osmanlı sultanlarının tüm İslâm dünyasının korunmasında fiilî güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte, evrensel halifelik unvanını kullanarak Müslümanlar üzerindeki haklarını vurgulayan hilafet anlayışına dayalı propaganda geliştirmeye başlanmıştır. Aynı süreçte Arap dünyasında İngilizlerin yönlendirdiği anlaşılan bir başka girişim dikkat çekmiştir. Bu dönem içerisinde Mısır'daki muhalif ilmiye mensuplarının eserlerinde halifeliğin temel şartı olarak kabul edilen Kureyşîliğin, Osmanlılar tarafından gasp edilerek ortadan kaldırıldığı, halifeliğin Kureyş soyundan gelen Arapların hakkı olduğunun dinî bir gerçeklik olduğu şeklinde propagandalar yapılmıştır (Kara, 1998, 1-25).

Eski Türk devletlerinin merkezi yönetimleri Osmanlılar'a gelinceye kadar zayıf bir görünüm arzetmiştir. Merkeziyetçi yönetim anlayışını geliştiren Osmanlılar eski Türk geleneği olan ve başlangıçta uyguladıkları ülkenin hanedan ailesine ait olduğu düşüncesini sonraları değiştirmişler ve ülkenin sahibi olarak padişah ve erkek çocuklarını kabul etmişlerdir (Gökbilgin, 1977; 4). Bütün devleti hanedanın ortak malı / mülkü gören bu anlayış merkezî otoriteyi iki ayaklı bir sistem üzerinden tesis etmiştir. Toprak yönetimi diye de adlandırabileceğimiz tımar sistemi bu ayaklardan ilkini oluşturmaktadır. Buna göre padişah kendi mülkünden belirli bir bölgeyi belirli bir zaman aralığından işletmek üzere belirli kimselere devretmektedir. Bu kimse başka bir yere tayin olduğunda ona ait tımar onun yerine gelen bir başka kişiye devredilmektedir. Bu sistem Osmanlı sultanının toprak yönetimini merkezî bir düzene bağlamasını kolaylaştırmıştır. Sistemin ikinci ayağını ise kul sistemi oluşturmaktadır.

Kul sistemi, tımar sistemi içindeki görevlileri doğrudan padişaha bağlayan bir düzen durumundadır (Ergenç, 1999; 32).

Fatih'in kul sistemini yaygın biçimde uygulaması, önemli devlet adamlarını ve özellikle veziriazamları kullar arasından seçmesi merkezî otoriteyi güçlendirmek ve iktidar erkine ortak olabilecek yeni grupların ortaya çıkmasına engel olmak için izlenmiş bilinçli bir strateji görünümündedir. Bilindiği gibi Fatih devrine kadar önemli devlet görevlileri ve veziriazamlar soylu Türk ailelerinden seçilmekteydi. Bu kişiler devlet yönetiminde padişahın yetkilerini, en azından hareket alanını sınırlayan bir yetkiye sahip bulunmaları yanı sıra hanedan ailesi içinden kimin tahta geçeceğini belirlemede de rol oynamışlardır.

Çandarlı Halil Paşa, II. Mehmed'in ilk hükümdarlığı döneminde tahttan inip babası II. Murad'ın yeniden tahta çıkmasında etkili olmuştu. Bu durumdan rahatsız olduğu anlaşılan Sultan II. Mehmed İstanbul'un fethinden sonra Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırarak kendi dönemine kadar uygulanagelen önemli ailelerin devlet yönetiminde söz sahibi olmaları geleneğini sona erdirmiş ve kul sistemini büyük bir ciddiyetle uygulamaya başlamıştır. Bu dönemden sonra sadrazamlar güçlü Türk ailelerinden değil devşirme diye adlandırılan ve padişahın kulu (kölesi, kapıkulu) olan kimseler arasından seçilmeye başlanmıştır.

Toplumun yüklendiği birçok sorumluluktan bağımsız bir statüleri bulunan kapıkulları memur statüsünde algılanmamalıdır. Doğal hakları, toplumsal ve ekonomik fonksiyonları olmaksızın oluşturulan bu zümre yalnızca devlet örgütlenmesinin yürütme faaliyetini ve padişaha hizmeti yerine getirmektedir. Bu manada geniş yetkilerle donatılmış olan kapıkulları padişahın kölesi kabul edildikleri için padişahın

karşısında can ve mallarıyla sorumlu tutulmuşlardır. Bu çerçevede padişahlar gerektiğinde herhangi bir zorlukla karşılaşmaksızın, sadrazamlık makamında olanlar dâhil, bu kişileri azledebilmiş, mallarına el koyabilmiş, yargılamadan idam edebilmişlerdir (İnalcık, 1987; 136).

Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren padişahın iktidar ve otoritesinin devletin her kademesindeki siyasî, idarî ve askerî gruplar üzerinde hâkim bir duruma yükseltildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusu olarak kabul edilen Fatih Sultan Mehmed, merkezî ve mutlakıyetçi bir imparatorluk sisteminin yerleşmesi için hükümdarın yasama yetkisini ilkesel olarak daha da güçlendirmiştir. Dönemin Osmanlı tarihçisi Tursun Bey dünya düzeninin sağlanması için padişahın mutlak otoritesini ve yasama hakkını zorunlu görmektedir (İnalcık, 1987; 136). İşte bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti'nde bütün teşkilat padişahın mutlak ve ortak olunmaz egemenliğini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Bütün güç padişahta toplanmış, devlet yönetiminde tek otorite olan padişah güçlü bir iktidara sahip olmuştur.

Bununla birlikte, teoride, padişah yasa ve kanunların dışına çıkma hakkına sahip değildir, şer'î ve örfî hukukun sınırları padişahın yasama yetkisinin de sınırlarını oluşturmaktadır. Yürütmenin başı olan padişah, bu yetkisini dünya işlerinde sadrazamlara; dinî işlerde ise önceleri kazaskerlere daha sonra da şeyhülislamlara devretmiştir. Ancak bu iki makama yapılacak tayin ve azillerde padişahın mutlak yetki sahibi olduğu bilinmektedir. Bundan başka Divan-ı Hümayun toplantılarında alınan her türlü kararın padişaha arz edilmesi padişahın son karar verici makam, en üst otorite olduğunu göstermektedir (İhsanoğlu, 1994; 143).

Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunarak ilân olunan Tanzimat Fermanı Osmanlı Sultanının geleneksel bir takım haklarına kısıtlamalar getirmiştir. Bu anlamda Osmanlı tarihinde belirli bir döneme adını da veren Tanzimat Fermanı ile örneğin "kulların" sultan karşısında mal ve canlarıyla sorumlu olmaları ilkesi kaldırılmış; müslim, gayr-i müslim vatandaşların eşit hak ve statüde olduklarının kabulüyle tek hukuk sisteminin egemen olacağı bir topluma / devlete yönelik ilk adım atılmıştır. Bununla birlikte Tanzimat, padişahlığın başlıca geleneklerine ilişmemiştir. Topkapı Sarayı Bâbü's-saade'si önünde tahta oturmak, biatleri kabul etmek, Eyüp'te kılıç kuşanmak, sadrazama mühür vermek, atama ve tevcihler, para bastırma, hutbe okutma, savaş ve barış ilanı, başkomutanlık, infaz ve af, meclisi toplantıya çağırma ve dağıtma yetkileri padişahın uhdesinde bırakılmıştır.

Padişahın resmî yazışmalarda kullandığı unvanlar ise bu süreçte bazı değişikliklere uğramıştır. Hanedan kavramı soy kavramı ile yer değiştirmiş; "Âl-i Osman"ın yerini "Hanedan-ı Âl-i Osman" almıştır. Batıdaki kraliçenin eş değeri olarak valide sultan dikkat çekerken şehzadeler özgür yaşama ve aile düzeni kurma konusunda serbest bırakılmışlardır. Bu gelişmelerde Osmanlı soyunu Batıdaki krallıklar benzeri bir kurumsallaşma bağlamında yeniden tasarlama arayışı etkili olmuştur. Bununla birlikte Tanzimat döneminde Osmanlı sultanlarının otoritelerini sınırlandırıcı bir takım hukuksal ve siyasal gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı sultanları, örneğin II. Abdülhamid, sınırlanan fizikî gücün yerini manevi bir güçle doldurabilmek için "zillullah-i fi'l arz (Allah'ın yeryüzündeki halifesi)" gibi unvanları daha çok kullanarak bütün İslâm dünyasının mutlak hükümdarı algısını pekiştirme yoluna gitmişlerdir (Sakaoğlu, 1985; 1278-1285).

Osmanlı Diplomasisi ve Geleneksel Osmanlı Dış Politika İlkeleri

Diplomasi ve dış politikayı birinci bölümde ifade edilen geniş tanım bağlamında ele alırsak klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin dış politika ve diplomasi anlayışının gaza ve fetih kültürü üzerinden yürüdüğünü söyleyebiliriz. Bu çerçevede Avrupa'da kabaca Orta çağ diye dönemlendirilen sürecin sonlarına doğru uygulanmaya başlayan devletlerarası kurallara Osmanlı Devleti riayet etmemiş, riayet etme ihtiyacı da hissetmemiştir. Askerî açıdan çok güçlü olduğu için devletlerin dış politika davranışlarını şekillendirirken Avrupa'da uygulanmaya başlamış olan diplomatik süreçlere ihtiyaç hissetmeyen Osmanlı Devleti Avrupa ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini daha çok geçici misyonlar olarak tanımlayabileceğimiz "ad hoc diplomasi" çerçevesinde sürdürmüştür. Ad Hoc misyonlar antlaşma yapma, törenlere katılma, "buyrukları bildirme", savaş öncesi kan dökülmeden teslim olmayı önerme gibi bir takım görev ve girişimler şeklinde görülmüştür (Sander, 2006; 29-31, Versan, 1999; 105, İnalcık, 1999; 5, Girgin, 1992; 37-40).

Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı Devleti Cenevizlilere kapitülasyonlar vermiş, Venediklilere başkentte daimî elçi bulundurma hakkı tanınmış ve Venedik bayrağı çeken gemilere ateş edilmeme ayrıcalığı gibi ayrıcalıklar verilmiştir. İlk zamanlarda Osmanlı Devleti'nde sürekli elçiliği bulunan tek ülke Venedik iken sonraki yıllarda diğer Avrupa devletleri de büyükelçi statüsü tanınmamış olsa bile Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da temsil edilmeye başlamıştır. Zamanla devletin başkentindeki diplomasi ağı genişlemiştir. Bununla birlikte söz konusu gelişmelerin Avrupa'daki diplomatik gelişmelerle uyuşmayan yönleri de bulunmaktadır. Büyükelçi kabulünde dost ülke ve düşman ülke arasında zaman zaman ayrıma gidilmiş ve büyükelçilere yapılacak muamele çeşitli farklılıklar göstermiştir.

Örneğin İran elçisi huzura alındığında büyük itibar görürken Avusturya elçisi geldiğinde huzura alınmayabilirdi (Sander, 2006; 87-90, Timur, 2001; 117-125, Girgin, 1992; 40).

Diğer taraftan Osmanlı devleti herhangi bir başka ülkede daimi temsilcilik bulundurma ihtiyacı hissetmedi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kendisi açısından Ad Hoc diplomasiyi bir üstünlük göstergesi olarak algıladığı; Avrupa tarafından toprak bütünlüğü ve egemenlik hakları tehdit edilmediği müddetçe diplomatik misyon girişiminde bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun en önemli göstergelerinden birisi Kanunî Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı'na yazdığı mektupta kendisini pek çok ülkenin ve halkın hükümdarı olarak tanıtırken Fransa Kralı'na hitabının "sen ki Fransa kıralısın" şeklinde olmasıdır (Girgin, 1992; 40).

Osmanlı Devleti'nin askerî açıdan zayıflaması ya da Avrupa'nın askerî açıdan güçlenmesinden sonra Osmanlı Devleti diplomatik faaliyetlere daha fazla önem vermeye başlamıştır. Klasik dönemde yabancı devlet başkanları Osmanlı sadrazamına denk sayılıyorken 1606 Zitvatoruk Antlaşması ile bu anlamda eşitlik sağlanmıştır (Sander, 2006; 119). Osmanlı Devleti'nin diplomatik yollara daha fazla başvurmasının bir diğer nedeni topraklarının çok fazla genişlemesidir. Kendi sınırları içindeki bir coğrafyadan bir başka coğrafyaya asker sevketmekte zorlanmaya başlayan Osmanlı Devleti Avrupa devletleriyle savaşma konusunda isteksizlik göstermeye başlamış, diplomatik girişimleri ön plana almıştır (İnalcık, 1999; 16). Bu durumun ortaya çıkmasında devletin istihbarat ihtiyacının artması da etkili olmuştur (Girgin, 1992; 41).

III. Selim döneminde Osmanlı Devleti Avrupa gelişmelerinden daha sağlıklı bilgi alabilmek, Osmanlı Devleti'nin dış politikasını buna göre belirleyebilmek için ad hoc

diplomasiden vazgeçerek Avrupa başkentlerine sürekli büyükelçilikler açılması kararı alınmıştır. İlk sürekli Osmanlı büyükelçiliği ise 1793'te İngiltere'de açılmış; misyonun başına Yusuf Agâh Efendi büyükelçi olarak atanmıştır (Tuncer, 1997; 19, Girgin, 1992; 41).

19.yüzyıl Osmanlı diplomasisi Bab-ıali'nin ön plana çıktığı bir süreç olmuştur. Bu süreçte önce 1856'da Islahat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler sisteminin bir üyesi sayılmaya başlandığının altı çizilmelidir. Bu dönemde gittikçe yaygınlaşmaya başlayacak olan daimi temsilcilikler Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girmesiyle birlikte daha işlevsel bir hal almaya başlayacaklardır. Önceleri Yunan İsyanı'nın ardından Osmanlı diplomatik ilişkilerinde tercüman olarak görev alan Rum personelin yerine Müslüman personel yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan "tercüme odası"nın yetkilerinin genişlemesiyle birlikte bu kurum zamanla bir mektep halini almış ve Osmanlı dış politikasına ilerleyen dönemlerde yön vermiş olan birçok kimse bu kurumdan geçmiştir. Diğer taraftan Osmanlı diplomasisini yürüten bu kurumlar ve sürekli elçilikler devletin modernleşmesinde de son derece etkin olacaklardır (Kınlı, 2006;127-138, Girgin, 1992; 45-46).

Tanzimat diplomasisi diye de kavramsallaştırabileceğimiz sürecin en belirgin özelliği Osmanlı Devleti'nin üst üste gelen askerî yenilgilerinin ardından güçsüzlüğünün farkına vararak dış politikadaki sorun ve kriz alanlarında Avrupa diplomasisinin büyük güçlerine yaslanarak dış politikasını belirleme kaygısı olmuştur. Öyle ki bu durum Mısır'daki Mehmed Ali Paşa İsyanı'nda görülebileceği üzere zaman zaman iç politikadaki gelişmelere karşı da dış destek aranması ile neticelenmiştir. Sürecin en önemli çıktısı ise her biri bir başka büyük devletle sıkı ilişkiler içerisinde

olan yüksek düzeydeki devlet adamlarının belirmesi olmuştur. Bu bağlamda örneğin Rus Çarlığı ile beliren bir sorun ya da kriz alanında Osmanlı Devleti İngiltere'ye dayanarak dış politika belirlemek istediğinde sadrazamını değiştirip İngiliz dostluğuyla tanınan ve İngiltere hükümeti nezdinde etki yapabileceğine inanılan birisini bu makama getirmiştir. Kırım Savaşı öncesi İstanbul'u ziyaret eden Rus misyonunun resmî ziyaretlerde bulunmadan önce Rusçu olarak bilinen ve Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzalamış olan Hüsrev Paşa'yı ziyaret etmesi söz konusu durumu anlatır güzel bir örnek olarak zikredilebilir (Armaoğlu, 2006, 234-236).

Osmanlı Devleti'nin bahsedilen "dengeleme" politikasını izlemesini kolaylaştıran husus hiç kuşkusuz 1783'te İngiltere Başbakanı olan William Pitt'in 1791'de Rusya'ya bir ultimatom göndererek "Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiği" politikasını geliştirmesi olmuştur (Armaoğlu, 2006; 7-8). 1877-78 Osmanlı-Rus Harbine kadar bu politikayı sürdüren İngiltere, özellikle Goldstone'un başbakan olmasından sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü dış politikasının temel unsuru olmaktan çıkarmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni, denge politikasını izleyebilmek için Almanya'ya yaklaşmaya itmiştir.

Osmanlı Devleti Avrupa / Hıristiyan kaynaklarında öyle gösterildiği için ya da kendisi kabaca 17.yy sonlarından itibaren güç kaybetmesiyle birlikte daha sıklıkla işlemeye başladığı için genellikle bir İslâm devleti / İslamî devlet olarak kabul edilmiştir. Katolik Kilisesi'nin tesiriyle Avrupa, Osmanlı Devleti'ni ilk dönemden itibaren "kafir Müslümanların Hıristiyan dünyasına bir saldırısı" olarak görmüştür. Bununla birlikte yukarıda daha ayrıntılı aktarıldığı üzere gaza ve fetih kültürü hakim

olmasına rağmen devlet bütün reflekslerini bir dini temel alarak, o dinin kuralları çerçevesinde göstermemiştir.

Avrupa'da hüküm süren Batı Roma İmparatorluğu ile Katolik Kilisesi arasındaki mücadelenin galibi Katolik Kilisesi olmuştu. Neredeyse bütün Avrupa'da gerçek siyasî otoriteyi temsil eder ya da daha doğru bir ifadeyle şekillendirir hale gelen Katolik Kilisesi'ne karşı yerel hükümdarların verdikleri mücadele Avrupa'da siyasal düşünceler tarihinin ve siyasî tarihin temel meselelerinden birisini oluşturmaktadır. Örneğin İngiltere tarihi, İngiliz krallarının, Katolik Kilisesi'nin adadaki artı değeri çekmesini engellemeye çalışmasının tarihidir.

Sonraki dönemlerde Avrupa'da gelişen düşünce sisteminin evrenselleşmesi dinin, istisnasız olarak bütün coğrafyalarda siyasî otoritenin üzerinde bir erk tesis ettiği şeklinde bir yanılsamaya sebep olmuştur. Bununla birlikte aynı süreçte özellikle Doğu Roma İmparatorluğu'nun(Bizans) şahsında mütecessim hale gelen bir başka devlet geleneği var olabilmiştir. Yine Hıristiyanlık üzerinden konuşacak olursak, Bizans'ta merkezleşen Hıristiyanlık (daha sonra Rum Ortodoks kilisesi) devletten farklı ve onun karşısında var olabilmişse de devlete karşı üstünlük sağlayamamıştır. Bizans'ta ayrı ve eşit iki kurum yerine devletten yardım alan, kendini devlet modeline göre biçimlendiren bir kilise Hıristiyanlığı meydana gelmiştir (Berkes, 2011; 21). Görülebileceği gibi Hıristiyanlıktaki her iki büyük anlatıda da devlet ve din arasında bir ayrım yapabilmek çeşitli boyutlarda mümkün gözükmektedir. Diğer taraftan Hıristiyanlık dışındaki dinler için böyle bir ayrımı sağlıklı biçimde yapabilmek mümkün gözükmemektedir (Berkes, 2011; 23). Bununla birlikte Bizans'ta görülen

devletin kontrolünde / patronajında din anlayışı bir istisna olarak değil Doğu toplumlarında genel bir durum olarak algılanmalıdır.

"Seküler" diyebileceğimiz hukuk dalları son derece gelişkin olan Osmanlı Devleti'ni bir teokratik devlet olarak göremeyeceğimiz gibi o dönemde Avrupa'da ya da kısmen Japonya'da yaşanmış bulunan önemli bir tarihsel sürece karşılık gelen "feodal devlet" olarak da tanımlamak son derece zor görünmektedir. Bu tanımlamalar yerine Niyazi Berkes "Doğu Tipi Despot Yönetim" çözümlemesini önermektedir.

Berkes'e göre Antik Yunan düşünürlerinden Aristo'nun eski Grekçe'de köle sahibi efendi anlamına gelen despot sözcüğünü Greklerdışındaki doğulu kavimlerdeki devletin adı olarak kullanması batılı düşünürleri uzun zaman yanıltmıştır (Berkes, 2011; 14-15). Despot terimini modern çağda doğru biçimde tanımlayan Hobbes olmuştur. Hobbes devletin kaynağını tesis edilen iktidar gücünün miras gibi geçer oluşu bir başka ifadeyle baba mülkü sayılması olarak değerlendirmiştir. Bu modelde en dikkat çekici ve konumuz açısından önemli unsur en üstün siyasal gücün toplumdan çıkarılmış, hatta topluma yabancılaştırılmış bir kul kitlesi desteğine dayandırılmasıdır. Söz konusu gelenek Grek ve Batı Avrupa siyasal geleneğine aykırı bir görünüm arzetmektedir (Berkes, 2011; 25). Ancak feodalizme benzeyen yönleri olduğu gibi halifelik ya da sultanlığa benzetilen yanlarının da bulunmasının yarattığı yanılsama Osmanlı Devleti'nin sağlıklı değerlendirilememesine sebep olmuştur.

Kul sisteminden yola çıkan ve Osmanlı Devleti'nin Hint, İran ve Orta Asya Türk siyasal geleneklerinden etkilenmiş olduğu tezi üzerinde duran Metin Heper ise Osmanlı Devleti için "ılımlı aşkıncı devlet" çözümlemesini önermektedir. Bizim giriş bölümünde analizimizi bina ettiğimiz Weberyen devlet tanımı ve Bodin'in egemenlik

kuramı çerçevesindeki siyasal bir kurum olarak devlet analizinin dışına çıkan Heper, kendi analizi için Badie, Birnbaum, Sacase gibi devleti hukuksal bir yaklaşımla değil siyasal bir yaklaşımla ele alan anlayıştan hareket etmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde "devletlerin hükümetlere tabiîyetleri bir veri olarak kabul edilmemektedir. Aksine, değişik yer ve zamanlarda siyasal hayatta otonom bir kurum olarak daha fazla ve daha etkili olabileceği" varsayımı yapılmaktadır. Bu noktadan hareketle farklı zaman dilimlerinde devletin siyasî kurumlara ve topluma ne kadar empoze edildiğine bağlı olarak daha fazla veya daha az devletlilik (stateness) olgusuna rastlandığından bahsedilmektedir (Heper,2010; 23).

Devlet olgusu belirli bir siyasal kültürün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Heper'in, değerlendirmesinde dayandığı R.N. Berki bu durumu "aşkıncılık(devletçi yönelim)" ve "araçsalcılık (toplumcu yönelim) olarak ayrıştırır.

a) Aşkıncılık: İnsanın aslen ahlakî bir topluluğa ait olduğuna inancı ifade eder, topluluk üyelerine önceldir, toplum çıkarı üyelerin çıkarı toplamından daha fazlasını ifade eder, kurumlar tek tipli olarak algılanır, kanun vatandaşların kolektif akıl ve iradesinin sonucu olarak görülür, siyaset temelde liderlik ve halkın idare edilmesi olarak anlaşılır.
b) Araçsalcılık: Bireylerin gruplardan bağımsız kimlikleri, ahlakî duygu ve amaçları vardır, kurumların ahlakî vecibeleri yoktur. Araçsallıkta siyaset normal bir faaliyet, çeşitli görüş ve çıkarların bağdaştırılması etkinliği olarak görülür (Heper, 2010; 29-30).

Heper, Berki'nin kategorilerinin ılımlı modellerinin de görüldüğünü ifade etmektedir. Buna göre ılımlı aşkıncı bir yönetimde devlet belirli normlar etrafında

kurumsallaşmıştır. Bu tür yönetim biçimlerinde bürokratların siyaset belirlenmesinde herhangi bir dahli yoktur, belirlenmiş siyasalara mekanik bir biçimde itaat beklenir, muhakeme sahibi olmaları ve kendi takdir haklarını kullanmaları beklenmez. "Ilımlı aşkıncı yönetim biçiminde devlet bürokraside de yapılanmış olabilir. Bu durumda da devlet rolünü oynayacak bürokrasi ile Weber'in hukuksal-rasyonel bürokrasisi arasında yine bir fark vardır. Weber'in hukuksal rasyonel bürokratları temelde karar alıcı değil uygulayıcıdır; ılımlı aşkıncı yönetim biçiminin bürokratları ise karar vericidir ve kararlarını devlet normlarını göz önünde tutarak formüle ederler" (Heper, 2010; 30-31). Fatih devrinden itibaren güçlü bir merkezî otoritenin ihdas edilmiş olması, bunun dayandırıldığı kul sisteminin yukarıda ayrıntısıyla aktarılan özellikleri ve bu kulların sarayın siyasetinin pratiğe dökülmesinde görevlendirilmesi, sultana karşı can ve mallarıyla sorumlu olmaları gibi verilerden yola çıkan Heper Osmanlı Devleti'ni, Orta Asya Türk geleneğinin de etkilerini gösteren bir tür aşkıncı devlet, Osmanlı tarihini de bu merkezîleşme neticesi merkezin çevreden beklentileri, bu beklentilerin ne ölçüde karşılandığı ya da karşılanmadığı diyalekti içerisinde merkez-çevre mücadelesi olarak okumuştur (Heper, 2010; 43-44).

1.BÖLÜM-II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE HAZIRLIK

1.1. Devletlerarası İlişkiler ve Uluslararası İlişkilerin Ekonomipolitiği

Bugün içinde yaşadığımız dünyanın kökenleri daha çok 16.yy dünyasında yatmaktadır. "II. Philipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası" başlığını taşıyan eserinde Fernand Braudel 16.yy dolaylarında Akdeniz "havzasında" bir dünya-ekonomisi sisteminin hatlarının belirginleşmeye başladığını öne sürmektedir. Dünya-ekonomisi derken içinde bir iş bölümü olan ve bu yüzden temel ya da aslî malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı ve sermaye ve emek akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafya alanı kasetdilmektedir. Bu dünya ekonomisinin ayırt edici yanı birleştirici bir politik yapıyla sınırlandırılmamış olmasıdır. Dünya-ekonomisi içinde pek çok politik birim vardır ve bunlar modern dünya sisteminde devletlerarası bir sistemde gevşek bir biçimde karşılıklı olarak birbirlerine bağlanmışlardır (Wallerstein, 2005; 45). 16.yy'da belirginleşmeye başlayan kapitalist dünya-ekonomisi dünyanın o güne kadar tecrübe ettiği ilk dünya-ekonomisi modeli değildir ancak en uzun süren dünya-ekonomisi modeli olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin dağılmasına giden süreçte önemli bir aralığı ifade eden 19.yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en uzun ortak sınırlarının bulunduğu Avrupa'da "sanayileşme" çağına ve kabaca 16.yy sonlarında bir analiz birimi olarak belirmeye başlayan kapitalizmin o döneme kadarki en ileri safhasının tecrübe edildiği döneme rast gelmektedir. İslâm medeniyetinin siyasî ve kültürel örgütlenme anlamında en mütekâmil hali olarak nitelendirilen ancak sistemsel açıdan eklektik bir yapı arzeden Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde dayandığı bir takım kurum ve kavramların yozlaşmasıyla eş zamanlı ilerleyen bir gerileme döneminin yanında, sınırların hemen

öte tarafında, müthiş bir iktisadî ve siyasî hareketlilik dikkati çekmektedir. Avrupa'nın düşünsel anlamda bir dönüşüm yaşamaya başlaması ve Katolik kilisesinin siyasî, toplumsal ve iktisadî alandaki şekillendiriciliğinin sarsılmasıyla önceki dönemlerden beri biriktirilmekte olan teknolojiye ilişkin bilgilerin pratiğe dönüştürülmesinde ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir.

Bununla birlikte Britanya, Belçika ve Ren Vadisi'nde tutuştuktan sonra hızla Avrupa sisteminin her köşesine yayılan "modernleşme ve sanayileşme" yangınının, Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı'nın Hıristiyan bölgelerini dahi için için yakarken, "Müslüman alanın asbestlenmiş ucuna gelince" aniden sönmüş olması (Jones, 2008; 103) Avrupa ile siyasî, iktisadî ve kültürel alış-veriş içerisinde olan, Avrupa'nın doğusundaki en uzun sınırları teşkil eden Osmanlı Devleti'nin "modernleşme ve sanayileşme" sürecinde edilgin bir rolde olması 20.yy öncesi tarihin en ilginç sorunsallarından birisi olarak hala önümüzde durmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kapitalist bir ekonomik düzene ve dolayısıyla sanayileşme sürecine geçişine engel teşkil ediyor gibi gözüken ve eşitsiz gümrük tarifeleri oluşturan 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması gibi süreci derinden etkileyen ve kapitalist ekonomiye geçişte engelleyici vasfıyla öne çıkan bir takım gelişmeler olmakla birlikte (Timur, 1996; 181-206) bu gelişmelerden hiç birisi neden Osmanlı Devleti'nin özellikle Müslüman bölgelerinin hemen yanı başındaki bir coğrafyada yaşanan köklü iktisadî değişikliklere eklemlenemediğini açıklamaya yetmemektedir.

Avrupa'da 19.yy'a gelinceye kadar çok önemli bir takım gelişmeler, yaşanan değişimin açıklanmasında yardımcı olabilir. Öncelikle yaygın kanaatin aksine, Avrupa'nın Kuzeybatı kesimlerinde 8.yy sonundaki mal ve para mübadelesinin

gösterdiği gibi Avrupa belirli açılardan zengin ve sermaye birikiminin değişik biçimler altında da olsa gerçekleştiği bir coğrafyadır (Jones, 2008; 108). Avrupa'nın Viking, Macar ve İslâm eksenli saldırıları 9.yy sonlarında durdurmayı başarması nüfus artışına olanak sağlamış ve 10.yy başlarından itibaren önemli bir demografik baskı oluşmaya başlamıştır. Bu sırada yoğunlaşan nüfus, ticaretin de gelişmesine olanak sağlamıştır.

10.yy başlarından itibaren demografik baskının etkisiyle gerçekleşen Haçlı Seferleri Avrupa'nın fazla nüfusunun farklı coğrafyalara akıtılmasının önünü açtığı gibi Doğu Akdeniz ticaretinin de İtalyan kent devletlerinin kontrolüne geçmesine sebep olmuştur. Bütün bu gelişmelere ek olarak 10.yy başlarından itibaren Kilise yapımının büyük ölçüde artış göstermesinin işaret ettiği gibi Avrupa nüfusunun kentleşme (bu kavram o dönem için belki 19. yy kasaba büyüklüğünü ifade edecek biçimde kullanılabilir) oranının artması feodalizmin sıkı piyasa dışı bağlarını çözecek kadar büyük bir piyasayı ve piyasaları temsil eden bir ölçüde kentleşmiş yoğun bir kırsal nüfusu oluşturmuştur. Aynı gelişmeler özellikle Avrupa'nın kuzey kesimlerinde cansız enerji kaynaklarının kullanımını (su değirmenlerini) yaygınlaştırmıştır.

Ayrıca 12.yy'dan itibaren iç mekânda ocakların duvara yaslanması ve dumanın eve dolmadan tahliyesi için bacanın geliştirilmesi hem iç mekân sıcaklığının kontrol edilebilir düzeyde tutulmasını sağlamış hem de kömür üretim ve kullanımında gelişmeleri tetiklemiştir (Jones, 2008; 108-115). 15.yy sonlarına kadar Avrupa'da hıyarcıklı veba ve benzeri felaketler, süregelen savaşlar Avrupa nüfus ve ekonomisinde gerilemeye yol açmış olmakla birlikte doğu toplumlarıyla devam etmekte olan iktisadî ve siyasî ilişkiler teknolojik gelişmeyi bir devrim niteliğine büründürecek olan bilgi akışının / değiş-tokuşunu devam ettirmiştir.

Katolik Kilisesi'nin Avrupa'nın siyaset ve toplumsal yaşamında şekillendiriciliğinin sorgulanması Avrupa'da yaşanan büyük dönüşümler için bir itki oluşturmuş gibi gözükmektedir. Dinsel kurumlara karşı Avrupa'da başlayan hareketlilik Avrupa ekonomik yapısında bir takım dönüşümlere sebep olmakla birlikte sanayi devriminin doğrudan doğruya Protestan reformuna bağlanması şeklinde beliren yaygın kanaat sanayi devrimi derinlemesine incelendiğinde geçerliliğini yitirmektedir. Zira Protestan reformuna bağlanan bir sanayi devrimi teorisi sanayi devriminin neden Fransa'da, Hollanda'da değil de İngiltere'de başladığı sorunsalını çözümleyemeyecektir. Bununla birlikte 16.yya gelindiğinde şu çok belirgindir ki dünyanın herhangi bir yerinde sanayi devrimi olacaksa bu Avrupa ekonomisi sınırları içerisinde olacaktır (Hobsbawm, 2005(a); 34). Sanayileşme ya da sanayi devrimi diye adlandırılan süreç temel hatlarıyla ilk önce Kuzey Batı Avrupa'da ve Britanya'da kendini göstermiştir.

Sanayi devriminin temelinde denizaşırı sömürge ve azgelişmiş pazarlar üzerinde yoğunlaşma; bunları kimseye kaptırmamak için verilen mücadele yatmaktadır. Britanya bu mücadeleyi 1766'da Çin'le yapılan ticarette Hollanda'yı safdışı bırakarak ve 1780'lerde Afrika'dan götürülen köleler üzerinden yapılan ticarette Fransız tüccarları geçerek kazanmıştır. Bu bağlamda Britanya'nın sınai ekonomisi azgelişmiş dünya ile kurduğu iktisadî ilişkilerden doğmuş ve 19.yy boyunca tarihî biçimini korumuştur. Bu dönem boyunca ödemeler dengesini ticaret ve deniz taşımacılığı sağlamış, uluslararası iktisadî ilişkilerin temelini İngiliz imalat ürünlerinin deniz aşırı ülkelerin ilkel ürünleriyle mübadelesi oluşturmuştur (Hobsbawm, 2005(a); 50).

Sanayi devriminin kıvılcımının İngiltere'de yakılmış olması İngiltere'nin toplumsal, siyasal ve iktisadî yapısıyla yakından ilgili olmakla birlikte yalnızca bu etmenler çerçevesinde anlaşılıp açıklanabilirlikten uzaktır. Çünkü İngiltere, yukarıda da aktarıldığı üzere Avrupa ekonomisi ya da Avrupa denizci ülkelerinden oluşan dünya ekonomisi olarak adlandırılabilecek daha geniş bir ekonomik düzenin parçası durumunda bulunuyordu. Britanya, bazıları sanayileşme potansiyeline sahip ya da bunu "arzulayan" birkaç gelişmiş bölgeyi, bağımlı ekonomiye sahip bölgeleri ve bunun yanı sıra Avrupa ile henüz ciddi ölçüde ilişkiye girmemiş kenar bölgeleri de içeren iktisadî bir ilişkinin parçası durumundaydı (Hobsbawm, 2005(a); 33). Diğer taraftan sanayileşme için gerekli koşullar 18.yy Britanya'sında vardı ya da kolaylıkla hazırlanabilir durumdaydı: Sermaye kıtlığı yoktu, köylülük sosyal bir yapı olarak parçalanmak üzereydi, büyük bir nüfus artışı dolayısıyla ucuz işgücü imkânı mevcuttu ve birçok bakımdan ülke tek bir ulusal pazar haline gelmişti (Hobsbawm, Sanayi; 36-40, Polanyi, 1986; 57-65).

Korunmuş bir iç pazar ve gelişen üretim teknolojisi ile birlikte yoğun seri üretim, mamul malların pazarlanması sorununu ortaya çıkardı. İşte bu noktada İngiltere'nin sanayi devrimine öncülük etme noktasındaki bir başka ayrıcalıklı durumu belirdi: İngiltere'de devlet genişleyen ekonomik faaliyetin ihtiyaç duyduğu ihracat pazarlarını yaratacak, diğer bir ifadeyle sanayi devriminin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda politika belirleyecek şekilde örgütlenmiş bir devlet sistemine sahipti (Hobsbawm, 2005(a); 39).

Britanya'nın 18.yy'daki politikası sistematik saldırı biçiminde oldu. Britanya bu dönemde girdiği beş büyük savaştan yalnızca bir tanesinde savunma pozisyonundaydı.

Bir yüzyıl kadar süren kesintili savaş döneminin Britanya açısından sonucu tarih boyunca hiçbir devlet tarafından kazanılmamış büyük bir zafer oldu. Britanya deniz aşırı sömürgeler ve dünya çapında bir donanma gücü tekeline sahipti. Donanmanın tonajı 1685'te 100,000 ton iken 1760'ta 325,000 ton dolaylarındaydı (Hobsbawm, 2005(a); 46).

İngiliz ihracat sanayisinin hammaddesinin tümü tropikal ve astropikal bölgelerden ithal edilirken mamulleri de büyük oranda dışarıya satılıyordu. 18.yy sonlarından itibaren pamuklu üretimi sanayi üretiminin en büyük bölümünü; 1805'te üçte ikilik kısmını ihraç eder duruma gelmişti. Bu gelişmenin temelinde ihraç sanayilerinin iç talebin artış hızına bağlı olmaması yer alıyordu. Bununla birlikte dış talebe dayalı ihracat sanayinin verimliliğinin artması "istikrarlı" alıcıların varlığına ve dış talebin büyümesine bağlıydı. Bu durum savaş ve sömürgeler yoluyla yeni pazarların ele geçirilmesi zorunluluğunu beraberinde getiriyordu. Ancak ihracat sanayi için sadece yeni pazarları sömürebilecek bir ekonomiye değil aynı zamanda İngiliz ihracatçısının savaşı sürdürmeye ve sömürgeleştirmeye hazır bir devleti gerektiriyordu.

Britanya 18.yy'a girilirken iktisadî göstergeler bakımından aynı kategoride değerlendirilebileceği ülkelerden bu bağlamda net bir biçimde ayrılıyordu. Britanya dış politikasını iktisadî hedeflere tabi kılmaya hazır durumdaydı ve savaşlardan beklentisi ticaret ve hemen hemen aynı anlama gelen denizlerle ilgiliydi (Hobsbawm, 2005(a); 45). Öte yandan İngiltere'nin toplam demir tüketimi 1720'de 50000 tondan daha azdı, hatta sanayi devriminin epeyce yol almasından sonra bile 100,000 tondan

fazla değildi. Demir üretim ve tüketiminde esas artış demiryolu döneminde gerçekleşti (Hobsbawm, 2005(a); 44).

İngiltere'nin sanayileşme ekseninde bir dış politika izlemesi etkisini özellikle ihracat sanayi üzerinde gösterdi. İngiltere'de ihracat sanayileri çok daha farklı ve potansiyel olarak çok daha devrimci faaliyet gösterdiler. 1700 ile 1750 arasında iç pazara yönelik sanayiler üretimlerini %7 arttırırken ihracat sanayii üretimlerinde %76 arttı. İşte İngiltere'de sanayileşme ateşini tutuşturan kıvılcım bu gelişme oldu. Sanayi devriminden bahseden kabaca pamuktan bahsediyor demektir. İlk sanayileşen ürün olan pamuklu üretimi esas olarak denizaşırı ticarete dayanmaktaydı.

Esasen İngiliz sanayi devrimi ne yalnızca pamuk ne de dokuma ürünleri demekti ve pamuk birkaç nesil sonra öncü rolünü kaybetti. Bununla birlikte pamuk sınai değişimin hızını belirliyordu ve sanayileşme olmasaydı var olamayacak olan bölgelerin temelini oluşturdu (Hobsbawm, 2005(a); 52). 1770'e kadar olan dönemde İngiltere'nin pamuklu ihracatının % 90'ı sömürge pazarlarına, daha çok da Afrika'ya yapıldı.İngiliz pamuklusu 19.yy ortalarından itibaren ise esas piyasasını Hindistan ve uzak doğuda buldu. İngiliz pamuklu sanayi, döneminde kesinlikle dünyanın en iyisiydi ancak üstünlüğünü rekabet ücüne değil, sömürge ve azgelişmiş ekonomilerin pazarlarında Britanya İmparatorluğu'nun, Britanya donanmasının ve Birtanya'nın ticari üstünlüğünün kendisine sağladığı tekel konumundan elde etti (Hobsbawm, 2005(a); 54).

İhracatta 1750 sonrasında görülen büyük artış sanayiye hız kazandıran gücü sağladı, 1750-1770 arasında pamuklu ihracatı on kat artış kaydetti. 1790'dan itibaren pamuklu üretiminin büyük bölümü ihraç edildi, bu oran 19.yy içerisinde üretimin

%90'ına kadar ulaştı. Böylece pamuk, azgelişmiş dünya ile karakteristik ilişkisini kurdu ve bu ilişkiyi çeşitli dalgalanmalara rağmen koruyarak güçlendirdi. Hammaddesini 1790'a kadar batı Hint adalarındaki köle emeğine dayalı üretim; bu tarihten itibaren de Güney Amerika'da köle emeğine dayalı üretim sağladı (Hobsbawm, 2005(a); 54).

19.yy başlarında fabrikalarda gaz lambalarının da kullanılmasıyla çalışma süreleri uzamış, sermaye birikimi ihracat oranlarının da tesiriyle ciddi biçimde artmıştı. Gittikçe şişkinleşen sermaye ekonomik yapı üzerinde baskı oluşturmaya başladı. Bu dönemde pamuklu sanayinde gelişmeler yaşanırken sanayi devriminin ikinci aşamasının gerçekleşmesi için gereken kömür üretim ve tüketim düzeyi ile demir üretim ve tüketim düzeyine henüz ulaşılabilmiş değildi.

İşçiler üzerindeki sömürünün gittikçe artması İngiliz işçisinin fabrikalardan çekilmesi ile sonuçlanmış; üretim daha çok kadınlar ve çocuklar eliyle gerçekleştirilir bir hal almıştı. Bu süreç içerisinde kentleşme oranlarının artması hem demir üretiminde hem kömür üretimine önemli miktarda artışlar getirmeye başladı. Napoleon savaşları sonrasında İngiltere, yeni sanayileşen ülkelerle olan demir ticaretini arttırarak demir için iyi bir ihracat pazarı bulmuştu. Üretimin %15-20 civarı dış pazarlarda alıcı bulabiliyordu. Ayrıca İngiliz ekonomisi için demir yalnızca makine ve teçhizat açısından değil köprü, boru, inşaat malzemeleri ve mutfak gereçleri için de bir pazar meydana getirmiş durumdaydı (Hobsbawm, 2005(a); 65).

Ancak 1830-1840 arası dönemde İngiltere ekonomisinde durgunluk ve buna bağlı olarak kriz belirtileri baş gösterdi. Aslında sanayileşme süreçlerinin henüz başında olan İngiltere'de sürecin bir biçimde devamı için sermaye tedarikinde sıkıntı

çekilmiyordu ancak sorun iç piyasada İngiliz vatandaşlarının yoksullaşmasına bağlı olarak oluşan daralma ve dış piyasaların yatırılan sermayenin büyük oranlarda karlılığını mümkün kılacak verimlilikte olmamasıydı.

1840 sonrasında tekstile dayalı İngiliz sanayileşmesi yerini demiryoluna dayalı bir sanayileşmeye terk etmeye başladı. Bu durum pamuk sanayinin gelişiminden daha devrimci bir gelişmeydi ve sanayi devriminin ileri bir safhasına işaret ediyordu. 1850'li yıllara gelindiğinde İngiliz demiryolu sistemi kaba hatlarıyla neredeyse tamamlanmış gibiydi. Esasen malların karadan taşınmasının maliyetini düşürmek için 18.yy başlarından itibaren ülke içi taşımacılıkta çok önemli boyutta ve masraflı iyileştirmelere gidilmişti. Bu iyileştirmeler neticesinde taşıma maliyetleri arasında eski ve yeni arasındaki maliyet farkı, bu alanda yapılacak büyük yatırımları kesin biçimde karlı kılacak kadar büyümüştü. Denize ve akarsulara inşa edilen kanallar Liverpool ve Manchester ya da Birmingham arasında yapılan taşımanın maliyetini % 80 oranında azaltmıştı (Hobsbawm, 2005(a); 42-43).

Demiryolu hatlarının tamamlanması kırsal kesimlerin de etkin bir biçimde pazara dâhil olmalarıyla neticelenmesi demekti. 1830 / 40'a kadar devam eden sanayi devriminin birinci aşamasında oluşan sermaye birikiminin ekonomi üzerinde yarattığı baskı da sermayenin demiryoluna kaymasıyla birlikte önemli oranda kırılmış oldu. Neticede 1840-1860 arası dönemde İngiliz ekonomisi daha önce hiç görülmemiş, sonraki dönemlerde de görülmeyecek bir büyüme gerçekleştirdi. Demiryolu inşaatı İngiliz ekonomisine hızlı bir ivme kazandırmıştı. Bunun yanı sıra 1840-1880 arasında dünyanın çeşitli yerlerinde sürdürülen demiryolu inşaatlarında da İngiliz sermayesi ve İngiliz mühendisliğinin izi vardı. Bu durum artı değer aktarımında yeni bir kalem de

ortaya çıkarmış bulunuyordu. Demir-çelik ve kömür endüstrisinde yaşanan gelişme ve demiryolları sonraki dönemi ciddî biçimde etkileyecek bir başka gelişmenin de kapısını araladı: Buharlı gemi. Ayrıca çeliğin kitlesel üretimi savunma ve silah sanayinde de kendisini önemli ölçüde hissettirdi (Hobsbawm, 2005(a); 100-106). Kısacası Britanya ekonomisi demiryolu endüstrisi ile birlikte tam bir sanayileşme dönemine girmiş oluyordu.

1873-1896 arasındaki dönem iktisat tarihçileri tarafından "büyük bunalım" dönemi olarak adlandırılmaktadır. İngiliz ekonomisinin 1870'lerin başına kadar süren olağanüstü genişleme eğilimi 1870'li yılların başından itibaren durmuş ve engellenemez bir inişe sürüklenmiştir (Hobsbawm, 2005(a); 116). İngiliz ekonomisinin 1870 öncesi dönemde yaşadığı hızlı büyümenin arkasında yatan en önemli etkenlerin başında İngiltere'nin sanayileşen ilk ülke olması sebebiyle o güne kadar sömürülmemiş birinci üretime ve tarıma dayalı gelişmemiş bölgelerin sömürüye açılmasında bir adım önde olmasıdır. 1870-1890 arasındaki büyük bunalım süreci ise kâr marjlarında düşüşün yarattığı bir iktisadî kriz dönemine işaret etmektedir (Hobsbawm, 2010; 46). Önceki dönemde İngiliz rantiyeleri Kuzey Amerika'dan ve dünyanın gelişmemiş bölgelerinden sağladıkları gelir akışına o kadar alışmışlardı ki, 1870'lerde yabancı borçluların borçlarını ödeyememeleri, örneğin Osmanlı maliyesinin 1876'da çöküşü, Bournemouth ve Folkestone gibi yerlerde vagonların birikmesine ve vagon üretiminde geçici bir durgunluğa yol açtı (Hobsbawm, 2005(a); 119).

1873-1896 arası iktisat tarihçileri tarafından büyük bunalım dönemi olarak değerlendirilmekle birlikte ekonominin temel ritmini oluşturan ticaret döngüsünün

durgunlaşmaması, aksine çarpıcı bir biçimde genişlemesi bu dönemin kriz ortamının ayırt edici özelliği olarak nitelendirilebilir. 1870-1890 arasında demir üretimi beş ana üretici ülkede yaklaşık iki katına (11 milyon tondan 23 milyon tona) bir bütün olarak endüstrileşmenin en önemli göstergesi haline gelen çelik üretimi ise yaklaşık yirmi katına (yarım milyon tondan 11 milyon tona) yükselmiştir (Hobsbawm, 2010; 45). Bu durumun ortaya çıkmasında Britanya ekonomisinin endüstrileşmedeki öncü rolünü kaybetmesi; ABD, Almanya gibi ülkelerin dev adımlarla endüstrileşme yönünde ilerlemesinin etkisi; diğer bir ifadeyle rekabet ortamının sertleşmesinin etkisi belirgindir.

19.yy sonlarına doğru gelinirken İngiltere sanayileşme konusunda artık yalnız değildi ve teknolojide yaşanan bazı dönüşümler sebebiyle sanayileşme süreçlerinde rakiplerine karşı derinden yaralanmış görünüyordu. 1890 ve 1895 arasında hem ABD hem de Almanya çelik üretiminde Britanya'yı geride bıraktılar.[4] Britanya büyük bunalım sırasında dünyanın atölyesi olma özelliğini kaybetti ve yalnızca en büyük üç sanayi gücünden birisi ve bazı yönlerden bü üç sınaî güç arasında en zayıfı durumuna geldi (Hobsbawm, 2005(a); 117).

Diğer taraftan teknolojik gelişmeler yavaş yavaş kauçuk ve petrol gibi endüstrileşmiş ülkelerde bulunmayan malzemelere ihtiyaç duymaya başlamıştı. Sanayi devriminin yeni aşamasının en mükemmel numunesi içten yanmalı motor kauçuk ve petrole ihtiyaç duyuyordu. İlk zamanlar petrol ihtiyacı Romanya, Rusya ve ABD'den karşılanmış olmakla birlikte Ortadoğu'daki petrol rezervleri gittikçe önem kazanmaya başlamıştı (Hobsbawm, 2010; 74).

---

[4] Almanya 1913'te mamül mal ihracında da Britanya'yı geride bırakacaktır.(Hobsbawm, sermaye; 57)

İngiltere'nin bu durumda gücünü koruyabilmek için yapabileceği tek şey dünyanın, o güne kadar sömürülmemiş bölgelerinin iktisadî ve siyasî açıdan fethedilmesiydi. Bir başka ifadeyle büyük bunalım dönemi "emperyalizm çağı"nı başlattı: Afrika'nın paylaşılması biçimindeki resmi emperyalizm, ulusal ve uluslararası konsorsiyumların zayıf ülkelerin malî yönetimlerini ele geçirme biçimindeki yarı-resmi emperyalizm ve yabancı yatırımlar biçimindeki gayri-resmi emperyalizm.

Resmi retorik ne olursa olsun sömürgelerin ve gayri resmi bağımlı ülkelerin işlevi merkez ekonomileriyle rekabet etmek değil onları tamamlamaktı. Diğer bir ifadeyle emperyalizmin arkasındaki temel motivasyon verimli pazarlar yaratma kaygısıydı. İngiliz pamuklu ihracatının %60'ı Hindistan'a ve uzakdoğu'ya gerçekleşmekteydi ve Britanya'nın uluslararası ödemeler dengesi Hindistan'ın ödemeler fazlasına dayanmaktaydı. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili 1900'de bu durumu şu şekilde ifade etmişti: "Ülkesel yayılma, ticaretteki genişlemenin yan ürününden başka bir şey değildir" (Hobsbawm, 2010; 76-81, Hobsbawm, 2005(a); 120, Hobsbawm, 2005(b); 55-56).

Kapitalist ülkelerin askerî ve siyasî üstünlüğü uzun zamandır bir meydan okumayla karşılaşmamış olmakla birlikte kabaca 1880-1914 arasındaki dönemde olduğu gibi resmi fetih, doğrudan ilhak ya da doğrudan yönetime dönüşmemişti. Dünyanın iki büyük bölgesi, Afrika ve pasifik tamamen bölüşüldü. Batılı devletlerarasında nüfuz alanları halinde, hatta bütün toprakları kapsayacak şekilde doğrudan yönetim biçiminde paylaşılmış olmakla birlikte Asya'nın geleneksel büyük imparatorluklarının çoğu görünüşte bağımsız kaldı. Bağımsızlıkları ya tampon devlet oluşlarına uygun oluşlarından ya da rakip emperyal güçlerin bir bölüşüm formülü

üzerinde anlaşamamış olmalarından kaynaklanmaktaydı. Bu süreçte Britanya topraklarını 4 milyon metrekare, Fransa 3,5 milyon metrekare, Almanya, Belçika ve İtalya ise birer milyon metre kare büyüttü (Hobsbawm, 2010; 68-70). Dünyanın haritası çıkarılmadık neredeyse hiçbir yeri kalmamıştı ve 19.yy sonlarında iktisadî ve siyasî bakımdan "küreselleşmiş" bir dünya söz konusuydu. Bununla birlikte 18.yy dünyasına göre 19.yy dünyası birçok bakımdan daha "Avrupalı"ydı.

Emperyalizm Britanya için yeni bir pratik değildi. Britanya açısından yeni olan gelişme Britanya'nın gelişmemiş dünya üzerindeki fiili hakimiyet tekelinin sona ermesi ve bunun sonucunda emperyalist etki bölgelerinin, potansiyel rakiplere karşı resmen belirlenmesinin gerekli duruma gelmesiydi. Siyasî ve iktisadî rekabetin emperyal politikalar bağlamında birleşmek mecburiyetinde olması aslında özel girişimin devlet desteğiyle birleşmesidir ve bunun iktisadî yansıması yeni bir korunmacılık dönemi; politik yansıması emparyalist çekişme olmuştur. Diğer bir ifadeyle büyük bunalım mal ticareti konusunda uzun süren ekonomik liberalizm çağını sona erdirmiştir (Hobsbawm, 2005(b); 62-84, Hobsbawm, 2010; 49). Bu dönemde ulusötesi girişimler bile kendilerini önemli bir ulusla ekonomiye bağlama noktasında dikkatli davranmışlardır. Örneğin ticarî bankacılık yapan Alman aileler 1860'tan itibaren yönetim merkezlerini Londra'ya taşımaya başlamışlardır.

Diğer taraftan dünyayı dönüştürmekte olan ekonomik devrimin temellerini oluşturan batılı ülkelerle dünyanın geri kalanı arasındaki uçurum, ondokuzuncu yüzyılda önce yavaş, sonra artan bir hızla büyüdü. Aynı hesaplamaya göre, 1880'e gelindiğinde gelişmiş dünyada kişi başıuna gelir üçüncü dünyadakinin yaklaşık iki katıydı. Fransız Devrimi'nden yüz yıl sonra sahip oldukları silahların teknik açıdan

geri olması sebebiyle yoksul ve geri kalmış ülkelerin kolaylıkla bozguna uğratılabileceği ve çok büyük değillerse işgal edilebilecekleri fikri daha açık bir biçimde belirdi. Endüstri devrimi tahrip gücü yüksek patlayıcılar, makineli tüfekler ve buharlılar aracılığıyla dengeyi birinci dünya lehine daha fazla bozmuş oldu (Hobsbawm, 2010; 24).

İngiliz sanayinin yakaladığı büyük ivmenin içsel ve dışsal etkileri sebebiyle 19.yy dünya ekonomisinin İngiliz endüstri devriminin etkisi altında şekillendiğini iddia etmek olanaklıdır. Bununla birlikte geleneksel üretim tüketim ilişkilerinde inanılmaz bir dönüşüm gerçekleştiren endüstri devriminin dünya iktisadında oluşturduğu yarıklar Fransız Devrimi'nin ön plana çıkardığı siyasî söylemler marifetiyle tahkim edilmiştir. Diğer bir ifadeyle 19.yy iktisadı İngilizler tarafından, siyaseti Fransızlar tarafından şekillendirilmiştir. İngiltere, Avrupalı olmayan dünyanın geleneksel ekonomik ve toplumsal yapılarında derin çatlaklar meydana getirecek ekonomik dinamiti sağlamış; çağın dünyasının demiryolları ve fabrikaları için prototip sunmuş, bununla birlikte Fransa da onun devrimlerini gerçekleştirmiş, yaşanan derin dönüşüme düşüncelerini vermiştir. Fransız Devrimi'ne anlamını veren üç renk o tarihten sonra doğacak yeni ulusların amblemi haline gelmiştir. O zamana kadar Avrupalı düşüncelere direnmiş olan eski uygarlıklara modern dünyanın ideolojisi Fransız Devrimi'nin etkisiyle yerleşmeye başlamıştır (Hobsbawm, 2006; 63, Wallerstein, 2005; 18-19).

20.yy'a girilriken dünya ekonomisi önceki döneme göre derin farklılıklar göstermektedir. Öncelikle emperyal çekişme ve dağılımın neticesinde ekonomik yapı / hareketlilik çok daha geniş bir coğrafyayı içerisine almış durumdadır. Buna bağlı

olarak endüstrileşmiş ve endüstrileşmekte olan ülkeler kategorisinde de genişleme meydana gelmiş durumdadır.(Japonya örneğinde olduğu gibi) Bununla birlikte Britanya'nın maliye, ticaret ve gemi taşımacılığı alanlarında sunduğu hizmetlere olan bağımlılık ekonomideki çok merkezli yapıyı gizlemiştir. Bu durum sterlini güçlendirmiş; İngiltere'nin uluslararası sistem içerisinde hâlâ merkezi güç olarak algılanmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca endüstrileşmekte olan ülkelerin Britanya'dan birincil mallar ihraç etmeye devam etmesi İngiliz ekonomisine artı değer aktarımının azalarak da olsa sürmesi sonucunu doğurmuştur.

Emperyalizm çağında yaşanan en önemli gelişme teknolojik devrimlerde hızlı gelişmelerin yaşanması olmuştur. Kimya vb. alanlarda endüstrinin gelişmesine koşut olarak gelişen bilim dalları eski teknolojinin yerini almak yerine onu güçlendirmiş ve etkisinin çok çeşitli alanlarda (iktisadî, askerî, tıbbî vb.) göstermesinin önünü açmıştır. Yine bu dönemde kapitalist işletmenin yapısında ve işleyişinde, işletmenin sunduğu hizmetlerin muhtevasında ve hizmetin sunuş şeklinde köklü dönüşümler meydana gelmiştir. Dönem ekonomisinin sonraki dönem siyasetini etkilemiş olması bakımından en önemli özelliği ise devletlerin kapitalist rekabet ortamına müdahil olmaları ve dış politikalarının motivasyonu haline getirmeleridir (Hobsbawm, 2010; 60-63).

Bu süreçte bir tek Britanya serbest ticarete sonuna kadar bağlı kalmıştır. Bu dönemde İngiliz endüstrisi yabancı rekabeti hissettikçe finansal açıdan City of London'ı ve gemicilik açısından İngiliz endüstrisini dünya sisteminin merkezî bir unsuru haline getirmiştir (Hobsbawm, 2010; 49). Bununla birlikte 20.yy'a giderken Britanya ekonomisinin yaşadığı kriz ve uluslararası sistemdeki gelişmeler uluslararası politikadaki dengeleri değiştirecek ve yepyeni unsurlar ekleyecektir.

18.yy sonlarına doğru gerçekleşen ve eski dünyada uzun süre devam edecek olan bir karmaşaya sebep olan Fransız devrimi 19.yy siyasî tarihini de çeşitli açılardan şekillendirici etki yapmıştır. 18.yy'ın bir diğer önemli kitlesel mobilizasyonu Amerikan Devrimi'nden pratik ve muhteva anlamında etkilenen Fransız Devrimi esasen, zaman zaman toplumun alt tabakalarını da içine alan, bir orta sınıf hareketidir ve Avrupa'nın dönüşmekte olan sosyo-ekonomik yapısı ile uyum göstermektedir. Kendisinden sonra yaşanan neredeyse bütün kitlesel mobilizasyonların ortak özelliği haline gelecek olan yönetimin marjinal uygulamaları Fransız Devrimi'nin belirmesindeki güçlü etkenlerden birisi olmakla birlikte devrimi sadece kötü yönetimle açıklamak mümkün değildir. Her ne olursa olsun Fransız Devrimi'ne ruhunu veren düşünceler kendisinden sonraki dönemin siyasetini ve düşüncesini belirleyecektir.

1789-1800 arasında Fransa siyasetine ilginç bir karmaşa hâkim oldu. Fransa bu dönemde devrim hükümetlerini, terör rejimini ve direktuvar rejimini tecrübe etti. Bu arada Fransız Devrimi'nin Avrupa'nın "geleneksel yönetim değerlerine" yani hanedanlıklara bir tehdit teşkil etmeye başlaması üzerine Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun başını çektiği monarklarla Fransa birkaç cephede birden savaşmak durumunda kaldı. 1800'de yapılan oylamada kabul edilen Anayasa ile üç konsüllük yönetimi kuruldu ve Avrupa siyasetine 1815 Viyana Kongresi'ne kadar yön verece olan Napoleon Bonaparte yönetimdeki inisiyatifi ele geçirdi.

Napoleon Bonaparte bütün Avrupa kıtasını Fransa'nın "patronajında" bir araya getirmek ve bütünleşik bir sistem kurmak istiyordu. Napoleon'un bu süreçte İngiltere'yi sistemin dışında tutmak istemesi İngiltere'nin Fransa'ya karşı çeşitli devletlerle birlikte mücadele etmesinin zeminini hazırladı. İngiltere'yi tecrit edebilmek

için "kıtasal sistem" adı verilen bir politika uygulayan Napoleon bu sistemi parlak askerî başarılarla süslemesine rağmen İngiltere'nin tartışmasız deniz üstünlüğüyle sağladığı deniz ablukasına direnemedi. Napoleon'un kendi anılarında da yazdığı üzere "Avrupa'nın siyasal kaderi bir fıçı şeker çevresinde dönmeye başlamıştı." 1807 Tilsit Antlaşmasından itibaren Napoleon ile iyi ilişkiler içerisinde olan Rus Çarı Alexander'ın kıtasal sistemden çekilmesi Napoleon'un da sonunun başlangıcı oldu. Büyük bir ordu ile Rusya üzerine yürüyen Napoleon ağır bir yenilgiyle geri döndü ve Napoleon Savaşları adı verilen nispeten küçük çaplı fakat uzun süre çeşitli cephelerde devam eden sürecin sonucunda Napoleon yönetimi devrildi.

Napoleon iktidara geçtikten sonra Fransız Devrimi'nin kalıcı sonuçlarını kendi denetimi altında güçlendirdi, aşırı yönlerini ise bastırdı. Bu şekilde Napoleon devrimin hem mirasçısı hem de yumuşatıcısı oldu. Bununla birlikte liberalizm ve milliyetçilik akımlarını silah zoruyla Avrupa kıtasına yayma girişimi Avrupa kıtasının en önemli güçlerinden birisi olan Avusturya-Macaristan ve kıta ile iktisadî ve ticarî ilişkileri bulunan İngiltere'nin çıkarlarıyla çatışıyordu. Dolayısıyla Napoleon Savaşları sonrası oluşan düzenin kurucuları İngiltere Dışişleri Bakanı Castlereagh ve Avusturya-Macaristan dışişleri Bakanı Metternich oldu. Napoleon Savaşları İngiltere'yi adaya kapanık halinden çıkardı ve İngiliz devlet adamları Avrupa siyaseti ile daha sıkı ilişkiler içerisine girdi.

Bir ada devleti olarak İngiltere'nin dış politikasının özü, Avrupa kıtasında bir devletin egemen olmasını engellemek ve Manş Denizi'nin güvenliğini sağlamaktı. Bu çerçevede İngiltere Napoleon Savaşları'ndan sonra Fransa'yı cezalandırmak yerine Avrupa'da güç dengesi sistemini tesis etme gayreti içerisinde oldu. Avrupa'daki

istikrar Avusturya-Macaristan ile Prusya arasında herhangi bir çatışma alanının oluşmamasına ve Rusya'nın Avrupa ve "yakın doğu"da etkinliğini arttırmamasına bağlıydı. Napoleon Savaşları sonrasında kurulan yeni uluslararası düzen bu anlayış üzerine temellendirilmişti. Bununla birlikte Viyana Kongresi ile kurulan yeni düzen Napoleon'un 19.yy'ın ilk onbeş yılı içerisinde silah zoruyla kabul ettirmeye çalıştığı düzeni reddediyordu. Metternich ve dolayısıyla Viyana Kongresi'nin meşruiyet iddiası mevcut devletlerin sınırlarının dokunulamaz olduğu ve her devletin bu kutsal sınırlar içerisinde istediği gibi hareket etme ve istediği rejimi kurma hakkına sahip olduğuydu.

Viyana Kongresi öncesinde Rusya, Osmanlı Devleti ve Balkanlar konularının Kongre'de konuşulacak konular arasında olmamasını sağladı. Bu çerçevede Osmanlı Devleti ile yapılan son savaştan ele geçirdiği Baserebya ve özerk büyük dükalık olarak Finlandiya'yı ele geçirdi. İngiltere de deniz ve sömürgeler konularını kongre gündeminin dışında tuttu. Viyana Kongresi Napoleon'un "Kıtasal Sistem"inin yıkılması, bir diğer deyişle endüstri devrimini gerçekleştirmiş, buharlı gücüyle deniz aşırı sömürgecilkte tekel haline gelmiş İngiltere'nin yüz yıl sürecek dünya egemenliği dönemine girilmesi anlamına geliyordu.

Fransız Devrimi'ni tecrübe etmiş ve endüstrileşme yolunda mesafe katetme gayretleri olan ülkelerin bulunduğu bir yapı üzerine oturtulmaya çalışılan Viyana Düzeni kendi içerisinde önemli sorunlar barındırmaktaydı. Öncelikle sistem Rusya'nın kurulan düzene ve Yakın Doğu'daki *status quo*ya saygılı davranmasına dayanıyordu. Rusya'nın *status quo*yu değiştirmeye yönelik herhangi bir hareketi ince hesaplar üzerine oturtulmuş Avrupa güç dengesi sisteminin ve Viyana düzeni'nin çökmesi ile sonuçlanabilirdi (Taylor, 1954; 1-2). Nitekim Rusya Osmanlı Devleti toprakları

üzerinde genişlemeye çalışınca Viyana Düzeni çöktü. Viyana Düzeni'nin mimarı "Devrim Doktoru" Metternich ise 1848 devrimlerinin Avusturya-Macaristan'da da hissedilmesi üzerine ülkeyi terketmek mecburiyetinde kaldı (Taylor, 1954; 7-8).

19.yy'da kendisinden sonraki dönemi derinden etkileyen iki büyük gelişme yaşandı. Bunlardan İtalyan Birliği'nin sağlanması daha yerel ölçekte sonuçlar doğururken ciddi bir düşünsel gelenekten beslenen Alman ulusal birliğinin 1871'de sağlanması dünya tarihi açısından daha önemli neticeler doğurdu ve uluslararası sistemde derin çatlakların oluşmasına sebep oldu. Alman endüstrisi millî birliğin sağlanmasından itibaren daha hızlı bir biçimde büyüdü. Güçlü bir siyasal birim olarak Avrupa kıtasında beliren Almanya Viyana Düzeni'nin ve dolayısıyla Avrupa Güç Dengesi sisteminin çökmesine sebep oldu.

Almanya'ya yenilen Fransa ve Avusturya-Macaristan Avrupa kıtasındaki etkinliklerini önemli ölçüde yitirdiler. Avrupa'da genişleme şansını kaybeden Fransa deniz aşırı sömürgeler edinme yolunu tercih ederken Avusturya-Macaristan güneye yönelerek varlığı tartışmalı Osmanlı Devleti'nden aslan payını koparma politikasını benimsedi. Avsuturya-Macaristan'ın Avrupa'da güç kaybetmesini fırsat bilen Rusya pan-slavizm politikasına hız vererek Avusturya-Macaristan'ın çıkar alanı olarak gördüğü Balkanlar'da etkisini arttırma yolunu seçecek ve Avusturya-Macaristan ile sürekli anlaşmazlığa düşecektir. Bu süreçte İngiltere, Balkanlar'da kısmî denge ve sükûn sağlayabilmek için Osmanlı Devleti'ni Balkan politikasında taviz vermeye zorlamıştır. 1876'da I. Meşrutiyet ilân edildiğinde Avrupa politikasının merkezi Bosna-Hersek İsyanı nedeniyle Balkanlara kaymış bulunuyordu.

Avrupa kıtasında üstün bir karasal güç olarak beliren Almanya stratejik açıdan önemli handikaplar taşımaktaydı. Almanya sınırlarının doğal şartlar açısından korunması nispeten daha zor bir durumdu. Diğer taraftan Alman ulusal birliği Fransız düşmanlığı üzerinden Fransa'ya rağmen gerçekleştirilmişti. 19.yy başlarındaki Alman romantizminin temelinde dahi Fransız kültürünün şekillendiriciliğine duyulan tepki yatıyordu. Dolayısıyla Fransa'nın Rusya ile anlaşarak Almanya'dan intikam alma yolunu tercih etmesi, diğer bir ifadeyle Almanya'nın iki cepheli bir savaşa muhatap olmasının önlenmesi Alman birliğinin sağlanmasında önemli pay sahibi olan Prens Bismarck'ın oluşturduğu politikanın temel argümanını oluşturdu.

İngiltere bu süreçte temel önceliklerini Rusya'nın Mısır, Süveyş Kanalı ve İstanbul'a el sürmemesi olarak belirlemiş, kıta Avrupası siyasetinde pasif hale gelmişti. İngiltere'de iktidara gelen Goldstone 1793'ten beri uygulanmakta olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasından da vazgeçmiş, Osmanlı coğrafyasında İngiltere'ye "bağlı" bağımsız devletler oluşturma politikası izlemeye başlamıştı. Bu dönemde Goldstone'un Ermeni meselesi gibi Osmanlı "ekalliyetleri" meseleleriyle ilgilenmesinin sebebi buydu. Dolayısıyla İngiltere ne Fransa ne de Almanya için müttefik olma potansiyeline sahipti. İtalya da malî bunalım içerisinde olduğu için Fransa ile Almanya'ya karşı bir ittifak kurması mümkün gözükmüyordu. Bu çerçevede Fransa'nın Almanya'ya karşı ittifak edebileceği iki ülke olarak Avusturya-Macaristan ve Rusya belirmekteydi.

Bismarck Avusturya-Macaristan'ı kendisine potansiyel müttefik olarak belirledi. Bu sırada Avusturya'da iktidara gelen Andrassy Avusturya'nın Balkanlara yönelmesi gerektiğini düşünüyordu. 1872'de Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun Berlin'i

ziyaret edeceğini duyan Rus Çarı tek başına kalmaktan çekinerek görüşmelere dâhil olmak istediğini St. Petersburg'daki Alman Büyükelçisine bildirdi. Eylül 1872'de Berlin'de gerçekleşen görüşmelerde yazılı bir metin çıkmadı ancak I. ve II. Üç İmparator Ligi olarak bilinen antlaşmalar dizisinin temelleri atıldı. Bu görüşmelerde devletler Doğu Sorunu'nda ortaya çıkacak herhangi bir krizin birlikte çözülmesi noktasında anlaştılar ve 1973 yılında monarkların karşılıklı ziyaretleri ve bu ziyaretler sırasında imzalanan antlaşmalarla I. Üç İmparator Ligi kuruldu.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzalanan Ayestefanos Antlaşması Rusya ve Avusturya-Macaristan ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Bismarck'ın çağrısı ile toplanan Berlin Kongresi'nde Bismarck Avusturya'yı destekledi ve Ayestefanos'la alt-üst edilmiş olan Avrupa dengesi nispî biçimde sağlanmış oldu. Ancak Ayestefanos antlaşması aleyhine tadil edilen Rusya aniden Polonya'ya asker yığmaya başladı. Bu durum karşısında Bismarck Avusturya Başbakanı Andrassy ile görüşerek 1879 tarihli ittifak antlaşmasını imzaladı (Taylor, 1954; 260-262). Avusturya-Macaristan bu ittifak antlaşması ile Rusya kanadını güvence altına aldığı için Balkanlar'da daha rahat hareket etme imkânı bulmuştur.

Orta-Asya'da İngiltere ile ihtilaf içerisinde olan, Almanya ve Avusturya-Macaristan'la ilişkileri bozulan Rusya sürecin sonunda yalnız kalma tehlikesinin belirdiğini görerek yeni bir ittifak sistemi oluşturma girişiminde bulundu. 1881'de Rusya'nın teklifi üzerine, bu kez yazılı olarak II. Üç İmparator Ligi kuruldu. Ancak bu antlaşma son derece gizli tutulmuş, antlaşmanın varlığından 1918 yılında haberdar olunabilmiştir. Antlaşmaya göre Rusya, Osmanlı Devleti ile savaşa girmeden önce savaşın sonuçları hakkında diğer taraflarla müzakerede bulunacaktır. Böylelikle

Avusturya'nın Balkanlardaki çıkarları garanti altına alınmış ve yeni bir Ayestefanos'un önüne geçilmiştir. Ayrıca taraflar 1878 Berlin Antlaşması ile Avusturya-Macaristan'a verilen Bosna-Hersek kazanımına saygı duyacaklar, taraflar anlaşmadıkça Osmanlı Avrupası'nın *statusquo*sunun muhafazasını sağlayacaklardı. Bu madde ile Rusya, Osmanlı topraklarının bulunduğu Kafkas bölgesindeki hareketlerinde serbest bırakılmıştır. Boğazların istisnasız olarak bütün devletlere kapalı olduğu da antlaşmada yer almaktadır (Taylor, 1954; 270-273).

II. Üç İmparator Ligi'ni kuran antlaşmaya ek bir protokolle Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nin birleşmesi, Avusturya-Macaristan'ın uygun gördüğü bir zamanda Bosna-Hersek'i ilhâk hakkı olduğu kararlaştırılmıştır. Böylece Bismarck bu iki bölge arasında kalan bölgeler Rus ve Avusturya çıkarlarının çatışmasını önlemek amacıyla tampon bölge olarak bırakmak suretiyle Balkanları Avusturya ve Rusya arasında paylaştırmıştır. Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın Avrupa dikkatlerinin Balkanlar üzerinde yoğunlaşmasını sağlayan Almanya Avrupa'da karasal üstünlüğü ele geçirmiştir.

İmparator II. Wilhelm endüstrisi hızla gelişen Almanya'nın sosyo-ekonomik ve sosyo-politik itkisinin de tesiriyle sömürge politikasında daha aktif bir tutum takınılması gerektiğini düşünüyordu. Almanya'nın dış politikasını hassas dengeler üzerine ve zarurî olmadıkça uluslararası anlaşmazlıklara taraf olmama üzerine oturtmuş olan Bismarck ile II. Wilhelm'in anlaşmaları pek mümkün görünmüyordu. Bismarck Osmanlı Devleti'ne ilişkin çıkar uyuşmazlıklarına Almanya'nın taraf olmasından yana değildi (Trumpener, 1968; 4-5). Neticede Prens Bismarck görevinden istifa etti ve İmparator II. Wilhelm 1890'lardan itibaren Almanya'nın dış

politikasının belirlenmesinde çok daha etkin bir hale geldi. Almanya 1890'larda hızlı bir donanma yapımına girişti. 1905'te "dreadnought" denen zırhlı savaş gemisinin yapılması İngiltere'nin donanma üstünlüğünü bir "görüngü" haline getirmiş ve Almanya-İngiltere rekabetine ayrı bir içerik kazandırmıştı.

Yukarda da ifade edildiği üzere İngiltere'nin dış politikası bu dönemde daha çok Manş Denizi'nin güvenliği ve İngiltere'nin sömürgeleri bağlamında son derece jeo-stratejik bir konumda bulunan Ortadoğu'nun güvence altına alınması olarak belirmişti. Fransa ise bu dönemde Avrupa kıtasında karasal üstünlüğün Almanya'ya kaptırılmasının etkisiyle deniz aşırı sömürgeler çerçevesinde dış politikasını belirliyordu. Bu çerçevede Osmanlı hâkimiyetinde olan Mezopotamya ve Kuzey Afrika Fransa açısından da önem arzetmekteydi. Fransa ve İngiltere arasındaki ilişkiler ise *ententê cordialê* olarak bilinen 1904 tarihli Fransa-İngiltere ittifak antlaşması üzerinde şekillenmekteydi. 1904 antlaşmasında İngiltere ile Fransa arasındaki temel pazarlık konusu İngiltere'nin Mısır'daki hâkimiyetinin Fransa tarafından kabul edilmesine karşılık İngiltere'nin, Fransa'nın Tunus'taki hâkimiyetini tanımasıydı (Nevakivi, 1969; 1-4, Taylor, 1954; 415-417).

1870'lere gelinceye kadar sömürgecilikte "sözlü işgal" ilkesi geçerli olmuştur. Buna göre özellikle Afrika'da bir toprak parçasına kıyıdan çıkan ülke istediği yere kadar hâkimiyet alanını uzatabiliyordu. Ancak bir başka devletin de hâkimiyet iddia edilen toprak parçası üzerinde hak iddia etmesi olası bir durumdu. Böyle bir durumda büyük anlaşmazlıklar yaşanıyor; anlaşmazlıkların çözümü için zaman zaman savaşa da başvuruluyordu. Bu sorunu çözüme kavuşturabilmek için 1884-1885'te Berlin'de uluslararası bir konferans gerçekleştirildi. Konferans neticesinde sömürgeleştirmede

“fiili işgal” ilkesi benimsendi. Buna göre herhangi bir devletin hak iddia edebileceği topraklar o devletin fiilen askerî denetim altına aldığı topraklardan ibaret olacaktı. Berlin Konferansı özellikle Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesini hızlandırdı (Sander, 2005; 229-230).

Bu bölümde son olarak Osmanlı Devleti’nde kapitalist üretim ilişkilerinin neden gelişmediği üzerinde durulması sürecin daha sağlıklı analiz edilmesine yardımcı olabilir. Öncelikli olarak ifade edilmesi gereken husus 19.yy’a kadar mal ve para ticaretinin devletin gayri müslim tebasına özgü bir iş olduğu yönündeki yaygın kanaattir. Bu durum 19.yy’da Avrupa ülkelerine verilen kapitülasyonlar bağlamında Osmanlı’da faaliyet gösteren büyükelçilere verilen Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren kendi vatandaşlarını himaye hakkı ile birleşince himaye altındaki yerli gruplar ile diğer Osmanlı tebası arasında hukukî prosedürler açısından önemli farklar oluşmuştur. Bu bağlamda Osmanlı pazarı ile Avrupalı kapitalist üretici arasındaki bağ hıristiyan ve levanten nüfus tarafından sağlanmıştır (Keyder, 1990; 23-24).

Osmanlı Devleti’nin iç ekonomik örgütlenme konusundaki politikası her zaman tüketici sınıfın korunması olmuştur. Bu çerçevede lüks malların ve hammaddelerin ithali teşvik edilirken ülkeye, özellikle büyük şehirlere erzak temininin tehlikeye düşeceği endişesiyle ihracata izin verilmemiştir. Bu durum dünyadaki mal mübadelesinin ve ticaretin yarattığı sermaye birikiminin arttığı bir dönemde Osmanlı tüccarlarının durumdan yararlanamaması sonucunu doğurmuş; serbest ticaret antlaşmalarından sonra hem Osmanlı pazarı yabancı ürünlerin istilasına uğramış hem de serbest ticaret antlaşmalarının getirdiği hükümler kapitalist gelişme imkânını neredeyse yok etmiştir.

Bütün bu gelişmelere ek olarak Osmanlı Devleti'nde küçük köylünün korunmasının bir devlet refleksi olarak 19.yy boyunca da devam etmesinin altı çizilmelidir. 19.yy başlarında âyan adı verilen, genellikle bulundukları vilayetlerin mültezim haklarını ellerinde bulunduran kimseler merkezî otoriteyi tehdit eder bir tutum içerisinde olmuşlar; 1808 Sened-i İttifak belgesi âyanların merkezî otorite tarafından tanınmasını güvence altına almıştır. Âyanların toplumsal yapı üzerindeki en önemli etkisi köylüler üzerindeki iş yükünü arttırabilecek durumda olmalarıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nin âyanların nüfuzunun kırılması yönünde attığı adımlar ve gerçekleştirilen toprak düzenlemeleri "bağımsız" küçük köylünün yeniden yaşam alanı bulmasına sebep olmuştur. Bu durum sanayileşmenin ve dolayısıyla kapitalizmin ihtiyaç duyduğu kentlerin çevresine yığılan vasıfsız, ucuz işgücünün oluşmasını engellemiştir (Keyder, 1990; 31-35).

1.2. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Dış Politikası

İlber Ortaylı'nın "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" (Ortaylı, 2005) olarak nitelendirdiği 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti açısından durum gittikçe kötüleşmekteydi. 1861-1876 yılları arasında padişah olan Sultan Abdülaziz malî ve siyasî açıdan sorunlu bir devlet devralmıştı. İlk defa Kırım savaşında dış borç alan Osmanlı İmparatorluğunun maliyesi her geçen gün zayıflıyor bununla bağlantılı olarak büyük emperyalist güçlerin devlet üzerindeki baskıları her geçen gün artıyordu. Abdülaziz'in saltanatı döneminde Balkan uluslarının isyanları ardı ardına geldi. Osmanlı İmparatorluğunun içerisinde bulunduğu bu zor durum özellikle Tercüme Odası'nda çalışan ve dış dünya ile irtibat sağlayabilen Osmanlı aydınlarını, memleketi içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak üzere çareler düşünmeye sevk etmişti. Dolayısıyla Abdülaziz'in saltanatı Osmanlı coğrafyasında Avrupaî anlamda ilk özgürlük hareketi olarak nitelendirilen Genç Osmanlılar hareketinin doğması ile de aynı yıllara rastladı (Akşin, 1990, 141). Osmanlı aydınlarındaki *"devleti nasıl kurtarabiliriz?"* düşüncesi zamanla bütün sorunların Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve meşrutiyetin ilanı ile çözülebileceği halini aldı.

1875 Hersek isyanı (Tuncer, 2009; 119-125) ve 1876 Bulgar isyanı İstanbul'da medrese öğrencilerinin hükümet aleyhtarı gösteriler düzenlemesine sebep oldu. Sultan Abdülaziz'in malî ve siyasî bunalımların zorlamasıyla kabineye almak zorunda kaldığı Mithat Paşa ve grubu, 30 Mayıs 1876 günü Dolmabahçe Sarayını karadan ve denizden kuşatmak suretiyle Abdülaziz'i tahttan indirdi ve yerine V. Murad'ı tahta çıkardı (Akşin, 1990; 150, Lewis, 2009; 219-222, Tuncer, 2003; 114-115). V. Murad'ın sağlık

açısından problemli oluşu onun tahtta uzun süre kalmasına engel teşkil edince meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren Abdülhamid V. Murad'ın yerine tahta geçti.

Bu arada Hersek ve Bulgaristan isyanı dolayısıyla, halen Osmanlı'nın hukukî hâkimiyetinde bulunan Sırbistan'da askerî bir hareketlilik yaşanıyordu. Osmanlı hükümeti bu hareketliliğin sebebini Sırbistan Beyi Milan'dan sordu. Milan verdiği cevapta Bulgaristan ve Hersek isyanları dolayısıyla Sırbistan'ın bir istikrarsızlık içerisinde bulunduğunu, Bulgaristan ve Hersek'teki halk ile Sırbistan'daki halkın aynı soydan geldiklerini ve bu bağlamda her iki coğrafyadaki düzenin Sırbistan askerî güçleri tarafından sağlanması gerektiğini ifade etti. Osmanlı Devleti'nin hukuken kendi hâkimiyetinde bulunan bir siyasî birimin böyle bir teklifini kabul etmesi mümkün değildi. Zaten bu esnada Avrupa kamuoyunun Osmanlı aleyhine dönmüş bulunması,[5] Karadağ'ın Sırbistan'ı desteklediğini açıklaması gibi durumların da etkisiyle Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmişti.

Bu sırada biraraya gelen Rus Çarı ve Avusturya İmparatoru arasında imzalanan Reichstad Antlaşması çerçevesinde her iki devlet harpten Osmanlı Devleti'nin galip çıkması halinde *status-quo*nun temini; Sırbistan'ın galip çıkması halinde Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ tarafından paylaşılması; Bulgaristan'ın da Rusya tarafından işgali üzerinde anlaşmışlardı (Taylor, 1954; 237-238, Tuncer, 2003; 121-122,Karal, c.IV; 18). İki aşamalı savaştan Osmanlı Devleti galip ayrıldı ancak Büyük Devletler Osmanlı Devleti'ne galip muamelesi yapmadılar. Bu durumun ortaya çıkmasındaki başlıca âmil Rusya'nın tutumu idi. Osmanlı Devleti'nin yanında yer alabilecek Fransa, millî birliğini sağladıktan sonra kendisi için

[5] İngilitere siyasetinin muhafazakâr isimlerinden Gladstone yayınladığı risale ile Türklerin Avrupa'dan atılmaları gerektiği fikrini ileri sürmüştü.

bir tehdit haline gelen Almanya'ya karşı Rusya'ya yaklaşma politikası izliyordu. İngiltere ise Rusya'nın Balkanlarda kendisinden bir adım öne geçmesini engellemek için en az Rusya kadar Osmanlı Devleti'ne karşı sert tutum içindeydi (Tuncer, 2009; 135-136).

Hersek ve Bulgaristan İsyanı ile gündeme gelen büyük devletlerin söz konusu yerlerde reform isteklerini iletecekleri "Tersane Konferansı" toplandığı gün Meşrutiyet ilan edildi ve Meşrutiyetin ilanı ile söz konusu coğrafyalarda yaşayan Osmanlı vatandaşlarının kendi reform çalışmalarını kendilerinin yapabileceği bir ortam oluştuğu gerekçesi ile Konferansın artık anlamsız olduğu duyuruldu.[6](Davison, 1963; 358) Ancak konferansa katılmak üzere gelen elçiler toplantıya Osmanlı hükümetinin temsilcisi katılmadan devam edip belirli noktalar üzerinde uzlaştıkları bir plan hazırladılar. Fakat teklifler Osmanlı hükümeti tarafından reddedildi (Taylor, 1954; 241-242, Karal, c.IV; 31-35, Tuncer, 2003; 126-128).

İstanbul Konferansı'na katılan devletlerin temsilcileri Londra'da biraraya gelerek Osmanlı Devleti'ndeki durumu yeniden masaya yatırdılar. Söz konusu devletler Bulgaristan, Bosna ve Hersek'te bir takım reformların gerçekleştirilmesini istiyorlardı. Yapılan toplantılar neticesinde Londra Protokolü imzalandı ve reform talepleri tekrar edildikten sonra Sırbistan'la imzalanan barış antlaşmasının tanındığı açıklanmakla birlikte Osmanlı ordusunda güvenliğin korunması için gerekli olandan fazla kısmın silahsızlandırılmasını istediler. İngiltere Başbakanı bu protokolü sadece Osmanlı Devleti'nin değil Rusya'nın da güvenliğin sağlanması için gereken miktarın

[6] Meşrutiyet'in bu şekilde duyurulmuş olmasının Büyük Devletler temsilcilerinde ne gibi bir etki doğrduğunu merak eden Sadrazam Mithat Paşa Hariciye Nazırı'na "Ne dediler?" diye sorduğunda Hariciye Nazırı Saffet Paşa "ne diyecekler, çocuk oyuncağı dediler" diye cevap vermiştir. (İnal; 1965; 349)

fazlası askerini silahsızlandırması şartına bağlamıştı. Rusya bu şartı Osmanlı Devleti'nin St. Petersburg'a bir elçi göndermesi şartı ile kabul etmişti. Londra Protokolü Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına açık bir saldırı hükmündeydi. Paris Antlaşması hükümlerine de aykırı olduğu düşünülen protokolün görüşmeleri sırasında Osmanlı Devleti'nin temsilcisinin bulunmaması da Osmanlı Hükümeti tarafından soğuk karşılanmıştı. Hükümet Londra Protokolü'nün reddedildiğini duyurdu. Hükümetin Londra Protokolünü reddetmesi üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiğini bildirdi (Karal, c. IV; 38-40, Tuncer, 2003; 134-143).

Ünlü Plevne ve Erzurum savunmalarının yaşandığı ve tarihe 93 Harbi olarak geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ni Osmanlı Devleti yürütemeyecek noktaya gelince Büyük Devletlerin aracı olması için girişimlerde bulunuldu. Önce Fransa'ya başvuruldu fakat cevap alınamadı. Ardından İngiliz hükümeti nezdinde girişimlerde bulunuldu. İngiltere hükümeti ilk önce Rus hükümeti nezdinde çalışma yapacağını bildirmişse de ardından verdiği cevapta Rusya'nın mütareke şartlarını ordu komutanlarına bildirmiş olduğunu; dolayısıyla bu işin ordu komutanları arasında çözümlenmesi gerektiğini söyledi. Büyük Devletler nezdinde soruna bir çözüm bulamayacağını anlayan Osmanlı hükümeti doğrudan Rus hükümeti ile temas etti. II. Abdülhamid'in Rus Çarı II. Alexandre'a mütarekeye talip olduğunu bildiren telgrafına Rus Çarı mütareke işinin Rus orduları komutanı Grandük Nikola ile görüşülmesi gerektiği şeklinde bir cevap verdi. Bu sırada Edirne'yi de ele geçirmiş bulunan Rus komutanının ortaya koyduğu hükümler savaş öncesi Londra Protokolü'nde ortaya konan hükümlerden daha ağırdı fakat Osmanlı Devleti'nin bu savaşı daha fazla sürdürmeye gücü yoktu. Neticede mütareke şartları kabul edildi fakat şartların ağırlığı

Avrupa kamuoyunda ciddi bir infial yaratmıştı. Rusya "Hasta Adam"ın mirasını tek başına ele geçirmek ve Avrupa sistemine yepyeni bir şekil vermek üzereydi. Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında imzalanan 1878 Ayestefanos Antlaşması Avrupa'daki huzursuzluğu iyice arttırdı (Tuncer, 2003; 154-160).

Sultan Abdülhamid Kanun-i Esasi'nin ilânı ile büyük devletlerin baskısını kırabileceğini umuyordu ama beklediği gerçekleşmeyince daha önce sadrazam yaptığı Mithat Paşa'yı görevinden azlederek İtalya'ya sürgüne gönderdi. Ancak Abdülhamid Meşrutiyet rejiminden hemen vazgeçmedi zira bu bir Osmanlı padişahı için büyük bir laubalilik olurdu (Akşin, 1990; 160). Aynı zamanda Abdülhamid Meşrutiyet'in ne getireceğini de görmek istiyordu. Bu sırada tersane konferansının sonuçsuz kalmasından dolayı Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Rus Çarlığı Sultan Abdülhamid'e en azından iç politika için önemli bir fırsat sunmuş oldu. II. Abdülhamid İngiliz ve Rus donanmalarının İstanbul'a yaklaştığı bir sırada topladığı danışma meclisinde büyük babası II. Mahmud'un yolundan gideceğini ve Allah'ın kendisine güvendiğine inandığını söyleyerek Meclis-i Mebusan'ı tatil ettiğini duyurdu. Böylece Osmanlı imparatorluğundaki ilk anayasal deneme akim kalmış oluyordu (Lewis, 2009; 231-237, Davison, 1963; 403).

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında imzalanan Ayestefanos Antlaşması'nın başlıca hükümleri şu şekildeydi:

- Karadağ'a bağımsızlık verilmiştir.
- Sırbistan'a bağımsızlık verilmiştir.
- Romanya'nın bağımsızlığı Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır. Bu bağlamda Romanya da harp tazminatı hakkı sahibidir.

- Bulgaristan Osmanlı Devleti hakimiyetinde özerk bir prenslik haline getirilecektir. Bulgaristan'ın sınırları Rus ordularının bölgeyi terk etmesinden sonra saptanacak olmakla birlikte bu sınırlar Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar olan toprakları, Kosova ve Manastır vilayetlerinin tamamını, Batı Trakya ve Selanik vilayetlerinin de bir kısmını kapsayacaktır.
- Bosna ve Hersek için daha önce İstanbul Konferansı'nda kabul edilen hükümler Avusturya ve Rus hükümetlerinin birlikte belirleyeceği yeni hükümleri de içerecek şekilde kabul edilecektir.
- Osmanlı Devleti 1,410,000,000 ruble tutarındaki savaş tazminatının bir bölümüne karşılık olarak Kars, Ardahan, Batum ve Beyazıt (Karaköse) vilayetlerini Rus Çarlığı'na terk edecektir. Toprak terkleri karşılığında Osmanlı savaş tazminatı 400,000,000 rubleye düşürülmüştür.
- Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da Ermenilerin meskûn bulunduğu mahallerde ıslahat yapmayı kabul etmiştir (Tuncer, 2003; 154-160).

Ayestafanos Antlaşması ile Rusya'nın Avrupa'ya yepyeni bir şekil vermesi, Balkanlar ve Doğu Anadolu'da elde ettiği 4 büyük şehir sebebiyle kaygı uyandırıcı bir güç olarak belirmesi İngiltere ve Avusturya'da endişeye sebep oldu. İngilizler'in ihtiyat kuvvetlerini de askere alıp bir savaş hazırlığı içerisine girmesi Rusya'da da tedirginlik yarattı. 93 Harbi'nde hem insan hem de para açısından büyük kayıplar yaşamış bulunan Rusya'nın İngiltere ile bir savaşı kaldırabilecek gücü bulunmuyordu. Bu çerçevede çıkacak bir savaşta Almanya'nın da İngiltere ve Avusturya safında yer alacağı düşüncesi Ayestefanos Antlaşması yerine toplanacak bir kongre neticesinde imzalanacak antlaşmanın hükümlerinin uygulanması teklifi Rus Çarlığı tarafından

kabul edildi. Kongreye katılan Osmanlı temsilcilerine Alman Şansölyesi Bismarck bu durumu şöyle izah etmişti: *"Bugünkü durumu sizden saklamak istemem, Kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığı zannına kapılarak kendinizi aldatmayın. Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında imzalanan Ayestafanos Antlaşması Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunur bazı hükümler ihtiva etmeseydi olduğu gibi bırakılırdı. Kongre bu menfaatlerin uzlaştırılması için toplanmıştır"* (Karal, c.IV; 75).

Berlin Kongresi sonrasında imzalanan, Ayestafanos Antlaşmasının yerini alacak olan Berlin Antlaşmasının başlıca hükümleri şu şekildedir:

- Sırbistan'ın bağımsızlığı tanınmıştır.
- Karadağ'ın bağımsızlığı tanınmıştır.
- Romanya bağımsız devlet olarak tanınmıştır. Ayrıca çoğunluğu Romen olan Baserabya'yı Rusya'ya terk edip çoğunluğu Türk olan Dobriçe'yi almıştır.
- Bulgaristan için Ayestafanos Antlaşması'nda öngörülen sınırlar üç parçaya ayrılmıştır. Bu parçalardan birincisinde Osmanlı hâkimiyetinde, özerk bir Bulgar Prensliği oluşturulmuştur. İkinci parçaya Doğu Rumeli denilerek Osmanlı hâkimiyetine bırakılmıştır. Doğu Rumeli Padişahın atayacağı Hıristiyan bir vali tarafından yönetilecektir. Üçüncü bölge ise Makedonya olup ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.
- Bosna-Hersek Osmanlı hâkimiyetinde bırakılmış fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilip idare edilecektir. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a bırakılmış olması Sırplar arasında derin bir üzüntü doğuracaktır.

- Rusya Kars, Ardahan ve Batum şehirlerini muhafaza edecek; Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade edecek, Batum'da ise askerî tesisler yapmayacaktır.
- İngiltere Kıbrıs'a yerleşecektir.
- Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yeni bir idare tarzının oluşturulması hükme bağlanmıştır (Taylor, 1954; 250-254, Karal, c.IV; 75-77, Tuncer, 2003; 164-168).

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin ve ardından imzalanan(önce Ayestafanos) Berlin Antlaşması'nın Osmanlı siyaseti ve dış politikası üzerindeki etkisi oldukça derin olacaktır. Hem Hersek ve Bulgaristan İsyanları sonrasında Sırbistan'la yapılan savaşta hem de 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Büyük Güçler tarafından kendi kaderine terk edilmiş olması Osmanlı yönetici sınıfında İngiltere ve Fransa'ya karşı bir tepki meydana getirecektir. Buna bağlı olarak Osmanlı dış politikasında da ilginç bir dönüşüm yaşanmıştır. Uzun yıllardır Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar uzlaşmazlıkları dolayısıyla Babıâli "denge politikası" adı verilen değişken ittifaklar bağlamında dış politika belirleme stratejisini uygulayabilmişti. 1877-78 Osmanlı Rus Harbi öncesi ve sonrasında bu politikanın izlenmesinin zorlaşması ve İngiltere-Fransa'ya duyulan tepkinin neticesinde Osmanlı Devleti'nde Almanya'nın nüfuzu gittikçe artacaktır. Millî birliğini geç sağlamış olan ve sömürge yarışına geç giren Almanya, gittikçe artan sömürge ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla henüz üzerinde anlaşma sağlanamamış Osmanlı mirasından aslan payını almak üzere harekete geçecek; bu durum Birinci Büyük Savaş'a giden süreci hızlandıracaktır.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın Osmanlı iç ve dış politikası açısından bir diğer önemli sonucu "Ermeni Meselesi" olmuştur.

Ermeni Meselesinin Gelişimi ve İlk dönem Ermeni Faaliyetleri: Karal Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlı- Rus harbinden önce bir Ermeni meselesi bulunmadığını düşünmektedir. Ermenilerde milliyetçi düşüncenin yayılmasında en önemli etmenlerden birisi özellikle Fransa'ya giden Ermenilerin İstanbul'a geri dönmeleri olmuştur. Milliyetçilik düşüncesini besleyen Fransız Devriminin temel kabulleriyle yurtlarına dönen Ermeniler cemaatlerini bir Ermeni kimliği etrafında örgütleme gayret içerisine girdiler. Ermeni cemaati bu esnada dini esaslara göre belirlenmiş bir toplumsal örgütlenme modeline sahipti.

1854 Kırım Savaşı sonrası Ermeniler isteklerini içeren bir belgeyi Sadrıazam Mustafa Reşit, Ali ve Fuat kabinesine iletmiş ve bunun kabul edilmesini sağlamışlardı. Nizamname-i Ermeniyan ismiyle anılan bu belgenin kabulü Ermenilerin siyasal ve toplumsal varlıkları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Nizamname-i Ermeniyan ile Patrikhanenin yetkilerinin mutlaklığı tartışmaya açılmıştır (Uzun, 2000; 81-91). Bu durum yetkinin patrikhane- cemaat arasında bölüşülmesi ilişkisinde gelenekselin aksine toplum lehine gelişmelerin olmasıyla sonuçlanmıştır. Bundan sonra Patrikhane varlığını devam ettirebilmek için Ermeni Milliyetçiliği ile işbirliği yapma noktasına gelecektir. Bir diğer deyişle Patrikhane bozulan otorite dengesini kendi lehine yeniden tesis edebilmek için "Bağımsız Ermenistan" fikrinin destekçisi olacaktır.

Ermenilerin milliyetçi kimlik taşıyan ilk ayaklanma eylemi Zeytun[7] adlı bölgede ortaya çıktı. Bu bölgedeki isyanlar kabaca 1545 yılından beri devam ediyordu. Zeytun halkı bölgenin dağlık ve engebeli olmasından faydalanarak sıklıkla ayaklanmışlar; civardaki köyleri vergiye bağlamışlar, "işhan" adını verdikleri Ermeni kişiler tarafından yönetilmişlerdir. 1862 yılındaki ayaklanmada ise Zeytun'a İstanbul'dan gelen Ermeni milliyetçilerinin katkıları dikkat çekmektedir (ATESE, 2008; 12-27). Bu tarihten sonra Ermeni milliyetçi isyanları 1890 yılına kadar nisbî bir azalma yaşanmıştır. Ermenilerin başı çektiği bir takım ayaklanmalar aralıklarla devam etmektedir ancak bu isyanların milliyetçi kimliği hakkında bir tespitte bulunmak zor gözükmektedir. Özellikle 1890 yılından sonra gerçekleştirilen eylemlerin karakteristik özelliğinin büyük güçlerin dikkatini Anadolu coğrafyasına çekebilmek olduğu söylenmelidir.

Ermeni milliyetçileri 1890 yılında Erzurum'da bir ayaklanma başlattı. Hınçak teşkilatı tarafından başlatılan ayaklanma Erzurum Piskoposluğunda yapılan hükümet araması sebebiyle başlatılmıştı. Rus Ermenileri tarafından sınırdan silah sokulduğu haberini alan hükümet sınır bölgelerinde etkili önlemler almış ve piskoposlukta yüzeysel bir arama gerçekleştirmişti. Kısa süren ayaklanma esnasında şehirde sosyal hayat durmuş dükkânlar kapatılmıştır (ATESE, 2008; 19-21).

1894 yılında İngiltere'nin Van konsolosu incelemeler yapmak maksadıyla Ermenilerin yoğun bulunduğu yerlere bir seyahat yaptı. Ermeniler bu seyahati bir işaret olarak algıladılar. Zaten -o sıralarda merkezi Tiflis'te olan- Hınçak cemiyeti de bu bölgeye sızdırdığı militanları aracılığıyla hem bölge halkının bir kısmını

[7] Zeytun: Yeni adı "Süleymanlı" olan Kahramanmaraş'ın bir ilçesi.

silahlandırmaya çalışıyor hem de bir ayaklanma için uygun zemin oluşturmaya gayret ediyordu. Nitekim 1895 yılında Sasun'da milliyetçi kimlik taşıyan bir Ermeni ayaklanması patlak verdi. Ayaklanmanın başlangıcında Ermeniler Müslümanlar arasında sınırlı katliamlara girişti. Sultan Abdülhamid olayların bastırılması için 4. Orduya emir gönderdi ve gereken tedbirlerin sert bir şekilde alınmasını istedi. Sasun ayaklanması bastırılırken Ermeniler arasından çok sayıda insan da öldürüldü. Avrupa'da bu devrede yükselen Abdülhamid aleyhtarlığı ile Sasun ayaklanması birleşince hadise bir "Ermeni Katliamı" olarak yansıtıldı. Mitingler tertip edilip büyük devletlerin Ermeni coğrafyasına müdahale etmesi için kamuoyu oluşturuldu. İngiltere'nin de baskısıyla bir ıslahat planı Babıâli tarafından kabul edildi (Karal, c.IV; 139-140).

Sasun olayları ve büyük güçlerin olaya tepkileri üzerine Ermeniler İstanbul'da Babıâli üzerine yürüyüş gerçekleştirdiler. Çeşitli sebeplerle yürüyüş engellenemedi ve yürüyüşün engellenememesi Müslüman halkın Ermeniler aleyhine hareketlenmesine sebep oldu. Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde Ermenilerle Müslümanlar arasında çarpışmalar meydana geldi.

1896 yılının Haziran ayı başlarında Ermeni milliyetçileri Van'da bir ayaklanma başlattılar. General Mayewski'nin verdiği bilgiye göre 12-13 tanesi Avrupa'dan gelmiş olmakla birlikte silahlı Ermeni isyancılarının sayısının 600 civarında olduğu anlaşılmaktadır (Mayewski, 1986; 42-52). Osmanlı hükümeti ayaklanan bu Ermenileri adlî olarak cezalandıramayınca Van'daki Müslüman ahali Ermenileri cezalandırma yoluna gitti. Yaklaşık 15 gün süren çatışmalar esnasında çok sayıda Ermeni ve

Müslüman öldürüldü, devlet duruma müdahale edemeyince bölgesel güçler -aşiretler- devreye girerek çatışmaları yatıştırdı.

Büyük devletlerin Ermeni davasına dikkatini çekmeye çalışan Ermeni komitecileri 1896 yılında Osmanlı Bankası Baskınını gerçekleştirdiler. İstanbul'a şehir dışından gelmiş 20 kadar komiteci silahlı ve bombalı halde bankayı koruyan görevlileri öldürdüler. Hadise duyulunca İstanbul halkı da galeyana geldi, Ermenilerle Müslümanlar arasında çeşitli semtlerde çatışmalar meydana geldi. Baskını gerçekleştiren komiteciler yabancı devlet elçileri tarafından yurtdışına çıkarıldı.

Banka baskınından sonra geniş katılımlı ayaklanmaların sayısında azalma görülürken komite faaliyetleri devam etmiştir. Rusya'nın bu dönemde Erzurum ve Van konsolosluk görevini icra eden General Mayewski'nin hükümetine sunduğu raporda komitelerin bu faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Örneğin 1897 Temmuzunda Hınçak komitesinin Başkale'ye yaptığı saldırıda yaklaşık 150 kişi ölmüştür (Mayewski, 1986; 63-94).

Daha evvel de ifade edildiği gibi Ermeni milliyetçi komitelerinin kısa vadedeki esas amaçları Ermeni vilayetlerinde karışıklıklar çıkarıp büyük devletlerin dikkatini bu bölgeye çekmektir. 1902 yılından itibaren Ermeni komite faaliyetlerinde bir azalma dikkat çekmektedir. Bunun öncelikli sebebi Makedonya sorunu dolayısıyla hükümetin Ermeni komiteleri üzerinde aldığı etkili tedbirler gibi görünmektedir. Hükümet Sasun ve çevresinde etkili bir güvenlik kuşağı oluşturmuş ve komitelerin faaliyetlerinin yayılmasını önlemiştir.

Bu arada Ermeni komiteleri de Makedonya sorununu dikkatle takip etmeye başlamışlar ve hükümetin bu sorun dolayısıyla sıkıştırılabilirliğinin çarelerini aramışlardır. Burada zikredilmesi gereken son sebep Osmanlı muhalefet çevrelerindeki yakınlaşmanın Ermeni komite faaliyetlerine de yavaşlatıcı tesirde bulunmasıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi Abdülhamid karşıtlığı Osmanlı muhalefet hareketinin asgari müştereki haline gelmiş ve söz konusu hareketler bu çerçevede işbirliği olanaklarını araştırmaya başlamışlardır. Ancak bu durum komite faaliyetlerini tamamen durdurmamıştır. Bunlar arasından ikisi özellikle dikkat çekicidir: 1905 yılında Sasun'da yeni bir ayaklanma başladı ve Ermeni komiteleri aynı yıl içerisinde meşhur Yıldız Suikastı'nı gerçekleştirdiler.

Bulgaristan Meselesi: Bulgarlar Osmanlı Devleti'nde eyalet statüsüne sahip olmuşlardır. Osmanlı millet sistemi örgütlenmesi çerçevesinde din ve mezhep işleri bakımından İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'ne bağlanmışlardır. Bu bağlamda dünya 18.yy'da Bulgar diye bir etnik grubun varlığından habersiz gibidir. Ruslar da Bulgarları 1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında "farketmişlerdir." 19.yy'da gelişen milliyetçi hareketlerin tesiri, Fener Patrikhanesinin 19.yy'da kendisine bağlanmış etnik grupları Rumlaştırma çabalarını arttırması, Sırbistan ve Rusya'nın Bulgarlar üzerindeki tahriklerinin artması Bulgarların da 1830'lardan itibaren hareketlenmesi ile neticelenmiştir. Özellikle 1830 Yunanistan'ın bağımsızlığının ardından Bulgarlar ardıardına isyan etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede 1848'de Avrupa'da gözlemlenen halk hareketleri Bulgaristan'da da etkisini hissettirmiş; 1849'da Vidin İsyanı patlak vermiştir. İsyan aralıklarla iki yıl kadar sürmüştür.

Rus Çarı I. Nikola'nın temel politikası Rusya'ya bağımlı müstakil bir Bulgaristan oluşturmaktı. Ancak 1856 Kırım Muharebesi Çar'ın bu planının uygulanmasını engelledi.

Bulgarlar ise 1856'dan itibaren Bulgar milliyet fikrinin de gelişimini sağlamak için bağımsız bir Bulgar kilisesi için mücadele etmeye başladılar ve 1860'da, 1856 Islahat Fermanı'na dayanarak Fener Patriğini ruhanî lider olarak tanımadıklarını ilân ettiler (Tuncer, 2009; 109-111). Ancak millî kilise talepleri kabul edilmeyen Bulgarlar aykırı bir strateji izleyip Katolik Kilisesi'ne bağlanmaya başladılar. Rusya bu durumdan ciddi biçimde rahatsız oldu çünkü Katolik Kilisesi'nin etkisi altına giren Bulgarlar Fransız etkisine açık hale gelebilirdi (Davison, 1963; 115-116). Bu yüzden Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulması yönünde baskılarını arttırdı. Neticede 1870 tarihli bir fermanla bağımsız Bulgar Kilisesi kuruldu.Bulgar tarihi üzerine çalışan birçok araştırmacı bağımsız Bulgar kilisesinin oluşmasının Bulgar kimliğinin ve intelijansiyasının oluşmasında son derece önemli bir dönüm noktası olduğu fikrindedir (Crampton, 1983; 16, Todorov, 1979; 66-67, İrtem, 1999; 79-81).

Bu tarihten itibaren Bulgarların faaliyetleri daha da artmaya başladı. 1876'da Rus Konsolosu Naydankerof'un örgütlediği bir isyan patlak verdi. İsyan planına göre Bulgarlar bölgedeki Müslüman kesimleri yıldırma harekâtına girişecekti. İsyan kısa zamanda bütün Bulgaristan'a yayıldı ancak bölgeye sevkedilen hükümet kuvvetleri isyanı bastırmaya muvaffak oldu (Crampton, 1983; 19-20, Todorov, 1979; 76-78). Ancak 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Bulgaristan Meselesi açısından da bir dönüm noktası oldu.

Berlin Düzenlemelerine dayanrak Rusya, Bulgar Prensliği için bir anayasa hazırlanmasını ve Sabranya adı verilen bir meclisin toplanmasını sağladı. Meclis Nisan 1979'da hazırlanan Anayasa'yı kabul etti ve Batembergli Alexandre'ı Bulgar Prensi seçti. Prens tahta çıkar çıkmaz Rus Çarı'na bağlılıklarını bildirdi. Ancak halk arasında Bulgaristan üzerindeki Rus nüfuzunun azaltılaması gerektiğini savunanların sayısı da az değildi. Tartışmalar sebebiyle 1881'de Prens Alexandre Sabranya'yı dağıttı (Crampton, 1983; 37-43) ancak halktan gelen baskı karşısında meclis 1883'te yeniden toplantıya çağrıldı (Crampton, 1983; 54-57). Kurulan kabinenin programında "Doğu Rumeli" ile birleşmek bulunuyordu (İrtem, 1999; 93-94).

Doğu Rumeli tabiri ilk kez Ayestefanos Antlaşması'nın Rusya ve İngiltere arasında sebep olduğu ihtilaf üzerine İngiliz Başvekil tarafından ortaya atılmış, Berlin Düzenlemelerinde farklı bir statüyle Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Jeo-stratejik doğal geçitleri barındıran bu bölge Ayestefanos Antlaşması'nda Büyük Bulgaristan sınırları içerisinde bırakılmıştı. Berlin Düzenlemeleri'nden kısa süre sonra Rusya Bulgarları Doğu Rumeli ile birleşmeleri doğrultusunda teşvik etmeye başladı.

Doğu Rumeli'de ilk büyük buhran 1879'da Osmanlı Devleti'nin bölgede asayişi sağlamak için asker sevketmek istemesiyle baş gösterdi. Bölge halkı gönderilen askerlere karşı çıktı. Gelişmeler üzerine Rus Çarı, Sultan Abdülhamid'e bir mesaj göndererek bir Rus temsilcisinin bölge halkını sükûnete davet etmek için bölgeye gönderilmesine izin verilmesini, bunun yanı sıra bölgeye asker sevkedilmesi fikrinden vazgeçilmesini istedi. Sultan Abdülhamid öneriyi kabul etti ve böylece ilk bunalım aşılmış oldu (İrtem, 1999; 94-96). Ancak Rusya Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın

birleşmesini sağlamak üzere İngiltere hükümeti nezdinde de girişimlerde bulunmaya devam etti.

1885'te ise daha büyük bir kriz patlak verdi. Bulgar Milis güçleri Filibe'de bir ayaklanma başlatarak hükümet konağını işgal edip vali Gabril Paşa'yı tutukladılar. Doğu rumeli ile Bulgaristan'ın birleştiğini ilân eden milis güçler Prens Alexandre'ı Filibe'ye davet ettiler. Prens Filibe'de coşkun tezahüratlarla karşılandı, Sabranya birleşmeyi onaylayarak Prensi Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın prensi olarak tasdik etti. Ancak yaşanan gelişmelerden Rus Çarı rahatsız oldu çünkü birleşme kendisine haber verilmeden gerçekleştirilmişti, karar Bulgaristan Prensi'nin Londra ziyaretinin ardından uygulanmıştı ve I. Üç İmparator Ligi'ni oluşturan antlaşmalar çerçevesinde Rusya, Avusturya-Macaristan'a Osmanlı Avrupası'nın *statusquo*sunun korunması yönünde teminat vermişti (Crampton, 1983; 85-103, Castellan, 1995; 336-337, Adanır, 1996; 113-114).

Doğu Rumeli Krizi üzerine Rus Çarı Babıâli'ye İstanbul'da bir konferans toplanması ve sorunun Berlin Antlaşması'na taraf devletlerce tartışılmasını önerdi. Konferans İstanbul'da toplanıp çalışmalarına başlamışken Sırbistan, Doğu rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesinin Balkanlar'daki muvazeneyi bozduğunu söyleyerek Bulgaristan'a savaş ilân etti. Herkes Sırbistan'ın Bulgaristan'ı yeneceğini beklerken Bulgar orduları Sırp ordularını püskürtüp Belgrad yolunu açınca Büyük Devletler, özellikle Avusturya araya girerek barış antlaşmasının imzalanmasını sağladı (Castellan, 1995; 337, İrtem, 1999; 101).

İmzalanan Bükreş Antlaşması'na göre Sırbistan ve Bulgaristan savaş öncesi durumlarına geri döndü ancak Haziran 1886'da Prens Alexandre'a bir darbe girişimi

oldu. Prens darbe girişiminden kurtuldu fakat sürecin sonunda tahttan çekilmek zorunda kaldı. Alexandre'ın yerine Viyana doğumlu, Alman asıllı Ferdinand prens seçildi (Crampton, 1983; 120-124, Castellan, 1995; 338).

Avusturya, Almanya ve İngiltere Ferdinand'ın prens seçilmesini desteklemişlerdi. Bu durum Rusya'da Avusturya'ya yönelik ciddi bir tepki oluşmasına sebep oldu. Alman Şansölyesi Bismarck, Rusya'nın Avusturya'ya tepkisinin dozunun kaçabileceğini düşünerek 1879 Almanya-Avusturya ittifak antlaşmasını açıkladı ve herhangi bir savaşta Avusturya'nın yanında yer alacağını duyurdu. Gelişmeler üzerine Rus Çarı geri adım attı ve bütün Avrupa devletlerinin tanıdığı Prens Ferdinand'ı 1896 yılına kadar tanımadı (Forbes, 2007; 56).

Doğu Rumeli krizinin Osmanlı Devleti açısından sonucu Doğu Rumeli'den bir parça toprağın Osmanlı hâkimiyetine bırakılarak bölgenin Bulgaristan'a bağlanması olmuştur. Doğu Rumeli Buhranı Yunanistan'ı da Makedonya, Epir, Teselya üzerindeki hak talepleri çerçevesinde hareketlendirecek ve neticede 1897 Osmanlı-Yunan savaşına giden süreç başlayacaktır.

Makedonya Sorunu: Makedonya tabiri Osmanlı Devleti döneminde kullanılmış bir terim değildir. Terimin kullanılışı ise kabaca 6.yy'a kadar uzamaktadır. (Castellan, 1995;364) Osmanlı'da ilk kez 1902 yılında Bulgaristan'da kurulan ve Makedonya nitelemesini isminde kullanan bir örgüt tarafından Osmanlı Rumelisinin bir bölümü için kullanılmıştır. Kosova, Selanik, Manastır vilayetlerinin tümünü kapsayan bölgeyi niteler biçimde kullanılıyordu. Bölgeye 1902 ayaklanmalarını soruşturmak için gönderilen Hüseyin Hilmi Paşa'nın verdiği bilgilere göre 1,5 milyon Müslüman, 900 bin Bulgar, 300 bin Rum ve yüzer bin civarında Sırp ve Ulah yaşıyordu. Bölge karışık

bir salatayı andırmasına rağmen Bulgarlar, Yunanlar ve Sırplar bölgede hak iddiası içerisindeydiler (İrtem, 1999; 148-154). Bu devletlerin oluşturdukları komisyonlar tarafından yayınlanan raporlarda bölgede yaşayan halkların dağılımını gösterir aşağıdaki tablo Makedonya sorununun müşahhas hale getirilmesine yardımcı olabilir (Castellan, 1995; 369).

	Bulgar İstatistikleri (1900 yılı)	Yunan İstatistikleri (1904 yılı, Kosova vilayeti hariç)	Sırp İstatistikleri (1889 yılı)
Türk	499,200	634,000	231,000
Bulgar	1,181,000	332,000	57,600
Yunan	228,700	652,700	201,100
Sırp	700	-	2,048,000
Eflaklı	80,700	25,000	69,600
Arnavut	128,700	-	165,000
Yahudi	67,800	53,100	64,600
Çingene	54,500	8,900	28,700
Diğerleri	16,500	18,600	3,500
Toplam	2,258,000	1,724,000	2,870,000

Makedonya, Ayestefanos Antlaşması'nda Büyük Bulgaristan sınırları içerisinde bulunuyordu. Ancak Berlin Düzenlemeleri ile Makedonya'nın ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi Makedonya Meselesi'nin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten sonra Bulgarlar Makedonya'nın Bulgaristan'ın bir parçası olduğu yönünde propagandaya başlamışlar ve 1890'lı yılların başlarında Makedonya'daki ilk komitayı kurmuşlardır. Bulgaristan'ın Makedonya'ya sert angajmanı üzerine bölgede hak iddiasında bulunan Yunanlılar ve Sırplar da komitacılık faaliyetlerine girişecektir (Castellan, 1995; 370).

Aslında Avrupa'nın büyük güçleri bölgenin Osmanlı egemenliğinden çıkarılması üzerinde üstü örtük bir anlaşma içerisindeydiler. Ancak bölgede yaşayan etnik ve dinsel grupların çok dağınık olması bölgenin kimler arasında pay edileceği sorununu derinleştiriyor ve bölgede Osmanlı hâkimiyeti bu çözümsüzlük vesilesiyle sürüp gidiyordu. 1897 yılından itibaren Bulgar komitacıları bölgedeki diğer etnik ve dinsel grupları yıldırabilmek için tedhiş faaliyetlerine başlamıştı. Bu süreçte Osmanlı Devleti Bulgaristan'ı kontrol altına alabilmek için 1896'da Bulgar Prensi'ni tanıdı ve Rumeli vilayetlerinde ıslahat yapılacağına dair bir nizamname yayınladı.

1897'de Rusya ve Avusturya Balkanlar üzerindeki çıkarlarını yeniden uyumlaştırdılar. Buna göre Makedonya'daki *statusquo*nun devamının sağlanması, eğer *statusquo* bozulacaksa bir Arnavutluk Devleti'nin kurulması; geri kalan Makedonya topraklarının da diğer Balkan Devletleri arasında adilane paylaşımı üzerinde mutabık kaldılar. Ancak Bulgaristan Makedonya'nın bölünmesi taraftarı değildi.

1901'den itibaren Makedonya'da adeta bir devamlı isyan hali mevcut oldu. 1902'de Büyük Devletler'in teklifi, Sultan Abdülhamid'in emri ile Makedonya'da bir

ıslahat programı hazırlanıp uygulamaya konulmuş fakat eşkiyalık faaliyetlerinin önüne geçilememiştir (Adanır, 1996; 172-175).

Ekim 1904'te ise Avusturya ve Rusya Dışişleri Bakanları Balkanlar'da barışı sağlamak ve *statusquo*yu temin amacıyla Murzsteg de yeni bir program meydana getirdiler. Berlin Antlaşması'nda imzası olan devletlerin de Almanya hariç muvafakati alındıktan sonra plan uygulanmak üzere Osmanlı hükümetine verildi. Jandarma teşkilatının komutasının yabancı bir generale devri, umumi af çıkarılması, yıkılan köylere destek sağlanması gibi maddeler içeren plan Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmiştir (Castellan, 1995; 371, Adanır, 1996; 216-223). 1908'e kadar geçen sürede Osmanlı Devleti, Bulgar çetelerine karşı bir denge unsuru oluşturmaları için Sırp ve Yunan çetelerine göz yumdu. Bu sırada Türkler de Makedonya'da komitacılık faaliyetlerine başladı ve bu durum Makedonya sorununun kronik bir hâl almasına sebep oldu (Jelavich, 1997; 207-213).

Sultan Abdülhamid oluşturduğu istibdat rejiminin güvence altında olabilmesi için Mekteb-i Harbiye'den mezun olanları Payitahttan uzakta görevlendiriyordu. Çünkü söz konusu zabitler batı tarzı askeri eğitim veren okullarda askeri eğitimin yanı sıra Abdülhamid rejimini tehdit edecek batı tarzı ilimler de alıyorlardı. Abdülhamid güvenlik gerekçesiyle başkent dışında vazifelendirilen bu zabitlerin Makedonya havarisinde bulunan 2. ve 3. Orduda istihdam edilmesini sağlıyordu. Zira bu zabitler savaş konusunda uzman eğitimi almış kimselerdi. Böylelikle hem zabitlerin iyi bir gelişim süreci geçirmesi sağlanıyor hem de Makedonya'daki durum kontrol altında tutuluyordu. Ancak Sultan Abdülhamid'in 33 yıllık tek elden iktidarının sonunu

getiren gelişmenin önünü açan yani Meşrutiyet'in ilân edilmesini sağlayan dinamikler de bu subaylar tarafından harekete geçirilecektir.

II. Meşrutiyet Öncesi Arnavutluk Meselesi: Arnavutlar arasında ulusal bilincin uyanması 1878 Berlin Düzenlemeleri'ne kadar götürülebilirse de 1908'den sonra görülen millî nitelikli isyanlara yakın nitelikte isyanlar tespit etmek mümkün değildir. Berlin Düzenlemeleri neticesinde Arnavutluk topraklarının Balkan devletleri arasında taksiminin önüne geçebilmek için 1878'de Prizren'de Arnavut Birliği adında bir yapılanmaya gidlimiştir. 1880'de Arnavutluk'un bazı bölgelerinin Karadağ'a verilmesini önlemek üzere örgütlenen Arnavutlar silahlı direnişe başlamışlar ve bu çerçevede Babıâli'yle zaman zaman çatışma halinde olmuşlardır (Castellan, 1995; 373). Örneğin Osmanlı hükümeti tarafından nasihatçi olarak gönderilen Mehmed Ali Paşa Arnavut komitacıları tarafından katledilmiştir.

Arnavutların 1880'den itibaren silahlı direniş örgütlemeleri İngiliz hükümetinin dikkatini çekmiştir. Arnavut silahlı direnişinin yaşandığı dönemlerde İngiltere'de iktidara gelen Goldstone Osmanlı Devleti'nin kontrolsüz dağılması durumunda Avrupa'da Rusya'nın ya da Avusturya'nın güçleneceği düşüncesiyle özerk bir Arnavutluk fikrini savunmaya başlamıştır. İngiltere'nin Osmanlı hükümeti nezdinde özerk bir Arnavutluk teşkil ettirilmesi için yaptığı girişimler Sultan Abdülhamid tarafından kabul edilmemiş bununla birlikte Arnavutların merkezî hükümetle ilişkilerinin güçlendirilebilmesi adımlar atılmıştır (Castellan, 1995; 375, Bozbora, 1997; 207-212).

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nin nisbî bir rahatlama yaşadığı dönem olarak adlandırılabilir. Uzun yıllardır yıkıcı savaşların tesiri altında kalmış ve çeşitli

kurumlarında büyük tahribat oluşmuş devlet bu dönemde kısmî bir yeniden yapılanmanın içerisine girmiştir. Bu dönemde yaşanan Osmanlı-Yunanistan Savaşı büyük boyutlu olmamış ancak muhtevası bakımından önemli sonuçlar doğurmuş; Jön Türk hareketinin etkili bir muhalefet olarak gelişimini geciktirmiştir. II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı kurumlarının ve toplumsal yapısının modernleştirilmesinde ciddî mesafeler katedilmiştir. Dış politikada ise Sultan Abdülhamid ihtiyatlı bir Almanya yanlısı politika izlemiş; o dönem için oldukça önem arzeden demiryolları ihalelerini Almanlara vermek suretiyle İngiltere ve Fransa karşısında elini güçlendirmeye gayret etmiş; ancak açıktan bir çatışma içerisinde olmamaya çalışmıştır. Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in önce İstanbul'a ardından Kudüs ve Şam'a ziyaretler gerçekleştirmiş ve kendisini İslâm dünyasının büyük bir dostu olarak takdim etmiştir (Trumpener, 1968; 4).

1.3. İttihad-Terakki Cemiyeti ve Hürriyet'in İlânı

Sultan Abdülhamid 1878 yılında meclisi tatil etmesinden itibaren tam 30 yıl ülkeyi tek elden yönetmeyi başarabildi. Osmanlı coğrafyasındaki muhalif hareketleri 30 yıl kontrol altında tutabilmesi, hele ki Fransız Devriminin Avrupa'da sarsıcı tesirlerinin hissedildiği bir dönemde sarsılmaz bir istibdat rejimi kurabilmesi, bunu gerçekleştirebilmesi açısından, başarılı olarak nitelendirilebilir.

Abdülhamid oluşturduğu istibdat rejimini güvence altına alabilmek için ciddi bir polis rejimi kurdu. Kendisine bağlı hafiye teşkilatı oluşturan Sultan Abdülhamid'e memleketin her köşesinden büyük miktarda jurnaller geliyordu. Sultan Abdülhamid bu jurnallerin kesilmesini önlemek için anlamsız ve mantıksız olanlarına dahi tepki vermiyordu. Toplumda jurnalleşme korkusunun kökleşmesi, Abdülhamid'in istibdat rejimine karşı muhalefetin de nispeten geç bir tarihte, 1889'da, doğmasına sebebiyet verecektir. Sultan Abdülhamid rejimini güvence altına almak için oluşturduğu polis devletinin dışında üç şey daha yaptı: i) Mithat Paşa'yı yok ederek olası bir muhalefetin önüne geçti, ii) V. Murad'ı bir saraya hapsederek meşruiyetinin tartışılmasını engelledi, iii) Ordu ve donanma iktidarını tehdit etmemesi için sıkı bir kontrol altına alındı.

Sultan Abdülhamid rejimine karşı ilk örgütlü muhalefet 1889 yılında beş askeri tıbbiye öğrencisi tarafından kurulan ve hücre tipi örgütlenme modeli ile genişleyen İttihad-ı Osmanî'dir. Bu beş Askeri Tıbbiye öğrencisi İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali idi. Daha sonra İttihad-i Osmanî ile irtibat kuran Ahmet Rıza'nın telkinleriyle örgüt "İttihat ve Terakki" ismini benimsedi (Lewis, 2009; 267-280).

Ermenilerin, Ermeni nüfusunun bulunduğu mahallerde tedhiş faaliyetlerini arttırmaları; başkentte yürüyüşler tertip etmeleri Jön Türklerde her geçen gün devletin sonunun biraz daha yaklaştığı yönünde bir kaygı uyandırdı. 1889 yılında Paris'e giden ve Albert Fua(Selanikli Yahudi), Aristidi Paşa(Rum), Halil Ganem(Lübnanlı Marunî) ile "Meşveret" Gazetesini çıkarmaya başlayan Ahmet Rıza, artan Ermeni faaliyetleri karşısında İttihad-i Osmani Cemiyeti üyeleri ile irtibata geçmişti. 1895 yılında Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki'nin Paris şube başkanı olması 2. Jön Türk Hareketine belli bir ivme kazandırmıştı (Akşin, 1990; 173). Hareketlilik kazanan Osmanlı muhalefetine büyük bir darbe 1897 Yunan savaşı ile geldi. Yunan Savaşından Osmanlı Devletinin galip çıkması Osmanlı coğrafyasındaki muhalefet hareketlerinin yumuşamasına sebebiyet vermişti. Bunun sebebi Abdülhamid'in istibdat rejiminin ülkeyi bir arada tutabilmek noktasında işlevsel olabileceği yönünde umutların belirmiş olmasıdır.

Tunaya'nın çok yerinde tespiti ile Jön Türk hareketine mensup olanların temel kaygısı "Batı emperyalizminin baskısı karşısında devletin içerisinde bulunduğu kötü durumdan nasıl kurtulabileceğidir." Yunan Savaşından sonra Sultan Abdülhamid'in akıllıca hamleleri ile iyice parçalanan Jön Türk hareketi 1906 tarihine kadar ciddi bir varlık gösteremeyecektir. 1902 yılında toplanan 1. Jön Türk Kongresi, Jön Türk hareketi içerisindeki ayrışmayı tüm hatlarıyla ortaya çıkarmış; 1906 yılında toplanması planlanan 2. Jön Türk Kongresi bu ayrışmanın derinleşmesi sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Parçalanmış ve ciddi güç yitirmiş Osmanlı muhalefet hareketinin dirilmesi için 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasını beklemek gerekecektir (Tunaya, 1989 (a); 21).

Bu süreçte dağınık ve uyuşuk haldeki Jön Türk hareketinin toparlanıp güç kazanmasını tetikleyen iki önemli hadise gerçekleşti. Bunlardan birincisi Yıldız Suikasti diye tarihe geçen Sultan Abdülhamid'in Ermeni komitacılar tarafından öldürülme girişimidir. Akşin'e göre gerçekleştirilen bu suikast daima devletin bölünmesi, üstü örtük Ermenilerin Anadolu'dan toprak alarak bağımsızlıklarını ilan etmesi kuşkusunu taşıyan Jön Türklerin uyuşukluğunun dağılmasına sebep oldu (Akşin, 2001; 81). Jön Türk hareketine dinamizm kazandıran ikinci ve en önemli etmen Makedonya sorununun içinden çıkılmaz bir hal almış olmasıydı.

Makedonya sorunu bizim tanıdığımız İttihat ve Terakki Cemiyetinin oluşmasında çeşitli açılardan ciddi bir rol sahibi oldu. Öncelikle Makedonya Sorunu daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinde ciddi roller üstlenecek genç zabitler için bir milliyetçilik mektebi vazifesi icra etti. Bölgede mensubu bulunduğu etnik grup için faaliyet gösteren tedhişçiler, genç zabitlerin zihninde "Türk" kelimesinin daha büyük bir anlam ifade etmesine sebebiyet verdi. Diğer taraftan Makedonya'da her geçen gün çoğalan ve sayıları tehlikeli bir boyut arz etmeye başlayan mektepli subaylar, ancak iki ayda bir maaş alabilip çetelerle mücadele yürütürken, daha sadık olmaları sebebiyle birinci orduda istihdam edilen alaylı subaylar sıklıkla terfi ediyorlar ve düzenli şekilde maaşlarını alıyorlardı. Makedonya'da görevli zabit, sadece İstanbul'daki rakibine karşı değil Makedonya sokaklarında her gün gördüğü yabancı mevkidaşına karşı da eziklik duygusu hissediyordu. Bütün bu etmenler İttihat ve Terakki ideolojisinin oluşmasında çeşitli oranlarda pay sahibi olacaktır (Akşin, 2001; 67, 96- 97).

Makedonya Sorununun ağırlaştığı 1906 yılında Selanik'te Mithat Şükrü'nün(Bleda) evinde bir toplantı yapan on arkadaş Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni

(OHC) kurdu (Akşin, 2001; 87, Tunaya, 1989(a); 21). Hücre tipi örgütlenme gerçekleştiren cemiyet, mason localarından da hem örgütlenme hem de örgütün iç işleyişi konularında faydalanmıştır. OHC çok kısa zamanda 2. ve 3. Ordu zabitleri arasında yayıldı. Mart 1907'de tutuklanma korkusuyla Paris'e kaçan Cemiyet üyeleri burada Ahmet Rıza'nın ve Sabahaddin Bey'in yapılanmalarını incelemekle görevlendirildiler. Amaç bu örgütlerden birisiyle birleşmekti. Pek tabii yapılan inceleme sonucunda Ahmet Rıza'nın Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin programı ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin programının birbirine daha yakın nitelikler arz ettiği görüldü. Dolayısıyla birleşme Ahmet Rıza'nın Terakki ve İttihat Cemiyeti ile gerçekleşti (Tunaya, 1989(a), 22, 50-51).

1907 tarihinde toplanan 2. Jön Türk Kongresi'nin Osmanlı coğrafyasındaki muhalif hareketleri biraraya toplandığını görüyoruz. Bunlar arasında en önemlisi hiç kuşkusuz Ermeni hareketlerinin temsilcilerinin de bu kongrede hazır bulunmuş olmasıdır. İT ile Ermeni örgütlerinin bu kongrede uzlaşmacı bir tutum takınmaları sebebiyle gönülsüz de olsa ortak bir noktada buluştukları gözlenmektedir. Örneğin Ermeniler Osmanlı Devletinin mülki ve idari bağımsızlığını kabul etmişler; asker vermemek ve tedhişçilik gibi faaliyetlerden vazgeçmek yönünde kararlar almışlardır. 29 Aralık 1907 günü çalışmalarını tamamlayıp bir bildiri yayınlayan kongrenin bildiri metnine şu örgütler imza atmışlardı: Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet-i Meşrutiyet Cemiyeti, Ahd-i Osmani Cemiyeti(Mısır), Taşnak-sütyon, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi ve bazı yayın organlarının yönetim kurulları (Akşin, 2001; 96). Dikkat edileceği üzere birbirine zıt amaçları gerçekleştirmek üzere kurulmuş olan örgütler aynı metnin altına imza atmışlardır.

Osmanlı muhalefetini bir araya getiren öğe Abdülhamid karşıtlığı idi. Daha sonra da görüleceği üzere bu birleştirici unsurun ortadan kalkması muhalefetin oluşturduğu güç birliğinin de dağılmasına sebep olacaktır.

Osmanlı muhalefetinin birleşme ve genişleme çabaları devam ederken süreci hızlandıran bir gelişme oldu. Haziran 1908'de Rus Çarı ile İngiltere Kralı Reval'de bir araya gelmişlerdi. Bu görüşmede Avrupa'nın güçlü iki devletinin monarklarının Makedonya konusunu tartıştıkları düşüncesi İTC üyeleri arasında süratle yayılmaya başlamıştı (Armaoğlu, 2006; 600).

1.3.1. Meşrutiyet'in İlanı

1908 Mayıs ayına kadar bazı duyumlar olmasına rağmen Terakki ve İttihat Cemiyeti[8]'nin var olup olmadığı konusunda dahi kesin malumat bulunmuyordu (Ahmad, 1995, 15). Cemiyet Mayıs ayında kendisini 'ifşa' etmeye karar verdi. Manastır'da bulunan büyük devletlerin temsilciliklerine Cemiyet adına bir manifesto gönderilerek Makedonya Sorunu'nun çözümü için dışarıdan ıslahat dayatmasından vazgeçilmesi çağrısında bulunuluyordu (Ahmad, 1995; s.16). Manifesto Rusya hariç bütün büyük devletlerin temsilciliklerine gönderilmişti. Elbette ki gizli ve gücünün ne olduğu bilinmeyen bir örgüte büyük devletler bir mukabelede bulunmadılar. Ancak İstanbul hükümetinin İT'yi sindirme çalışmalarına hız verdiği açıkça görülüyordu. Sultan Abdülhamid'in hafiye teşkilatının gücünü iyi bilen cemiyet İstanbul hükümetini yıldırmak için şiddet politikasına geçme kararı aldı. İstanbul hükümetinin Şubat ayında yaşanan Selanik Hukuk Mektebi olayını soruşturmak üzere gönderdiği Albay Nazım Bey bu çerçevede hafiyeler listesinin başında geliyordu. Nazım Bey 11

[8] Cemiyetin adı daha sonra İttihat ve Terakki'ye dönüşecektir. Dolayısıyla devam eden bölümlerde İT kullanılacaktır.

Haziran'da Cemiyet'in düzenlediği suikasttan sağ kurtulmayı başardı ve İstanbul'a ulaştı (Ahmad, 1995; 16- Karal; 27).

Bütün bu gelişmeler yaşanırken, Albay Nazım Bey'in vurulmadan iki gün önce, 9 Haziran 1908'de, hem uluslararası kamuoyunda hem de Osmanlı kamuoyunda büyük bir etki doğuran Reval Görüşmeleri başladı.

Reval Görüşmeleri: Rusya Kırım Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından Avrupa'da yayılma çabasını azaltmış; özellikle Berlin Antlaşması'ndan sonra ilgi alanını Orta Asya ve Uzak Doğu'ya yöneltmişti. Bu durum Hindistan'da bir sömürge yönetimi kurmuş olan İngiltere'yi rahatsız etti. Özellikle Rusya'nın Kuzey İran'da durumunu sağlamlaştırması, Afganistan üzerindeki talepleri ve bu çerçevede Afganistan'daki bazı emirlikleri İngilizlere karşı desteklemesi ve son olarak Sibirya'da ilerlemeye devam ederken diğer taraftan Tibet ile ilgilenmeye başlaması İngiltere'yi Hindistan'daki sömürge yönetiminin geleceği açısından endişelendirmişti. İngiltere 1894-95 Çin-Japon savaşından sonra Uzak Doğu'da bir güç olarak belirmeye başlayan Japonya ile 1902'de bir ittifak imzalayarak Rusya'nın karşısına Japonya'yı çıkardı. 1905 yılındaki Japon-Rus Savaşı'nda Rusya'nın ağır bir yenilgiye uğraması Rusya'nın kendisini derin bir yalnızlık içerisinde hissetmesine sebep olmuştu. Bütün ilgi alanlarında İngiltere ile çıkar çatışması içerisinde olan Rusya, bu çıkar çatışmalarında Fransa'nın kendisine yeteri kadar destek olmadığını da düşünüyordu. Ayrıca Almanya'nın başını çektiği Üçlü İttifak Bloku Fransız-Rus İttifakı'na karşı ağır basmaktaydı. Rusya, İngiltere'nin Fransız-Rus İttifakı içerisine alınmasıyla hem kendisini aşırı derecede yıpratan çıkar çatışmalarının maliyetini düşürebileceğini hem de Üçlü İttifak karşısında daha güçlü bir duruma gelinebileceğini düşünmeye başladı

(Armaoğlu, 2006; 443-444). Rusya'yı İngiltere'ye yaklaştıran en önemli sebeplerden birisi de Almanya'nın İstanbul-Bağdat Demiryolu Projesi'ni alması oldu. II. Wilhelm'in ziyaretiyle ziyadesiyle artan Osmanlı-Almanya siyasî yakınlaşması Bağdat Demiryolu Projesi ile iktisadî bir nitelik de kazanmış oluyordu. Diğer taraftan Rusya'nın güneyinde nüfuzunu arttıracak bir Almanya'ya tahammülü olamazdı (Sander, 2005;265).

Diğer taraftan İngiltere de Fransız-Rus Antlaşması'nın dengeyi sağlamaktaki eksikliğini görmüş; Almanya'nın siyasî ve ekonomik yükselişi karşısında söz konusu eksenin gün geçtikçe etki alanını yitirdiğini düşünmeye başlamıştı. 1904 İngiliz-Fransız Antlaşması kısa vadede İngiltere için ferahlatıcı bir gelişme oldu (Armaoğlu, 2006; 445) ancak Almanya'nın deniz silahları yapımında büyük başarılar göstermesi İngiltere'nin uzun yıllardır süren denizlerdeki hakimiyetini tehdit eder boyutlara ulaşmıştı. Neticede İngiltere de Rusya ile yakınlaşma ihtiyacı hissetmeye başladı (Sander, 2005; 265).

Bu dönemde Rusya'da Dışişleri Bakanı olan Iswolsky de İngiltere Kralı VII. Edward ve Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de İngiltere-Rusya ilişkilerinin gelişmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ancak İngiltere bunun gerçekleşebilmesi için öncelikli olarak Uzak Doğu'daki çatışmanın sona ermesini şart koştu. Neticede 1907 yılında Rusya ve Japonya Uzak Doğu'daki *statusquo*ya ve birbirlerinin karşılıklı çıkarlarına saygı göstermeyi, Çin'in toprak bütünlüğünü tanımayı ve Çin'de uygulanan Açık Kapı

politikasını takip etmeyi taahhüt ettiler[9] (Armaoğlu, 2006; 447). Ardından 31 Ağustos 1907'de İngiliz-Rus Antlaşması imzalandı.

Bütün bu gelişmeleri takiben 9-10 Ocak 1908 tarihinde Reval'de[10] İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Avrupa sorunlarını görüşmek üzere bir araya geldiler. Görüşmelere ait tek yazılı belge, İngiltere eski Petersburg elçisi ve o tarihte İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı olan Sir Charles Hardinge'nin tuttuğu rapordur. Bu yüzden sonraki dönemde Reval Görüşmeleri yorumlanırken çokça tartışma yaşanmıştır (Taylor, 1954; 448, Armaoğlu, 2006; 600).

Reval görüşmelerinin odaklandığı nokta Almanya ve Avusturya gibi gözükmektedir. Almanya'nın deniz kuvvetlerinde güçlenmesi İngiltere'yi; Avusturya'nın Yeni Pazar'dan itibaren girişmek istediği "Sancak Demiryolu Projesi" ise Sırbistan ve dolayısıyla Rusya'yı endişelendirmişti. Bu bağlamda Makedonya sorunu gündeme gelmiş; Hardinge'in raporuna göre İngiltere Kralı ile Rus Çarı Makedonya'ya uygulanacak reform projeleri konusunda "tam mutabakata" varmışlardı. Bununla birlikte görüşmeler dolayısıyla Almanya'yı ürkütmek istemeyen İngiltere ve Rusya görüşmeler sonrasında Makedonya'ya yapılacak ıslahat ve reform programlarını ilan etmiş; bu şekilde dikkatleri başka bir noktaya çekmişti[11] (Taylor, 1954; 448, Armaoğlu, 2006; 601). Ancak belirli bir ıslahat programı hazırlanmış değildi. Osmanlı Devleti bu görüşmeyi Makedonya konusunda İngiliz-Rus çıkarlarının uyumlaştırılması olarak algıladı.

---

[9] Üç yıl sonra Japon-Rus İttifak Antlaşmasına dönüşecek olan bu antlaşmanın gizli maddelerinde Mançurya nüfuz bölgeleri şeklinde taksim edilmiştir.

[10] Bugünkü Estonya'nın başkenti Talinn.

[11] Harding görüşmelerde Boğazlar konusunun gündeme gelmediğini iddia ederken Taube görüşmelerde Boğazlar konusunun gündeme geldiğini iddia etmektedir. Ayrıntı için bkz. Armaoğlu, 2006;613-614.

İT Reval Görüşmeleri'nin yarattığı etki ile 1908 yılı sonbahar aylarına doğru bir ayaklanma planladı. Amaç Kanun-i Esasî'yi yeniden işler hale getirip Makedonya Sorunu'na yabancı devletlerin müdahalesini önlemekti. Planlanan ayaklanmanın bir bayram gününe rastlatılması düşünülüyordu. Ayaklanmaya katılacak asker birlikleri ve bunların komutanları belirlenmiş; moral-motivasyonlarını arttırmak amacıyla eğitim verilmeye başlanmıştı. Hükümetten gelecek direnişi de hesaba katan İT altı ay sürebilecek bir iç savaşı da göze almış bulunuyordu (Karal, C.V; 27). Bununla birlikte sonbahara doğru gerçekleştirilmesi düşünülen ayaklanma gelişmelerin de tesiriyle daha erken bir tarihte ortaya çıktı.

Reval Görüşmeleri sonrası gözüne üç gece uyku girmediği söylenen Resne Kolağası Niyazi Bey (Ahmad, 1995; 17) 4 Temmuz günü etrafına topladığı 200 kişiyle dağa çıktı. Niyazi Bey Manastır merkez valiliğine gönderdiği bildirilerinde dağa çıkma sebeplerini şöyle açıklıyordu:

> *"Kamuoyu Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konulmasına yönelmiştir. Padişaha karşı millet saygı beslemekte ve şimdiye kadar yapılan fenalıkların hesabını sormamaktadır. (...) Biz anayasanın hemen bugün yürürlüğe konmasını isteriz. Bunu hükümet yapmazsa millet zorla yapacaktır. Mebuslar Meclisi'nin derhal açılmasını isteriz"*(Karal, c.V; 30).

Sultan Abdülhamid Makedonya'da yaşanan olayları duyduğunda ciddi kuşkuya kapılmış ancak Arnavutların saltanatına olan sadakatine güvenmeye devam etmiştir.

Bu sebepten bir taraftan Şemsî Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirirken diğer taraftan Anadolu'dan Makedonya'ya yürüyecek bir kuvvet hazırlanmasını emretmiştir (Karal, c. V; 32).

Şemsî Paşa 7 Temmuz'da Manastır'a vardı, durumu bildirmek üzere girdiği telgrafhaneden çıkarken İttihatçı Teğmen Atıf tarafından öldürüldü. Şemsî Paşa yerine göreve atanmak istenen Hacı Nazım Bey görevi almak istemeyince Tatar Osman Paşa isyanı bastırmakla görevlendirildi. Bu çerçevede Saray Rumeli'de her geçen gün güç yitirirken İT konumunu güçlendirmiştir.[12] Saraya gönderilen bir telgrafta ordu subaylarının hemen hepsinin İT ile ilişkisi olduğu yazılarak Padişah aleyhinde faaliyette bulundukları suçlamasıyla tutuklanan iki subayın derhal salıverilmesi, aksi halde durumun daha da kötüleşebileceği ifade ediliyordu (Ahmad, 1995; 25).

Tatar Osman Paşa 12 Temmuz'da Manastır'a gelip durumu ve ordunun siyasi pozisyonunu görünce yumuşak bir yol izlemeyi tercih etmiş; subayların rütbelerinin yükseltileceği, suçlular için af çıkarılacağı, maaşların arttırılacağını duyurmuştur. Tatar Osman Paşa'nın başarılı olması artık iyice isyanın dümenine geçmiş İT'nin sonu demek olabilirdi. Niyazi Bey Manastır Merkezi'nden aldığı emirle 23 Temmuz 1908 günü Tatar Osman Paşa'yı dağa kaldırdı (Karal, c.V; 35).

---

[12] Saray İT'nin Rumelideki gücünü azaltabilmek için uluslararası kamuoyunda İT'nin Hıristiyan düşmanı olduğu söylencesini yayarken içerde de İT'nin din düşmanı olduğu üzerinden söylem kurmaktadır. Bununla birlikte İT kurulduğu günden itibaren Hıristiyan ve yabancı düşmanı etiketini silmeye uğraşmıştır. Manastır'daki İngiliz konsolosu 12 Temmuz'da kendisini ziyaret eden Cemiyet üyelerinden bir yüzbaşıyı şöyle rapor etmiştir: "Hıristiyanlara karşı düşmanca davranılmayacağını söyledi. Beni ziyaretinin nedeni, özellikle yerel bir meşrutî hükümet kurulması durumunda İngiliz hükümetinin tutumunun ne olacağını öğrenmekti. Arkadaşlarının İngiltere ile eskiden beri sürdürülmekte olan dostluk politikasına dostluk politikasına dönülmesine taraf olduklarını tekrar tekrar belirterek, (…) ayrıntı için bkz. Ahmad, 1995, s. 24.

Meşrutiyet'in ilanında Firzovik Olayı İstanbul'un isyana bakış açısını değiştirmesi açısından önem arzetmektedir. Olay Avusturya-Alman Demiryolları Okulu'nun düzenleyeceği geziyi protesto eden bir gösteri olarak başlamış; zamanla Osmanlı idarecilerine karşı bir hale dönüşmüştü. Olayı incelemesi için Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa tarafından görevlendirilen Galip Bey[13] olayı İT lehine kullanmak gerektiğini cemiyet merkezine bildirdi. Firzovik'te gösteri yapanlar Sultan Abdülhamid'in güven duyduğu Arnavutlardı ancak grup içerisindeki Hacı Şaban Efendi adındaki İT taraftarının çabasıyla hareket meşrutiyet talep eden gösteriler halini aldı (Ahmad, 1995; 27, Karal, c.V; 35-36). 21 Temmuz'da Padişah ve Sadrazam'a hitaben Anayasa'nın yürürlüğe konulmasını ve meclisin açılmasını isteyen 150 imzalı bir telgraf İstanbul'a gönderildi. Aynı gün Ohri'de Redif Alayı Komutanı Eyüp Sabri Bey[14] askerleriyle dağa çıkarak Niyazi Bey'in kuvvetleriyle birleşti (Karal, c.V; 36).

Sultan Abdülhamid olayların vardığı noktadan Sadrazam (Avlonyalı) Ferit Paşa'yı sorumlu tutuyordu. 21 Temmuz günü eski sadrazamlar (Küçük) Sait Paşa ve (Kıbrıslı) Kamil Paşa'yı saraya çağırarak bölgeden gelen telgrafları incelemelerini ve kendisini bir fikir beyan etmelerini istedi[15] (İnal, 1982; 1060). Neticede Sait Paşa 22 Temmuz'da sadaret makamına atandı (Karal, c.V; 38, Ahmad, 1995; 29, Sait Paşa, 1977; 311-312).

Bu sırada Makedonya'dan gelen telgraflar yoğunluk kazanmıştı. Makedonya'daki durumu değerlendirmek için Sadrazam Sait Paşa'nın başkanlığında nazırlar heyeti bir araya geldi. Sait Paşa hatıratında Rumeli olaylarını ele almak için

---

[13] Galip Pasinler. Cumhuriyet döneminde General.

[14] Eyüp Sabri Akgül, Cumhuriyet döneminde Erzurum Milletvekili.

[15] Karal Padişah'ın istediği tutanağın Ferit Paşa'dan sonra Sadrazam'ın kimin olacağına dair bir yazılı imtihan olduğunu ifade etmektedir.

toplanan komisyonda "değerlendirilen telgraflara bakılacak olursa Kanun-i Esasî'nin ilanı geciktirilecek olursa veliahta biat edilecek, onun adına hutbe okutulacak. Böyle bir hâl karşısında gecikilmemesi gerekir" dediğini aktarmaktadır[16] (İnal, 1947; 1062).

Toplanan komisyonda neredeyse herkes anayasanın ilan edilmesi konusunda hemfikirdi ancak Kâmil Paşa'nın hatıratında naklettiğine göre "bunu Padişah'a söyleyebilecek bir babayiğit tahayyül edilemiyor"du (İnal, 1947; 1062). Görüşmelerin çıkmaza girdiği bir noktada Padişah tarafından gönderilen Ahmet İzzet Paşa ile Rıza Bey Padişah'ın Kanun-i Esasi'nin ilân edilmesini istediğini söyledi. Sultan Abdülhamid Ahmet İzzet Paşa ve Rıza Bey'e şu yolu göstermişti: "Anayasa'nın ilânı benim zamanımda olmuştur, kurucusu benim. Bir müddet görülen lüzum üzerine yürürlükten durdurulmuştu. Nazırlar Kurulu'na gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilân için tutanağın yazılmasını istediğimi bildiriniz." Sultan Abdülhamid son kararını vermeden Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ve Ebulhüda'nın da görüşlerini sormuş; onların da Anayasa'nın ilânı yanlısı olduğunu öğrenmişti (Karal, c.V; 40).

Sadrazam Sait Paşa 24 Temmuz'da Manastır'da Hilmi Paşa'ya gönderdiği telgrafta Padişahın halkın isteğine uyarak meşrutî idareyi geri getirdiğini söyledi. Haber Hilmi Paşa tarafından okunduktan sonra meşrutiyetin ilanı 101 pare top atışıyla kutlandı. İstanbul'da ise halk ertesi gün alelade bir gazete haberiyle Meşrutiyet'in yeniden ilân edildiğini öğrendi (Ahmad, 1995; 29).

1908 Devrimi ise hem ülkemizin hem de Yakındoğu'nun siyasal modernleşmesinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Meşrutiyet hareketi Osmanlı Devleti'nde hiç beklenmedik bir anda başlamıştı ve Sultan Abdülhamid

[16] Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bayur, 1991;59-61.

döneminde Osmanlı Devleti'ne iyice yerleşmiş olan Almanya ilk anda Meşrutiyet hareketine karşı nasıl bir tavır geliştireceğini belirleyemedi: Sultan Abdülhamid mi yoksa Jön Türkler mi desteklenmeliydi? Almanya ilk anda Jön Türk hareketini İngiliz etkisinde gelişen bir hareket olarak değerlendirme eğiliminde oldukları gözlenmektedir ancak zamanla gerek iş çevrelerinin gerekse liberal çevrelerin de etkisiyle yeni yönetime olan sempati artmıştır. Zaten Jön Türkler'in ciddi bir Alman karşıtlığı içerisinde olmadıkları da kısa sürede anlaşılacaktır (Ortaylı, 2006, 168-169).

Hürriyet'in ilânı İngiltere'de ise Osmanlı Devleti'nde Britanya'nın siyasî ve ekonomik durumunun restore edilmesine yönelik bir umut olarak belirdi. Devrimden yalnızca birkaç hafta önce İngiltere'ye bir bilgilendirme mesajı geçen İngiltere'nin diplomatik misyonunun temsilcilerinden Fitzmourice Sultan'ın kendilerine karşı olan tutumundan şikayet ediyordu. Devrimden sonra ise İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Alman Büyükelçisi ile yapılan antlaşmanın geri dönebileceğini durumdan son derece memnun bir biçimde merkeze bildirdi (Platt, 1968; 191-192). İngiltere özellikle Almanlar tarafından yürütülen Bağdat Demiryolu projesinden oldukça rahatsızdı ancak İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in 1906 Nisan'ında İngiltere'nin Rusya ve Fransa ile uzlaşmadan Bağdat demiryolu tartışmasına doğrudan girmek istemediğini ve *ententê cordialê*in korunmasının birincil öncelikleri olduğunu bildirmişti (Cohen, 1976; 46). "İmparatorluk Çağı"nın ve dolayısıyla emperyalizmin en sert hissedildiği bir dönemin içerisinden geçiliyordu.

Emperyalizm sadece siyasî ya da iktisadî bir görüngü olarak değil kültürel bir gerçeklik olarak da belirdi. Emperyalizmin bağımlı dünyanın seçkinlerine ya da potansiyel seçkinlerine sunduğu şey esas olarak "batılılaşma"ydı. Emperyalizm bunu

çok daha önceden yapmaya başlamıştı. Bağımlılıkla ya da işgalle karşı karşıya kalan ülkelerin hükümetleri ve seçkinleri için batılılaşmaları gerektiği yoksa mahvolacakları on yıllardır altı çizilerek vurgulanan bir hususdu. Emperyalizmin en güçlü kültürel mirası ise çeşitli kesimlerden azınlıklara, okur-yazar hale gelen, hırsı keşfeden gözde bir azınlığa yönelik batılı tarzda eğitimdi (Hobsbawm, 2010; 90-92). Siyasal açıdan ise hukuksal özgürlük ve eşitlik ülküsü çerçevesinde şekillenmiş bir retorik temel yönelimi belirlemekteydi. Liberal burjuva toplumun ülküsü, en derli toplu ifadesini Anatole France'ın şu alaycı sözlerinde bulmaktaydı: "Hukuk görkemli eşitlik ilkesiyle, herkese aynı Ritz'de akşam yemeği yeme ve köprü altında uyuma hakkı vermektedir" (Hobsbawm, 2010; 32-33). 19.yy bir "değişim yüzyılı"ydı ve bu yüzyılın sihirli sözcüğü ilerlemeydi.

Ünlü tarihçi Arnold Toynbee İslam ve Batı ilişkilerini irdelediği makalesinde İslam ve Batı ilişkilerini üç evreye ayırmış gözükür: İlk Arap fetihlerinin başladığı tarihten Haçlı seferlerine kadar olan dönem, haçlı seferlerinden Osmanlı İmparatorluğu'na kadar olan dönem ve sonrası (Toynbee, 1980; 177-201). "Çağdaş" Avrupa henüz yürümeye başladığında, sınırları boyunca uzayan devasa büyüklükte bir devletle muhatap durumdaydı.

Osmanlılar, Avrupa'da dinsel reform başladığında mücadele halindeki mezhepler için farklı bakış açılarından aynı şeyi ifade ediyorlardı. Luther *"Katolik Kilisesi bozulduğu için"* Osmanlıların Tanrı tarafından gönderildiğini zaten yazmıştı. Katolik Kilisesi ise Osmanlıların varlığını *"Protestanlara ve diğer sapkın kollara karşı yeteri kadar mücadele verilmemesi neticesinde gönderilmiş bir Tanrısal gazap"* olarak değerlendirmekteydi.

Osmanlılar Avrupa'yı çok farklı alanlarda etkilemişlerdir. Örneğin bugün Dünya tarihinde Avusturya diye bir devletten bahsedilebiliyorsa bu durumun müsebbibi Osmanlı'dır, zira Avusturya "Habsburglar" tarafından Osmanlı akınlarına karşı bir tampon bölge oluşturulabilmek için kurulmuştur. 17.yy Fransız Edebiyatı'nda Osmanlı Padişahları birer cani olarak tasvir edilen önemli malzemelerdir. Bu dönemde de Avrupa'nın Osmanlı'ya bakışında korku ve endişenin hâkim olduğu tespiti rahatlıkla yapılabilir. Ancak 1613'le birlikte Avrupalının, sınırları boyunca nereye başını çevirse karşısında gördüğü Osmanlıya karşı algısında ufak bir kırılma yaşanmıştır denilebilir. Osmanlı'nın Viyana Bozgunu, batılı için Osmanlı'nın iç dünyasına bakabilme cesareti bulmasının sebebidir.

18.yy Avrupa için bir "Türkomanya Asrı"dır. Türk müziği Avrupa müziğini derinden etkilemiştir. 1850lere kadar süren Türk Müziğinin popülaritesi Avrupa Klasik müzik eserlerinde rahatlıkla görülebilir: 1824'te yayımlanan Beethowen'ın "Dokuzuncu Senfoni"sinin sonunda Yeniçerilerin yürüyüşünü andıran bir pasaj bulunmaktadır. Brahms'ın "Dördüncü Senfonisi"nde, Haydn'ın "Askeri Senfonisi"nde Türk Müziğini duymak mümkündür. Yine Türk müziğinin Avrupa'ya yansımasının bir sonucu olarak değerlendirilebilecek "Mehteran Bölükleri"ne kısaca değinmekte fayda var. Lehistan Kralı II. Augustus mehter müziğini o kadar beğenmiştir ki padişah kendisine 15 kişilik bir mehter bölüğü hediye etmiştir. Lehistan'ın ardından Ruslar, Habsburglar, Prusya ve İngilterede 18.yy'da -daha sonra bando adını alacak olan- mehter bölüklerine sahip olmuşlardır. Avrupa'da Osmanlı usulü kahvehaneler, lokantalar; evlerde Türk köşeleri hızla yayılmıştır. Fakir halk dahi bir köşeye sedir

yerleştirmek ya da kilim sermek gibi düşük maliyetli dekorasyonlarla bir Türk köşesi sahibi olma çabası içerisinde olmuştur (Quataerd, 2009; 34-37).

Osmanlı Devleti 17.yy'a gelindiğinde genişleyen devletlerin kaçınılmaz sonu ile karşı karşıya kalmıştır. Nicelik olarak büyüyen devlet nitelik olarak yetersiz kalmaya başlamıştı. Tek ordusuyla zaman zaman doğuya, zaman zaman da batıya kampanya açarak, yani genişleyerek varlığını sürdüren İmparatorlukta, (Küçükömer, 2007; 39) devlet hizmetlerinin yürütülmesi için gereken adımların atılması bürokraside şişkinliğe ve durağanlığa sebep oldu. Klasik Türk Şiirinin en büyük şairlerinden birisi olarak gösterilen Fuzuli'nin *"Selam verdüm, rüşvet değildir deyü almadılar"* diye şikâyet etmesinin Kanuni dönemine rastlaması, sürecin ne zamandan sonra zorlanmaya başladığını gösterir güzel bir örnektir. "Hegemonya Paradoksu" ile mücadele eden devletin "Pax Ottomana"yı kabaca 17.yy dolaylarında gerçekleştirmiş olması tesadüfî bir durum değildir.

Padişahın devlet içindeki konumu ve meşruiyeti, toprak sistemi, mülkiyet düzeni gibi kavramlar açısından her şeyin orduya bağlandığı bir düzende, askeri sistem dışına yapılan harcamaların artması İmparatorluğun hayat damarlarında tahribat yaratmaya başlamıştır. Batıda ise bu dönemde askeri alanda ciddi ilerleme kaydedilmişti, savaş teknolojisi ve stratejilerinde ciddi değişimler yaşanmaktadır. Savaşlarda birbiri ardına alınan mağlubiyetler neticesinde İmparatorluğun varlık sebebi olan padişahlar, orduda düzeltim faaliyetlerine giriştiler. Bu faaliyetlerin en önemli neticesi İmparatorluğa "batılaşma virüsü"nün bulaştırılması olmuştur. Yani batılaşma önce askeri alanda uygulanmaya çalışılmıştır.

Askeri batılaşma neticesinde arzu edilen başarının sağlanamaması İmparatorlukta "batı düşüncesinin Osmanlı'ya uygulanması gerektiği" gerektiği yönünde fikirlerin ileri sürülmesi ile neticelenmiştir. Askeri batılaşma ile başlayan süreç siyasi, hukuki, eğitim hatta toplumsal yaşam kalıplarında da devam etmiştir. Hâlbuki, Osmanlı Devleti'ne giydirilmek istenen Batı düşüncesi kendine has tarihsel ve kültürel dinamikler içerisinde yoğrulmuştu ve Osmanlının toplumsal, siyasal ve kültürel dokusuyla uyuşmuyordu (Sait Halim, 1981; 48-50). Kabaca ifade edilecek olursa Avrupa'da palazlanmaya başlayan burjuvazi kilisenin otoritesine karşı savaş açmış, sermaye birikimini kontrol altına alabilmek için din ve mezhep farklarının gözetilmediği "laik" bir dünya yaratmıştı. Aydınlanma felsefesi ya da modernizm Tanrısal akla karşı insan aklını yüceltiyor, insanı cemaatinden koparark kendi kendine yeterli bir birey haline getirmeye çalışıyordu. Her şeyden önemlisi bu düşüncenin taşıyıcı sütunu olan bir burjuva sınıfı teşekkül etmişti. İnsan aklının kalıba dökülmüş şekli olan yeni dinler, ideolojilerin her birinin arkasında burjuvazinin tetiklediği toplumsal tabakalar bulunuyordu. Batı düşünce ağacının Osmanlı toprağına dikilmesi macerasının hüsranla sonuçlanacağı en başından belliydi.

Tanzimat Fermanı Osmanlı İmparatorluğu'nda ciddi bir dönüm noktasına işaret eder. Aynı zamanda tarih yazımı açısından 1908'e kadar olan döneme adını vermektedir. Esasen Fransızca kaleme alınmış olan metnin ilanı ile geleneksel Osmanlı toplumu içerisinde de ciddi bir kırılma meydana gelmiştir. Ferman esasında bir geçmişle hesaplaşma metni olarak görülmelidir. Zira metin yapı bozuma uğratıldığında ortaya çıkan gerçek, Tanzimat'la ortaya çıkan yeni dönem koşullarının geçmişte var olmadığıdır. Yani geçmişte kimsenin canı güvende değildir

fakatfermandan sonra güvende olacaktır, geçmişte vergide adalet yoktur fakat fermandan sonra vergide adalet olacaktır, en önemlisi ise geçmişte adalet mefhumu yoktur fakat fermandan sonra adaletle hükmedilecektir.

Bu bakımdan Tanzimat Fermanı ile Osmanlı devlet geleneği ve Osmanlı toplumunun kendine olan güveni yok olmuştur. Aynı zamanda Tanzimat Fermanı etkileri bugüne kadar devam eden bir algı kırılmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti bürokratları, aydınlar geçmişle hesaplaşırken kendi kültürlerine yabancı yeni kavramları kutsallaştırmaya başlamışlar; bir devletin var olabilmesi için ihtiyaç duyduğu en önemli mefhumu, tarihsel birikimi reddetmişlerdir. Tanzimat Fermanından sonra Osmanlı tarihi yazılırken kullanılan kavram kümeleri değişmeye başlayacaktır. Ahmed Hamdi Tanpınar'ın ifadesi ile *"Tanzimat döneminde İmparatorluk asırlardır içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak mücadele halinde olduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan ediyor; onun değerlerini açıkça kabul ediyordu"*(Tanpınar, 1969; 97).

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı toplumu üzerindeki etkilerini, Fermandan bir sene önce imzalanan "Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi" ile birlikte değerlendirmek gerekir. Balta Limanı Sözleşmesi İngiltere'nin dünyaya dayattığı sermaye birikim tarzının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tezahürüdür: Tam liberalizasyon. Sanayi devrimini en erken gerçekleştiren ülke olan İngiltere, sembolik bir başlangıç tarihi belirlemek gerekirse 1815 Viyana Konferansı ile birlikte "hegemonyayı" devralmıştı. Hem hammadde hem de pazar ihtiyacı artan İngiltere çevre (periferi) ülkelerle serbest ticaret antlaşmaları imzalayarak kendisine gereken oyun sahalarını oluşturuyordu. En geniş oyun sahalarından birisi de Osmanlı coğrafyasıydı. Bununla birlikte Balta

Limanı ile getirilen ticaret rejimi hem Osmanlı maliyesinin sarsılmasına sebep oldu hem de geleneksel Osmanlı ticaret kalıplarını yok etti.

Seri üretimin kar maksimizasyonu ile sonuçlanabilmesi için insanların tüketim kalıplarının değişmesi gerekir. Yani üretimi karşılayacak bir tüketim yoksa kapitalist grişimcinin elde etmeyi umduğu oranlarda sermaye birikimi mümkün olmayacaktır. İngiltere'nin 19.yy'da benimsediği sermaye birikim tarzı "modern tüketim" açısından bakir toprakları İngiltere endüstrisine açmak olmuştur. 19.yy'a kadar tasavvuftaki ifadesi ile "bir lokma, bir hırka" diye yaşamış olan Osmanlı toplumu, Tanzimat Fermanı'nın şahsında kendisini bulan batıya öykünmenin de tesiriyle yavaş yavaş üretmeden tüketen bir halk halini almaya başlamıştır. Klasik Osmanlı toplumunda üretim tüketim kadarken bir anda ülkede tüketim seviyesinin üstünde mallar piyasayı işgal etmiştir. Tanzimat Dönemi'nde yayınlanmaya başlayan gazetelerde zamanla Avrupa'daki şekliyle reklamlar yer almaya başlamıştır. Modern tüketim kalıplarının hızla Osmanlı coğrafyasına girişi alış-veriş kalıplarının ve satış usullerinin de değişmesiyle neticelenmiştir. Daha sonra kullanılan dile de yerleşecek olan "Bon Morche" ve "Magazza"ların açılması Tanzimat Dönemine rastlamaktadır. Hiç kuşkusuz batılaşma eğlence kültüründe de kendisini göstermiş, geleneksel Osmanlı vakit geçirme yerleri olan kahvehanelerin yerine "Cafe" tarzı yerler yaygınlaşmıştır. Zamanla –biraz zorlamayla-geleneksel tiyatro olarak nitelendirebileceğimiz meddah, orta oyunu gibi geleneksel eğlencelerin yerini batı tarzında tiyatro almıştır (Orçan, 2008; 103).

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı kadınının yaşam tarzında da değişiklikler başlamıştır. Tanzimat dönemine kadar örtünme için kullanılan çarşaf, Tanzimat

Dönemiyle birlikte fonksiyon değiştirmiş gözükmektedir.[17] Yine çarşafın tamamlayıcı unsuru olarak kullanılan feracenin bu dönemde yavaş yavaş giysiyi tamamlayan bir aksesuar haline dönüştüğü dikkat çekmektedir. Kadınların çarşaf altından ise batılı kadınlar gibi giyindikleri anlaşılmaktadır. Yine bahsedilen dönemde Mehasin, Mefaret, Demet, Hanımlar Âlemi gibi başı açık Avrupalı kadın fotoğrafları yayınlayan moda dergilerini takip etmenin kadınlar arasında bir statü göstergesi olduğu yaşanan değişimi göstermesi adına ilginç örnekler olarak dikkat çekmektedir (Orçan, 2008; 52-118).

Yukarıda çizilmeye çalışılan çerçeve ciddi bir toplumsal ve siyasal travmaya işaret etmektedir. Toplumsal hayatta yaşanan görece hızlı değişmenin ve kırılmanın İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi koşullarla doğrudan ilintili olduğu gözlemlenmektedir.

[17] Çarşaf bu dönemden itibaren bir moda malzemesi halini almıştır.

2.BÖLÜM-II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI HÜKÜMETLERİ VE OSMANLI DIŞ POLİTİKASI (1908-1913)

2.1.(Küçük) Sait Paşa[18] Hükümeti (22 Temmuz-5 Ağustos 1908)

22 Temmuz 1908'de (Avlonyalı) Ferit Paşa yerine sadrazamlığa atanan Sait Paşa II. Meşrutiyet döneminin ilk sadrazamı olmuş oldu. Hürriyet ilân edilmişti ancak 32 yıl süren bir istihbarat rejiminin ardından hem devlet yeni rejimin muhtevasını anlamakta ve gemleri eline almakta zorlanıyordu hem de halk durumu tam olarak anlamlandıramıyordu. Örneğin Trabzonlular merkeze Trabzon valisinin işten el çektirilmesi aksi halde onu zorla makamından indirecekleri yönünde telgraflar geçmeye başlamışlardı. Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa çıkacak olaylardan çekinerek valinin görevine son verdiğini açıkladı (Ahmad, 1995; 31-Türkgeldi, 1949;6[19]). Başkentte ise eski rejimin memurlarını cezalandırmaya karar vermiş göstericileri durdurabilecek bir güç yoktu. Bu noktada Şeyhülislam Cemaleddin Efendi hatıratında ilginç bir ayrıntıya dikkat çekmektedir. Buna göre Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da devam etmekte olan sokak gösterileri üzerine "memleketin refahı muhtel olacağından" devletçe alınacak bazı tedbirler hakkında Sadrazam Sait Paşa'ya görüş soran II. Abdülhamid'e Sait Paşa "Kulunuz ehalimizin henüz meşrutiyete kabiliyet

---

[18] **Mehmet Sait Paşa** (d.1838, Erzurum - ö.1 Mart 1914, İstanbul), Osmanlı devlet ve siyaset adamı. II. Abdülhamit saltanatında yedi kez ve İkinci Meşrutiyetdöneminde iki kez olmak üzere, toplam dokuz dönemde dokuz yıla yakın sadrazamlık yapmıştır.

Kendi dönemindeki diğer Said paşalara nisbetle **Küçük Said Paşa** veya **Şapur Çelebi** olarak anılır. Geçlik yıllarında **Mabeyn Başkatibi Said Bey** lakabıyla ün yapmıştır.

Sürekli rakibi Kâmil Paşa ile birlikte II. Abdülhamit döneminin iki simge isminden biri iken, Meşrutiyet'ten sonra yine Kâmil Paşa ile birlikte, iki rakip siyasi zümreden birinin liderliğini üstlenmiştir. Son iki sadrazamlığında Sait Paşa'yı Meclis-i Mebusan'daki İttihat ve Terakki grubu desteklemiş, ve son sadrazamlığı 1912'de İttihat ve Terakki'ye karşı verilen bir askeri muhtıra ile sona ermiştir.

[19] Türkgeldi hadisenin Hacı Akif Paşa'nın Dâhiliye Nazırı olduğu dönemde gerçekleştiğini yazmaktadır.

kesbetmediklerini bildefaat efendimize arz ettiğim halde isga buyrulmadı" şeklinde mukabele etmiştir[20] (İnal, 1946; 1064, Cemaleddin Efendi, 1990; 26-27).

Osmanlı iç siyaseti dalgalanırken uluslararası ortamda Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir takım hadiseler yaşanmaya başlamıştı. Henüz Sait Paşa sadaret makamına atanmamış olduğu bir dönemde, 21 Temmuz'da Rusya İngiltere'ye Reval Görüşmeleri'nin bir sonucu olarak Makedonya'da jandarma ve adliye ıslahatına dair uzun bir muhtıra verdi. 27 Temmuz'da İngiliz Dışişleri Bakanı Sir E.Grey muhtırayı cevapladı. Grey'in verdiği cevapta çetelerin faaliyetlerini durdurmuş olmaları dolayısıyla Makedonya'da durumun iyileştiğinin; bu hal devam ettikçe ve Osmanlı hükümeti onu korumaya çalıştıkça beklemenin daha uygun olduğunun altı çiziliyordu. 29 Temmuz'da Rus hükümeti büyük devletlere bir genelge göndererek "Türkler tarafından yeni duruma güvensizlik sayılabilecek her türlü teşebbüsten sakınılmak istendiği için yeni bir ıslahat taslağı vermekten vazgeçtiğini, fakat ilerisi için Meşrutiyetin başarısını takdirde tamamıyla serbest olduğunu" duyurdu (Bayur, 1991(a); 93).

Boğazlar konusunda kendi lehine bir takım kazanımlar elde etmek isteyen ve bu amaçla İngiltere, Fransa ile görüşüp istediğini alamayan Rusya Dışişleri Bakanı Islowsky 2 Temmuz 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bir nota vermişti. Notada Boğazların yalnız Rus gemilerine açık olmasına karşılık Avusturya'nın da Bosna-Hersek ve Yeni Pazar Sancağı'nı ilhak etmesini teklif

[20] Buna rağmen Said Paşa hem hatıratında hem de ilerleyen dönemde Tanin Gazetesi'nde yayınladığı makalesinde Hayreddin Paşa'nın sadaretinde Kanun-i Esasi'nin ilân edilmesi meselesinin tartışıldığını, 4 kişinin Kanun-i Esasî'nin ilân edilmesi yönünde oy kullandığını, bu 4 kişiden birisinin de kendisi olduğunu iddia etmektedir. İbnülemin M. Kemal İnal da Mahmud Nedim, Hayrüddin ve Subhi Paşa'lardan mürekkep komisyonun "ihtiyacatül memlekete mutabık bir kanun layihası yapılmak kaydıyla Kanun-i esasi'nin mer'iyyetinden söz ettiğini gösterir layihaya Yıldız Evrakında rastladığını ifade etmektedir. Ayrıntı için bkz: İnal, 1983; 1064.

ediyordu. Islowsky'e göre Meşrutiyetin ilân edildiği İstanbul'dan gelen haberler imparatorluğun sonunu işaret ediyordu ve bu durumda mirasın önceden taksimi iyi bir politika olarak algılanmalıydı (Armaoğlu; 2006, 615). Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal Rus notasına 27 Temmuz'da cevap verdi. Notada Aehrenthal şu hususların altını çizdi: Yeni Balkan Demiryolları işinde her iki hükümet de aynı surette teveccühkar durum alacaklardır. İki hükümet durum müsait oldukça Türkiye'de *statusquo*yu korumak ve aralarında anlaşmaya varmadan Yakın Doğu'da hiçbir müdahalede bulunmamak düşüncesine sadık kalacaklardır. Şayet zorlayıcı sebepler Avusturya-Macaristan'ı, Bosna-Hersek'i işgale mecbur kılarsa Rusya ona karşı dostçasına bir durum alacaktır. Buna karşılık olarak Avusturya Yeni Pazar Sancağı'nı derhal tahliye edecek ve icabında Boğazlar hakkında Rusya ile mahremane ve dostçasına görüşmeye hazır olacaktır[21] (Bayur, 1991(a); 95).

Dışarda bunlar yaşanırken Sait Paşa ve siyasal elitler Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan kaos ve ardından gelen krizle mücadele halindeydi (Sait Paşa, 1977; 315-324).

Sait Paşa'nın bu ilk kabinesi daha baştan ölü doğmuş gibiydi. Öncelikle Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile Sadrazam Sait Paşa arasında anlaşmazlıklar mevcuttu (Cemaleddin Efendi, 1990; 26-28). Padişah İstanbul'da sürmekte olan gösterilerden veliaht Reşat Efendi'yi sorumlu tutuyordu. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye de bu görüşünden bahis açmış ve "sizin karşınızda irad-ı nutk edenler

[21] Aehrenthal bir bakanlar kurulu toplantısında da bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır: *"Berlin Kongresi'nde Yeni Pazar Sancağı'nı Türkiye ile müşterek olarak işgal etmeyi istediğimiz vakit bir taraftan bu devletle mütenasit olduğumuzu göstermek öbür taraftan da Sırbistan'la Karadağ birleşmesinin önüne geçmek istemiştik; hâlbuki bu işgal bizim için bir sürü sıkıntı doğurdu. Bu yüzden eski siyasamızı değiştirmeliyiz. Türkiye'de meşrutiyetin ilânı Bosna-Hersek'te de aynı şeyin yapılmasını icap ettiriyor: bunu yapabilmek için oradan askerlerimizi geri çekmemiz lazım. Aynı sırada Yeni Pazar Sancağı'ndaki askerlerimizi geri alacağız. Şayet bu işte Rusya bize dostçasına davranırsa bizde Boğazlar konusunda ona dostça davranacağız."*(Bayur,1991(a); 94)

biraderin parasıyla söz söyleyenlerdir. Bunlar hep bir tahrikât eseridir" demişti (Bayur, 1991(a); 67). Şeyhülislam Cemaleddin Efendi Padişah'a bu zannında hata ettiğini, göstericilerin esas isteklerinin meşrutiyet rejiminin korunması olduğunu söylemiş; bunun üzerine Padişah Cemaleddin Efendi'ye halka da duyurulması isteğiyle Meşrutiyeti koruyacağına dair yemin etmişti. Ayrıca büyük devlet temsilcilerini de çağırarak yemininin kesin olduğunu ifade etmiş ve bu durumu devletlerine bildirmeleri yönünde tavsiyede bulunmuştu.

Diğer taraftan Sadrazam Padişah'ı yeminin şeriat açısından sakıncalı olduğuna çeşitli deliller getirerek inandırdı ve yemin yerine bir hatt-ı hümayunla durumun ilânı kararlaştırıldı (Karal, c. V; 44-45). Sait Paşa hükümetinin sonunu getiren de bu hatt-ı hümayun oldu. Sait Paşa, Padişah'ın Bulgaristan, Karadağ ve Avusturya temsilcilerine meşrutiyeti koruyacağına dair sözü büyük devletlere vermesi konusunda da Padişahı ikna etmiş; bu konunun hatt-ı hümayunda yer almasını sağlamıştı (Bayur, 1991(b); 68). Bütün bu gelişmeler yaşanırken İT İstanbul basınına ilan vererek Meşrutiyeti ilan ettirdiklerini, onu korumanın ve bütün milleti istifade ettirmenin esas amaçları olduğunu duyurmuş ayrıca Cemal, Hakkı, Talat, Cavit Beyleri de içeren bir heyetin görüşmeler yapmak üzere dersaadete vardıklarını ilan etmişti (Bayur, 1991(b); 69). 3 Ağustos'ta Padişahla görüşen heyete Sultan Abdülhamid *"Bütün millet İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleridir. Ben de başkanıyım. Artık birlikte çalışalım, vatanımızı kurtaralım"* dedi.[22]

[22] Türkgeldi, o günlerde Dâhiliye Nazırlığından istifa etmiş olan Haci Akif Paşa'nın "Said Paşa o eski bildiğimiz Said paşa değil. Selanik'ten birkaç adam istemiştik, dün geldiler görüştük. Said paşa öyle laflar söyledi ki ben utandım" dediğini aktarmaktadır. Buradan hareketle Said Paşa'nın gelen heyetle sağlıklı bir ilişki kuramadığı görülmektedir.(Türkgeldi, 1949; 7) Zaten heyette Padişah'la gerçekleştirdiği görüşmesinde Kâmil Paşa başkanlığında bir hükümetin kurulmasının daha doğru olduğuna inandıklarını ifade etmiştir. (Bayur, 1991; 68-69)

Hatt-ı Hümayun 1 Ağustos 1908'de Babıâli'de törenle okundu. Sultan Abdülhamid hatt-ı hümayun'da Anayasal idareye bağlı kalacağını ifade etmekle birlikte yasamaya dair bir takım eklemeler de yapmış bulunuyordu. 1876'da ilân edilen Kanun-i Esasi'ye göre Padişahın sadece Şeyhülislamı belirleme yetkisi vardı. Geri kalan bütün nazırlar sadrazam tarafından belirleniyordu. II. Meşrutiyet'i duyuran hatt-ı hümayunda ise Harbiye ve Bahriye nazırlarının doğrudan doğruya Padişah tarafından, diğer nazırların ise Sadrazam tarafından belirleneceği ilan ediliyordu. Aynı gün açıklanan kabinede Harbiye Nazırlığına Ömer Rüştü Paşa'nın, Bahriye Nazırlığına ise Râmi Paşa'nın[23] atanmış oldukları öğrenilince, uygulanan sansürün kaldırılmasının da etkisiyle, kıyamet koptu[24] (Karal, c.V; 45-46, Ahmad, 1995; 36-37, Bayur, 1991(b); 74-75, Türkgeldi, 1949; 4-6).

1 Ağustos'ta okunan hatt-ı hümayun aynı zamanda 15 günlük sadaret sürecinde Sait Paşa'nın ikinci kabinesini kurmuş oluyordu. Çünkü Sait Paşa 22 Temmuz'da sadarete atandığında kabinede bir değişiklik olmamış gibiydi. Sadece Ferit Paşa yerine Sait Paşa sadrazam olmuş; Harbiye nezaretine de Rıza Paşa'nın yerine Ömer Rüştü Paşa getirilmişti. 1 Ağustos'ta okunan hatt-ı hümayun çerçevesinde Sait Paşa ikinci kabinesini kurmuş oldu (Bayur, 1991(b); 71-72, Sait Paşa, 1977; 322-323). Bununla birlikte Kanun-i Esasi'nin 21.maddesine açıkça aykırı olan hatt-ı hümayunun 15.

---

[23] Ayrıca 80 yaşının üzerinde olan Hacı Akif paşa Dahiliye nezaretine, Türkçe'ye vukufiyeti az olduğu bilinen Turhan Paşa Şuray-ı Devlet riyasetine, Sadaret eski müsteşarı Tevfik Paşa Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretine, Maliye Müsteşarı Ragıp Bey Maliye Nezareti'ne atanmışlardı. Halk arasında kabinedeki hiç kimsenin yerli yerine oturmadığı tartışılıyordu. Ayrıntı için bkz Türkgeldi, 1949; 5.

[24] İbnülemin M. Kemal İnal II. Meşrutiyet'in ilân edildiğini duyuran hatt-ı hümayunun Sait Paşa tarafından kendisine dikte ettirildiğini söylemektedir. İnal, Paşa'nın dikte ettirmeye ara verdiği bir sırada yürürlükten kaldırılmamış ancak tatil edilmiş bir Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulması için bir hatt-ı hümayuna gerek olmadığı fikrini ifade ettiğini; Sadrazamın ise "Hatt-ı hümayuna gerek vardır" diyerek konuyu kapadığını aktarmaktadır. İnal ayrıca Harbiye ve Bahriye Nazırlarının Padişah tarafından seçileceğine dair hatt-ı hümayunun 15.maddesine de itiraz ettiğini de ifade etmektedir. Ayrıntı için bkz. İnal, 1983; 1067.

maddesi sebebiyle tartışmalar şiddetlenmiş; hükümet meşruiyetini yitirmişti. Hatt-ı hümayun cemiyet tarafından da kabul görmemişti. Basından ve toplumdan gelen tepki üzerine Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Şûrayı Devlet Reisi, Nafia ve Maliye Nazırları görevden çekildiklerini açıkladılar. Bahriye Nazırı ise görevden azledildi. Gelişmeler üzerine Sait Paşa birkaç kez istifa etmişse de istifası padişah tarafından kabul edilmemiştir. Ancak kargaşanın gittikçe artması Sait Paşa'nın istifasının kabulünü zorunlu hale getirmiştir (Bayur, 1991; 75-76, Sait Paşa, 1977; 323). Sait Paşa'nın yerine ise 6 Temmuz'da Kâmil Paşa atandı.

Sait Paşa istifasından hemen sonra görüştüğü İngiltere temsilcisine Harbiye ve Bahriye nazırlarının Padişah tarafından atanmasını neden kabul ettiğine dair bir açıklama yapmış; II. Abdülhamid'in fazla zıddına gitmekten çekindiğini çünkü meşrutiyetin tatbikindense Bulgaristan ve bazı diğer devletlerle güçlükler çıkarmayı düşündüğünü böylelikle oluşacak bir savaş ortamında iç güçlüklerden kurtulmayı tasarladığını ifade etmiştir (Bayur, 1991; 76).

II. Meşrutiyet'in ilânı kısa vadede Osmanlı dış politikasında ciddi bir kırılma meydana getirmiştir. Yukarıda görüldüğü üzere Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti yavaş yavaş İngiltere-Fransa ekseninden Almanya eksenine doğru kaymıştı. II. Meşrutiyet'in ilânı ise Osmanlı Devleti'nin dış politikada yeniden İngiltere-Fransa çizgisine kayması için uygun bir zemin oluşturdu. Her şeyden önce İttihatçılar İngiltere ve Fransa'da hâkim olan liberal düşüncelerle donanmışlardı. Almanya ise daha çok otoriter davranışlarıyla bilindiği için Sultan Abdülhamid'in yaslandığı bir ülke olarak dikkat çekiyordu. Almanya'nın Sultan Abdülhamid rejimiyle sıkı ilişkileri İttihatçıların bu ülkeye şüpheyle yaklaşmalarına sebep

oluyordu. İngiltere'nin Sultan Abdülhamid rejimiyle ilişkileri ise İngiliz Büyükelçisi Nicholos O'Conor'ın deyişiyle "tolare edilebilir düzeyde"ydi (Heller, 1983; 2). Bu çerçevede Jön Türkler Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden Sultan Abdülhamid döneminde almış olduğu imtiyazlara da şüpheyle yaklaşıyorlardı.

2.2.Kıbrıslı Kamil Paşa[25] Hükümeti 5 Ağustos 1908 – 14 Şubat 1909

6 Temmuz 1908'de Kamil Paşa sadarete atandı. Hükümet şu kimselerden oluşuyordu:

Harbiye Nazırlığı-Recep Paşa (Trablusgarp Vali ve Komutanı), Bahriye Nazırlığı-Ateş Mehmed Paşazade Arif Hikmet Paşa, Dâhiliye Nazırlığı-Reşid Akif Paşa (Sivas Valisi), Zaptiye Nazırı-Sami Paşa, Maarif Nazırlığı-Hakkı Bey, Adliye Nazırlığı-Hasan Fehmi Paşa, Evkaf Nazırlığı-Recaizade Ekrem Bey, Maliye Nazırlığı-Ziya Paşa(eski nazır), Ticaret ve Nafia Nazırlığı-Gabriel Noradonkyan Efendi, Orman, Maden ve Ziraat Nazırlığı-Mavro Kordato Efendi, Şeyhülislam-Cemaleddin Efendi, Şuray-ı Devlet Riyaseti-Tevfik Paşa(Sadrazamlık eski müsteşarı)[26] (Türkgeldi, 1949; 7, Karal, c.V; 46).

Padişah Kamil Paşa kabinesi teşkil edilirken Harbiye ve Bahriye nazırlarının kendisi tarafından seçilmesi gerektiği fikrinde olduğunu tekrar ifade etmesine rağmen Kamil Paşa bu durumun Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğunu söyleyerek isteğini geri çevirdi (Unat, 1991; 8, Sait Paşa, 1977; 324).

Kıbrıslı Kamil Paşa Osmanlı siyaseti içerisinde İngilizci olarak bilinirdi. Sultan Abdülhamid İngiltere siyasetine meyletmesi gereken zamanlarda Kamil Paşa'yı birkaç kez sadrazamlığa getirmişti. Kamil Paşa esasen meşrutiyet idaresinden yana değildi. Memleketin irfan seviyesinin meşrutî idareyi götürecek seviyede olmadığına

[25] **Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa** (d. 1833, Lefkoşa - ö. 14 Kasım 1913, Lefkoşa), Osmanlı Devleti'nin son döneminde 4 kez sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. II. Abdülhamit saltanatında 25 Eylül 1885 - 4 Eylül 1891, 2 Ekim 1895 - 7 Kasım 1895 ve 5 Ağustos 1908 - 14 Şubat 1909 tarihleri arasında ve V. Mehmet Reşat saltanatında 29 Ekim 1912 - 23 Ocak 1913 tarihleri arasında toplam altı yıl dokuz ay yirmi gün sadrazamlık yapmış ve üst düzey bürokrasinin çeşitli kademelerinde görevlerde bulunmuştur.

[26] Bu ilk kabinede ilerleyen dönemlerde bazı değişiklikler olacaktır.

inanıyordu. Bu sebepten parlamento ile yönetimi yalnızca batılı memleketler için uygun buluyor; Osmanlı devleti için meşrtî idarenin zararlı olduğunu düşünüyordu. Kamil Paşa'ya göre memleketin kurtuluşunun yegâne yolu iç politika ile dış politikayı birbirinden ayırmaktan ve içişleri için geniş yetkili bir subay getirterek birkaç yıl bu İngiliz uzmanın ülkeyi tasarlamasına imkân sağlamaktan geçiyordu.(Karal, c.V; 47) İstanbul'daki İngiliz elçiliğinin Baştercümanı Fitzmaurice yazdığı bir mektupta Kamil Paşa için "çılgınlık derecesinde İngiliz taraftarı" ifadesini kullanıyordu. İngiltere Kralı Edward da Kamil Paşa'nın bu tavrını bildiği için diplomatik teamüllerin dışına çıkarak Sultan Abdülhamid'i "antik anglofil" Kamil Paşa'nın sadarete getirilmesi dolayısıyla tebrik ediyordu (Akşin, 1994; 26, Waugh, 1930; 110).

Meşrutiyet'in ilânı ve Kâmil Paşa hükümetinin kurulmuş olması İngiltere'de Osmanlı Devleti'ne karşı sempatinin artmasına sebep oldu. Mark Sykes Türklerin "doğasında herkesi şaşkınlığa düşürecek kadar olumlu bir şeyin varlığı"ndan bahsederken İngiliz Dışişleri Bakanı E. Grey Meşrutiyet'in ilânını "tarihteki en hayırlı değişimlerden birisi" olarak yorumlamış; Kâmil Paşa'yı "Doğulu Mirebau" olarak selamlamıştı. Büyükelçi O'Conor'ın ölümü üzerine İstanbul'a büyükelçi atanan Lowther kendisi için "Yıldız'dan Babıâli'ye kadar gösterilen ilginin İngiltere'nin Osmanlı'daki popülaritesinin ne kadar arttığının ispatı olduğu"na inanıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir. E. Grey ise Lowther'dan "İngiltere'nin geçmişteki anlaşmazlıklarının Türk halkıyla değil Türklerin kendilerinin de en sonunda isyan ettikleri hükümetle" olduğu görüşünü Osmanlı yöneticilerine iletmesini istemişti (Özyüksel, 2008; 242-243).

Kamil Paşa hükümeti kurulduktan sonra İT bir bildiri yayınlayarak hükümeti çalışmalarında serbest bırakacağını; hatta onu destekeleyeceğini duyurdu. Kamil Paşa hükümeti ise hukukun üstünlüğünü ve adaleti egemen kılma, ekonomiyi yoluna koyma vb yuvarlak laflardan müteşekkil bir hükümet programını 16 Ağustos'ta açıkladı (Ahmad, 1995; 39-42). Kamil Paşa bu yuvarlak sözlerle dolu programın yürütülmesini dahi çok zor gördüğünü şu sözlerle ifade etmiştir: "Eğer yıkılan bir büyük çadır olsaydı onun yerine tez elden başka çadır kurmak mümkün olurdu. Oysa yıkıntıya uğrayan eski bir yapının işe yarayan kırık dökükleriyle yeni bir bina yapmak 24 saatte olacak iş değildir" (Bayur, 1954; 245).

Meşrutiyet idaresi kurulmuş olmasına rağmen ortada partiye benzer tek örgütlenme olarak İT bulunuyordu. İT bütün memleket çapında örgütlenmeyi henüz başaramamıştı ama en yaygın örgütlenmeye sahip olan siyasi organizasyon İT idi. Dolayısıyla Sait Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesinin sebepleri arasında Paşa'nın İT'nin desteğini yitirmesi de bulunuyordu. Kamil Paşa ile İT arasındaki ilişkiler ilk dönemlerde iyi görünüyordu. İT ile Kamil Paşa arasında memleket yönetimine ilişkin bir "centilmenlik antlaşması" söz konusuydu. Buna göre İT'nin oluşturacağı özel kurul İstanbul'da bulunacak ve ihtiyaç hâsıl olması halinde Kamil Paşa'ya yardım edecekti. İT Kamil Paşa'ya olan güvenini bir bildiri yayınlayarak belirtti.[27] Ancak yardım etmenin sınırları tam olarak belirlenmemişti. İT ise Kamil Paşa'yı cemiyetin tedbir ve tasarılarını yürütmekle görevli addediyordu (Karal, c. V; 52).

[27] Bildiride "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti milletimizi yoksun bulunduğu meşrutiyet yönetimine kavuşturmak için çalıştı. Padişahımız milletin Anayasa'ya kavuşmasını emir buyurdu. Artık padişah ile millet arasında görünle hiçbir güç kalmamıştır. Milletin beklediği namuslu nazırlar kurulu atanmıştır. Bu kurula milletin kesin olarak güvenmesini öneririz" denilmekteydi. Esas metin için bkz. Bayur, 1991;79.

Uluslararası aktörlerin Osmanlı'daki rejim değişikliği karşısındaki tepkilerinin netleşmeye başlaması Kamil Paşa'nın sadareti döneminde oldu. Kamil Paşa kabinesinin kurulmasının ardından Babıâli'ye gelen Rus Büyükelçiliği işyarı hükümetinin Kanun-i Esasi'nin devamlı surette yaşayacağına inandığını; bunun bütün Osmanlı uyruklarının haklarını koruyacağı için Rusya'nın memnun olduğunu, meşrutiyetin hakkıyla uygulanmasıyla Makedonya Sorunu'nu çözüme kavuşmuş olacağını ifade etti. Ancak esasında Rusya Osmanlı Devleti'ndeki meşrutiyet hareketinden hiç de hoşnut değildi. Osmanlı hareketinin Rusya Müslümanlarınca örnek alınmasından çekiniyordu (Bayur, 1991(b); 93).

İngiltere ise Osmanlı'da meşruti idarenin yeniden yürürlüğe girmesinden memnun gözükmektedir. İngiltere Dışişleri Bakanı Grey'in İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisine gönderdiği talimat bu durumu somutlaştırmaktadır.[28] İngiltere'nin İT'ye verdiği desteğin temelini Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nde Alman nüfuzunun artmasında aramak gerekir. İngiltere ilk planda Sultan Abdülhamid'e karşı gelişen bu hareketi Osmanlı'da Almanya etkisine karşı da gelişmiş bir hareket olarak değerlendirmiş gözükmektedir. Diğer taraftan Grey müstemlekeler hakkında İstanbul'daki büyükelçiye gönderdiği mesajda İstanbul'da sağlıklı bir şekilde işlemeye başlayacak meşrutiyet idaresinin Mısır, Hindistan gibi ülkelerde Müslümanların meşrutiyet taleplerinin artmasına sebep olabileceğini ifade etmiştir (Bayur, 1991(b); 99).

[28] Grey'in gönderdiği talimatta özellikle şu hususlar önplana çıkmaktadır: i)Genç Türkler acele etmemelidirler, yoksa irtica olabilir. İlk iş hükümeti namuslu, muktedir ellere geçirmektir, öbür işler bunun arkasından gelir ii)sağlam maliye her iyi hükümetin temelidir. İii)Genç Türkleri teşvik için elimizden geleni yapmalı ve dilekler sürerek onlara güçlükler çıkarmamalıyız. Türk hükümeti kötüyken nasıl onu dışarıdan ıslahat yapılması konusunda sıkıştırdıysak şimdi içerde ıslahata girişen Türk hükümetini dış baskılardan korumalıyız iv) İngiliz sermayesine çalışmak için iyi fırsatlar verileceğini umarız. (Bayur, 1991(b); 98)

Meşrutiyet'in ilân edildiği siyasî atmosferde İngilizlerin Osmanlılarla yakınlaşma çabaları İttihatçılardan da karşılık gördü. Kâmil Paşa'nın başında olduğu yeni yönetim İstanbul'daki İngiliz temsilciliğinin görüş ve önerilerini dikkate alıyordu. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonraya rastlayan günlerde Osmanlı donanmasının yeniden organizasyonu için bir İngiliz amiralinin gönderilmesi talep edilmişti. Birkaç ay sonra da Babıâli Crawford isimli bir İngiliz gümrük görevlisini Osmanlı gümrüklerini düzenlemekle görevlendirecekti. Sultan Abdülhamid de İngiliz büyükelçisini kabulünde ona büyük teveccüh göstermiş ve anayasanın yürürlükte kalması için üzerine düşen her şeyi ifa edeceğini söylemişti (Özyüksel, 2008; 243).

Meşrutiyet'in ilânı ve Kamil Paşa hükümeti İstanbul'daki Alman nüfuzunu menfi biçimde etkilemişti. İngiliz diplomatlarının yazışmalarında Meşrutiyet'in ilânı sonrasında Almanya'nın içerisine düştüğü durumun altı dikkatle çiziliyor; buna neden olarak Sultan Abdülhamid'in Alman İmparatoru ile olan yakın ilişkisi gösteriliyordu. İstanbul'dan merkeze gönderilen raporlarda Meşrutiyet'le birlikte Almanya'nın prestijinin yerlerde sürüldüğü belirtiliyordu. İngiliz uzmanlar bu ani değişimden faydalanmak amacıyla özellikle Bağdat demiryolu konusunda inisiyatif üstlenmeye çalışıyorlardı. Ayrıca "Bağdat Demiryolu tartışmaları İngilizlerce İngiliz-Alman hissiyatının gerçek anlamda barometresi olarak algılanıyordu" (Cohen, 1976; 98).

İttihatçı mebuslar Abdülhamid döneminde büyük bir gizlilik içerisinde Almanlara verilen Bağdat Demiryolu imtiyazının Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı hükümler taşıdığını düşünüyorlardı. Meclis'in açılışından hemen sonra konuyu meclis gündemine getirdiler. 5 Ocak 1909'da Bağdat Milletvekili İsmail Hakkı Bey tarafından verilen sözlü soru önergesi 27 Şubat 1909'da Nafia Nazırı Gabriyel

Noradunkyan Efendi tarafından yanıtlandı. İsmail Hakkı Bey önergesinde öncelikle Bağdat Demiryolu projesinin gizli tutulmasını eleştirmiş; 2800 km uzunluğunda bir girişimin açıkça tartışılıp en uygun koşullarda ihale edilmesi gereğini savunmuştu. Konya Mebusu Mehmet Emin Efendi de Konya-Ereğli arasındaki hattın yapımıyla ilgili belgeleri defalarca istettiğini ancak kendisine gönderilmediğini ifade etti. Cavit Bey ise bedeli 800 milyon frank civarında bir projeye düşünülmeden girildiği konusunda eleştirilerde bulundu (Ökçün, 1970; 22-23).

Osmanlı Devleti'nde Alman nüfuzunun gittikçe zayıfladığının bir diğer göstergesi ise Alman sermayesinin Osmanlı Devleti'ndeki başlıca temsilcisi konumunda bulunan Deutsche Bank'a kamuoyunun gittikçe büyüyen tepkisinin yanı sıra 14 Eylül 1908'de demiryolu işçilerinin bu şirkete karşı greve gitmeleriydi. II. Meşrutiyet'in ilânının getirdiği özgürlük ortamı içerisinde iş ve yaşam koşullarını düzeltebilmek amacıyla İstanbul ve İzmir tramvay işçileri, Aydın demiryolu işçileri, Zonguldak maden işçileri, Şirket-i Hayriye işçileri, Tütün Rejisi işçileri gibi çeşitli sektörlerin emekçileri greve gitti. Anadolu-Bağdat demiryolu hattında çalışan işçilerin ücretlerinin düşük olması, sosyal haklarının olmaması gibi hususların tesiriyle başlayan grev de II. Meşrutiyet'in bir ürünüydü (Özyüksel, 2008; 251).

Avusturya ise meşrutiyet idaresinden memnun gözükmeye çalışıyordu. Ağustos ayı içerisinde Avusturya, Makedonya'da görevli subaylarına süresiz izin vererek bölgedeki askeri varlığını sona erdirmiş böylelikle Osmanlı'nın Makedonya'da egemenliğinin yeniden tam olarak kurulmasına zemin hazırlamıştır (Bayur, 1991(b); 93-94). Bununla birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kısa vadedeki en önemli hedefi olarak Bosna-Hersek'in ilhakı ön plana çıkmaktadır.

Yukarıda ayrıntılı biçimde aktarıldığı üzere Bosna-Hersek 1878 Berlin Antlaşması'nda hukuken Osmanlı toprağı olarak bırakılmakla birlikte fiilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlanmıştı. İşgal, Osmanlı Sultanı'nın Boşnaklar üzerindeki otoritesine herhangi bir halel getirmeyecekti (Malcolm, 1999;226). Ancak Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'in hukuken Osmanlı toprağı olarak kalmasından rahatsızlık duymuş, ilk fırsatta söz konusu toprakları ilhak etme niyetinde olmuştur.

Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için başlıca üç noktada son derece önemlidir. İlk olarak 1878 BerlinAntlaşması ile Bosna-Hersek'in fiilî idaresini ele alan Avusturya-Macaristan bu sayede çok geniş bir hat boyunca Adriyatik Denizi'ne çıkmıştı. Bir diğer önemli husus Avusturya-Saraybosna-Yeni Pazar-Üsküp-Selanik demiryolu projesiydi.[29] Bu çerçevede Avusturya'nın Balkan politikası bir anlamda Bosna-Hersek'e yaslanmış durumdayken bu topraklardaki statüsünün "geçici" olması Avusturya-Macaristan'ı rahatsız ediyordu. Son olarak ise Avusturya'nın gelecekte oluşabilecek bir Büyük Sırbistan'ı önleme kaygısının altı çizilmelidir. Zira Sırbistan da Bosna-Hersek üzerinde kökü tarihte olan bir hak iddiasında bulunuyordu (Armaoğlu, 2006; 613, Karal, c.V; 220).

12 Ağustos 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatoru ile İngiltere Kralı Avusturya'nın Ischl kaplıcalarında bir araya geldiklerinde Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Aehrenthal, İngiliz Dışişleri Daimi Müsteşarı Sir Harding'ten

[29] 1907 yılı itibariyle Avusturya-Macaristan bütçesinden yapılan harcamalarla 111 kilometrelik geniş aralıklı ve 911 kilometrelik dar aralıklı tren hattı, 1000 kilometreden fazla ana yol ve 121 köprüyle birlikte yine aynı ölçüde yerel yollar inşa edilmişti. 1906'da, bir İngiliz seyyah olan Edith Durham Bosna-Hersek'teki "dağ yolları Avrupa'nın en iyisi" yorumunda bulunmuştu. (Malcolm, 1999; 232-233)

Osmanlı meşrutiyeti dolayısıyla Mısır'ın durumunda bir değişiklik yapmayı düşünüp düşünmediklerini sorarak Mısır ve Bosna-Hersek arasındaki benzerlikleri ortaya koydu (Bayur, 1991(b); 95).

Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesini hızlandıran gelişmelerin hazırlayıcısı ise Rusya oldu. 1906'da Rusya Dışişleri Bakanı olan Islowsky Rusya'nın Uzak Doğu politikasından Avrupa politikasına dönmesi gerektiğine; bu sebeple İngiltere ile Uzak Doğu'daki anlaşmazılıkların sona erdirilmesi gerektiğine inanan bir diplomattı (Taylor, 1954; 449). İngiliz-Rus ilişkilerinin Osmanlı Devletine bakan yönü ise Boğazlar meselesiydi.

1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nın müzakerelerinde Islowsky Boğazlar konusunu gündeme getirdi; Boğazlardan Rus gemilerinin geçmesi konusunda antlaşmaya bazı maddeler eklemek istedi ancak bunda başarılı olamadı. Bu dönemlerde Avusturya-Macaristan'ın demiryolu projesine Osmanlı Devleti'nin izin vermesi de Rusya'da büyük bir rahatsızlık meydana getirdi. 9-10 Haziran 1908'de gerçekleşen Reval Görüşmelerinde Boğazlar konusu gündeme geldi.[30] İngiltere'nin Rus teklifine sıcak bakmaması Rusya'yı bu konuda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile görüşme yapmaya sevketti. Boğazlar konusunda atacağı bir adımda Fransa'nın sert tepki vermeyeceğinden emin olan Islowsky, Almanya'dan gelebilecek tepkiyi ise Avusturya-Macaristan ile anlaşarak etkisiz hale getirebileceğini düşünüyordu. Rus Dışişleri Bakanı Islowsky'i Avusturya konusunda ümitlendiren ise Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etme düşüncesiydi. Islowsky, Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal'e boğazlar konusunda kendilerini desteklerlerse Bosna-Hersek'in işgal

[30] Daha önce de ifade edildiği üzere Hardinge'e göre görüşmelerde Boğazlar konusu gündeme gelmemişti. Ancak Taube Boğazlar konusunun Reval'de görüşüldüğünü iddia etmektedir.

edilmesini destekleyeceklerini söyledi (Taylor, 1954; 451). Zaten 1907'de Viyana'da, bir bakanlar kurulu toplantısında Bosna-Hersek'in uygun bir zamanda ilhâk edilmesi ilke olarak kabul edilmişti. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yapılacak mebus seçimleri dolayısıyla bir İstanbul gazetesi Bosna-Hersek'in de Osmanlı toprağı olduğu, dolayısıyla meclise temsilci göndermesi gerektiği düşüncesini dillendirdi. Ağustos ayı boyunca Avusturya gazeteleri Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhâk edeceğine dair haberler yayınladılar. Sadrazam Kamil Paşa ise haberler üzerine verdiği bir demeçte "Avusturya-Macaristan hükümetinin dünya barışını bozmak suretiyle uygarlık âlemine karşı büyük bir sorumluluk yüklenmek hareketinde bulunmayacağına inanıyoruz" dedi (Karal, c.V; 218).

Nota teatisiyle prensipte anlaşan Aehrenthal ve IslowskyAvusturya'nın Petersburg Büyükelçisi'nin Moravya'daki Buchlau Şatosu'nda 15-16 Eylül 1908 günlerinde biraraya geldiler. Buchlau görüşmelerinde iki kesin noktada anlaşma sağlandı. Buna göre Avusturya Yeni Pazar Sancağı hariç Bosna-Hersek'i işgal edecek, buna karşılık Rusya'nın Boğazları Rus savaş gemilerine açtırmasına ses çıkarmayacaktır. Bununla birlikte iki bakan arasında varılan mutabakata göre kararların uygulanması için Islowsky bir memorandum hazırlayıp Aehrenthal'e gönderecekti (Armaoğlu, 2006; 615, Taylor, 1954; 451-452, Jelavich and Jelavich, 1997; 215).

Avusturya-Macaristan İmparatoru Eylül ayı sonlarına doğru Bosna-Hersek'in ilhakını bildiren mektupları Avrupa'daki büyükelçiliklere gönderdi. 5 Ekim'de söz konusu mektuplar ilgili devletlere verilerek ilhak duyurulmuş oldu.

Islowsky ise Buchlau Görüşmeleri'nden sonra Boğazlar konusunu görüşmek üzere önce İtalya'ya gitti. İtalyanlar Rusya'nın kendilerini Trablusgarp konusunda desteklemesi şartıyla Rusya'ya olumlu cevap verdiler. Islowsky Bosna-Hersek'in ilhak edildiği haberini İtalya'dan Fransa'ya geçerken trende, o sabahki Fransız gazetelerinden öğrendi. Rusya Boğazlar konusunda henüz ciddi bir adım atmamışken Avusturya-Macaristan Buchlau Görüşmeleri'nin parsasını toplamıştı. Bu durum karşısında ilhak kararını bir milletlerarası konferansa götürmeye karar verdi (Armaoğlu, 2006; 619).

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhâk ettiğini duyurduğu gün (5Ekim 1908) Bulgaristan da bağımsızlığını ilân etti. Bulgaristan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlı bir çeşit "prenslik" statüsü ile yönetiliyordu. Avusturya, Sırbistan'ın Yeni Pazar ve Bosna-Hersek'i hedef alan Büyük Sırbistan Projesi'ne karşı Bulgaristan'ı bir denge unsuru olarak gördü.[31]

Buchlau Görüşmeleri'nden bir haftakadar sonra Budapeşte'ye giden Prens Ferdinand tam bağımsız bir hükümdar gibi karşılanıp ağırlandı. Aerenthal Ferdinand'ı bağımsızlığını ilan etmeye teşvik ederken Bulgaristan'ın meşru arzularını gerçekleştirmekte tereddüt etmemesini tavsiye etti (Armaoğlu, 2006; 627). Böylelikle Aerenthal Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakına karşı oluşabilecek tepkileri, dikkatleri başka bir yöne çekerek ya da tek bir noktada toplanmasını engelleyerek önlemeye çalışıyordu. Bulgaristan da muhtemel bir bağımsızlık ilânında

[31] Aehrental "Büyük Sırbistan" düşüncesine karşılık zaman zaman Bulgaristan'la birleşip Sırbistan'ı paylaşma fikrini dillendiriyordu. *"Böyle bir durumda kendi korumamız altındaki Arnavutluk, bizimle iyi geçinmek zorunda kalacak bir Karadağ ve bize minnet duygularıyla bağlı bir Büyük Bulgaristan'a sahip olacağız." Bkz. Armaoğlu, 2006; 613.*

Osmanlı Devleti ile savaş çıkabileceğini düşünüyor ve Avusturya-Macaristan desteğini sağlamak istiyordu.

Bulgaristan-Osmanlı Devleti ilişkileri de gergin bir durumdaydı. Bulgaristan demiryollarındaki işçiler 1908 Eylül ayında grev yapmışlar; Bulgaristan da grevi bahane ederek demiryollarını askerî güçlerle işgal etmişti. Grev sona erdikten sonra da Bulgaristan demiryollarını işleten şirkete devir gerçekleştirmedi (Forbes, 2007; 58, Armaoğlu, 2006; 626, İnal, 1947; 1396). Bulgaristan-Osmanlı ilişkilerinde gerginliğe sebep olan bir diğer gelişme de Geshof olayıydı. 13 Eylül 1908'de Hariciye Nazırı Tevfik Paşa İstanbul'daki büyükelçiler adına düzenlediği davete Bulgaristan temsilcisini, Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne bağlı bir siyasî birim olduğu için çağırmamıştı. Olayı Bulgaristan'a bildiren Geshof, hükümetinden gelen talimatla İstanbul'u terk etti. Böylelikle Bulgaristan ve Osmanlı arasındaki irtibat tamamen kopmuş oluyordu (Karal, c.V; 226, Türkgeldi, 1949; 13, İnal, 1947; 1393-1394). Neticede Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhâk ettiği gün Bulgaristan da bağımsızlığını ilân etti.

Kamil Paşa hükümetini zor durumda bırakan bir başka gelişme ise Girit'te yaşandı. Esasında Yunanistan veliahdının Girit'e vali tayin edilmesinden sonra adanın Osmanlı Devleti ile bağı fiilen iyice zayıflamış, sadece hukuken bir anlam ifade eder olmuştu. Girit'li Rumlar ve Yunanistan karşılıklı olarak bir birleşme taraftarıydılar. Bosna-Hersek'in ilhâk edildiği gün Girit Meclisi toplanarak adayı Yunanistan'a kattığını ilân etti, Yunanistan da katılmayı kabul ettiğini duyurdu (Armaoğlu, 2006; 628, Bayur, 1991; 113).

Bunalım Ramazan ayına rastladığı için Meclis tatildeydi dolayısıyla kriz çerçevesinde gelişen olaylar resmi olarak görüşülemedi (Türkgeldi, 1949; 10-11). Esasen Osmanlı Devleti fiilen bir kayıp içerisinde değildi. Çünkü bu üç yer de fiilen kontrolünden çıkmış, sadece hukuken hak iddia edebileceği yerlerdi. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan Yeni Pazar Sancağı'ndan çekilerek fiilen Osmanlı Devleti ile bağı koparılmış olan bir yeri Osmanlı Devleti'ne geri veriyordu. Diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti yaşananlar neticesinde, fiilî durum dikkate alındığında, kazançlı durumdaydı.

II. Meşrutiyet'in ilânı Osmanlı toplumunda büyük bir sevinç meydana getirmişti. Ancak Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhâkı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilânı ve Girit'in Yunanistan'a katılma kararı sevincin büyük bir şoka dönüşmesine sebep oldu. Kamil Paşa hükümeti zor durumdaydı. İstanbul basınından gelen "hangi hakka dayanarak Bosna-Hersek'i ilhâk ettikleri" sorusuna Avusturya'nın İstanbul büyükelçisi "haklıyız, çünkü kuvvetliyiz" diye yanıt vermişti (Karal, c.V; 219, İnal, 1947; 1398).

Avusturyalılar, Bosna-Hersek'in ilhakı meselesinde Rusya'nın olduğu kadar Almanya'nın da desteğine güveniyordu. Her ne kadar Kayzer II. Wilhelm Bosna-Hersek'in ilhâkı meselesi "bir müttefik olarak daha önce Majesteleri güvenip bilgi vermedği için incin"miş olsa da (Anderson, 2001; 292) Almanya Dışişleri Bakanı Bülow Avusturya Macaristan Dışişleri Bakanı Aehrenthal'e gönderdiği mektupta alacakları karar her ne olursa olsun Avusturya-Macaristan'ı destekleyeceklerini söylemişti (Taylor, 1954; 453). Aynı Bülow, 1909'da Almanya Dışişleri

Bakanlığı'ndan istifa ederken Kayzer II. Wilhelm'e "Bosna politikasını bir daha takip etmemesini" salık vermişti[32] (Taylor, 1954; 456, Anderson, 2001; 294).

Bulgaristan'ın bağımsızlık kararı üzerine, 6 Ekim 1908'de, Babıâli Berlin Antlaşması'nı imzalamış olan devletlere bir nota vererek mevcut durumu protesto etti ve Bulgaristan'la Şarkî Rumeli durumunu ve uluslararası antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ne temin edilmiş hakları incelemek üzere bir konferansın toplanmasını istedi (Bayur, 1991(b); 115, Crampton, 1983; 312-313). 8 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan hükümetine verilen ve aynı zamanda büyük devletlere iletilen genelgeyle ilhâk kararının Osmanlı hükümeti tarafından protesto edildiği; ilhâkın olmamış farzedileceği, Avusturya-Macaristan işgali ve geçici olarak idaresi altında bulunan Bosna-Hersek'in halen Osmanlı toprağı olduğu ve ahalisinin Osmanlı tebası sayılacağı bildirildi (Bayur, 1991(b); 116). Diğer taraftan Osmanlı Devleti ilhâk kararına karşı tepkisini göstermek için Avusturya-Macaristan mallarına boykot uygulama kararı aldı. Fes, Osmanlı Devleti'ne Avusturya'dan ihraç edildiği için insanlar fes yerine kalpak takmaya başladılar. Hamallar Avusturya-Macaristan gemilerini boşaltmadı. Avusturya-Macaristan mallarına uygulanan boykota Mısır halkı da katıldı (Armaoğlu, 2006; 617,Karal, c.V; 222-223).

Osmanlı Büyükelçisi Babıâli'nin genelgesini İngiliz Dışişleri Bakanı'na bildirdiğinde Grey muhtemel bir konferansın gündeminde Boğazlar konusunun olmayacağını söyledi. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan'ın ilhâk kararına büyük tepki gösteren Osmanlı Devleti Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhâkıyla

[32] Aehrenthal'in Bosna-Hersek'in ilhâkı meselesinde Almanya'dan habersiz hareket etmesi sebebiyle Aehrenthal'in 1912 Şubat'ında ölümüne kadar Alman hükümeti ile Avusturya Dışişleri Bakanının ilişkileri gergin kaldı.

aynı gün bağımsızlığını ilân etmiş olan Bulgaristan ile bir savaşa girme hususunda İngiltere'nin görüşünü sordu. Dışişleri Bakanı Sir E. Grey Osmanlı elçisine savaş yerine ilhâka karşı Avusturya'dan birtakım tavizler koparılmasının yollarının aranmasını tavsiye etti. Grey, ayrıca, konunun bir milletlerarası konferansta görüşülmesinin Osmanlı Devleti açısından çok daha kötü sonuçlar verebileceğini; zira böyle bir konferansta bütün devletlerin Osmanlı üzerinde bir takım tavizler koparma yoluna gideceklerini söyledi (Armaoğlu, 2006; 617-618, Bayur, 1991(b); 115-116, Ahmad, 1995; 42).

Bosna-Hersek ve Bulgaristan Krizinin derinleştiği bir dönemde Sadrazam Kamil Paşa kendi evinde düzenlediği bir toplantıda Romanya, Yunanistan ve Sırbistan'la bir ittifak kurmak için çalıştığını söyledi. Öneriyi Sırbistan olumlu karşılamış; Romanya reddetmiş; Yunanistan'ın görüşü ise tam olarak anlaşılamamıştı. Bununla birlikte hükümet içerisinde bazı kimseler savaş olasılığı karşısında endişeliydi. Ömer Rüştü Paşa'nın vefatı üzerine Harbiye Nazırı olan Nazırı Rıza Paşa "askerin ayağına giyecek postalı bile yok" demişti (Türkgeldi, 1949; 12). İstanbul basınının temsilcileriyle bir toplantı gerçekleştirip onlardan meseleye daha itidalli yaklaşmalarını isteyen, Makedonya'ya telgraflar gönderip Bulgar ahalinin can ve mal güvenliğinin sağlanması için tedbirler alınmasını sağlayan Kamil Paşa (Ahmad, 1995; 43) 12 Ekim 1908'de Bulgaristan ve Bosna-Hersek olayları üzerine toplanması düşünülen konferansta ileri süreceği görüşleri İngiltere hükümetine bildirdi. Buna göre; Osmanlı hükümeti Bosna-Hersek meselesinin olduğu gibi kalmasını istemektedir.

Diğer bir ifadeyle Avusturya ilhâkı ilân etmiş, Osmanlı da bu ilhâkı protesto etmiş olarak kalmalıdır. Bu suretle ilhâkın öbür devletlerce tanınmasının önüne

geçilmiş olacaktır. Dolayısıyla bu meselenin konferansta görüşülmesine lüzum kalmayacaktır. Kamil Paşa'nın üzerinde durduğu ikinci husus Osmanlı hükümeti Ferdinand'ın Bulgarların Çarı ünvanını almasına karşı olmasıdır. Zira bu suretle Bulgaristan'ın Makedonya üzerinde hak iddia etmesinin önü açılacaktır. Konferansın Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımasını kabule hazır olmakla birlikte Babıâli Ferdinand'a Şarkî Rumeli üzerinde hükümdarlık hakkı veren bir belgeyi imzalamaya yanaşmayacaktır ve bunun için savaşa gitmeye de hazırdır. Sadrazam Kamil Paşa Boğazlar işinde Rusya'nın istediğinin verilmesine katiyen muhalif olduğunu da İngiliz Büyükelçisi'ne ayrıca iletti.

İngiltere Osmanlı hükümeti tarafından kendisine ulaştırılan ilkeler konusunda Osmanlı ile aynı düşünceyi paylaşmıyordu. Bir kere İngiltere'ye göre büyük devletler 1885'te Şarkî Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesini kabul etmiş bulundukları için Osmanlı hükümetinin Şarkî Rumeli konusunda koyduğu şartın kabul edilmesi mümkün olmayacaktı. Ayrıca böyle bir şart Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'dan alacağı tazminatı da tehlikeye sokabilirdi. Osmanlı hükümetinin Makedonya konusundaki kaygıları haklı olmakla birlikte böyle bir tehlikeyi savuşturmanın en sağlam yolu güçlü bir orduya sahip olmaktı. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek meselesinin toplanacak konferansta tartışılmasına karşı geliştirdiği tutumu Avusturya bu mevzuyu konferansta tartışmaya razı edilirse yumuşatmalı ve konunun uluslararası konferansta tartışılmasını kabul etmelidir çünkü böylelikle Yeni Pazar'ın terkinin diğer devletler tarafından tanınması sağlanabilir. Aksi halde Avusturya Yeni Pazar'a geri dönebilir (Bayur, 1991(b); 120-121).

İngiltere'nin görüşü kendisine iletilen Sadrazam Kamil Paşa Osmanlı kamuoyunun yaşanan olaylar sonrasında ortaya çıkan hak kayıplarına razı olamayacak bir durumda bulunduğunu ifade ederek, Şarkî Rumeli konusunda İngiliz büyükelçisine Girit'te olduğu gibi Şarkî Rumeli'de büyük devletlerin güçleri bulunmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne teminat verilmesini istedi. Kamil Paşa İngiliz büyükelçisine ayrıca meşrutiyetin ilânı ile kapitülasyonların da tabii olarak ortadan kalkacağını, Bosna-Hersek konusunda verilecek bir tavizin İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki ihtiraslarını tetikleyeceğini ifade etti.

Kamil Paşa Girit konusunda ise "Girit'in Yunanistan tarafından ilhâkı kabul edilemez bir durumdur. Girit'in İngiltere tarafından işgalini tercih ederim çünkü Girit bu haliyle diğer adalar için kötü örnek teşkil edecektir" dedi (Bayur, 1991; 123). Ancak İngiltere'nin de tesiriyle Kamil Paşa milletlerarası bir konferansa gitmektense Avusturya ile direkt görüşmek suretiyle sorunun çözümünün daha iyi olabileceği noktasına geldi. Kamil Paşa artık Bosna-Hersek üzerinde Avusturya-Macaristan egemenliğini tanımanın gerçekliğine inanmış bulunuyordu (Karal, c.V; 223).

Bu sırada Sadrazam Kamil Paşa'nın girişimleriyle Osmanlı-Sırbistan ittifakı görüşmeleri yürütülüyordu. Ekim ayı sonunda İstanbul'a gelen Sırp murahhası Nivakoviç'e Sadrazam Kamil Paşa Sırbistan'a tedafüî bir ittifak teklif etmiş; Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı'nın rızası olmaksızın kimseye savaş ilan etmemelerini istemişti. Kasım ayı başlarında hazırlanan ittifak projesi kabaca; harpte birlikte hareket etme, askerî şartlar, Sırbistan Osmanlı Devleti'nin rızası olmaksızın savaş ilan ederse mukavele hükümsüz kalması, savaş başladıktan sonra hiçbir tarafın kendi adına barış yapamaması, antlaşmanın, barış imzalandıktan sonra bir yıl daha toplu asker tutmaya

dair olduğu, antlaşmanın gizliliğinin ve süresinin 3 veya 5 yıl olduğu noktalarında toplanıyordu (Bayur, 1991(b); 153).

Sırbistan Osmanlı Devleti'nin önerdiği ittifakı üçüncü başlığın mütekabiliyet esasına dayanması şartıyla kabul etti. Müzakereler sürerken Sadrazam Kamil Paşa Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Zinoviyef'e Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan ile bir savaşa girmesi durumunda Rusya'nın Sırbistan'ı destekleyip desteklemeyeceğini sormuş, Zinoviyef ise Rusya'nın bu yolda hiçbir şey yapmayacağını, Petersburg'a giden Sırp veliahtına sakin olmaları için sıkı tenbihte bulunulduğunu söylemişti.

İngiltere de Sırbistan-Osmanlı görüşmelerinden Sırplar üzerinden haberdar oldu. İngiliz Dışişleri Bakanı S. E. Grey Belgrad ve İstanbul büyükelçiliklerine gönderdiği mesajlarda Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakerelerin tecavüzkar bir ittifaka doğru gittiğini; fırsat bulunması halinde İngiltere'nin bu duruma izin vermeyeceğinin hükümetlere bildirilmesini söyledi. Kasım ortasında Kamil Paşa Avusturya'ya karşı ittifaka pek meyilli olunmadığını İngiliz Büyükelçisine ifade edecektir. Esasen Rusya da Sırbistan'a diğer bir Slav ülkesine karşı olmaması şartıyla ittifaka izin vermişti. Bu çerçevede Osmanlı-Sırbistan ittifak görüşmeleri sonuçlandırılamadı (Bayur, 1991(b); 153-155).

Kriz devam ederken Osmanlı Mebusan Meclisi açıldı. Sultan Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı açış konuşmasında büyük devletlerle olan ilişkilere de gönderme yaparak hem Bosna-Hersek meselesinin hem de Bulgaristan'ın bağımsızlığı meselesinin "hüsn-i suretle" çözülmesi gerektiğini dile getirdi (Unat, 1991; 26).

Bu çerçevede, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki görüşmeler İstanbul'da başladı. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'in ilhâkının kabul edilmesi durumunda Yeni Pazar'dan askerlerini geri çekmeyi, Bosna-Hersek'teki devlet ve vakıf malları için Osmanlı Devleti'ne 2,5 milyon lira ödemeyi ve Bosna-Hersek'teki Müslümanların Osmanlı sultanını halife bilmelerini uygun gördüğünü bildirdi. Kamil Paşa bunlara ek olarak kapitülasyonların kaldırılmasını, gümrük resminin arttırılmasını ve yabancı postaların kapatılmasını da istedi. Ancak bu istekler Avusturya-Macaristan'dan başka devletleri de ilgilendirmekteydi. Diğer taraftan dış politika danışmanı olan İsmail Kemal'in telkinleri doğrultusunda Kamil Paşa Avusturya'dan Yeni Pazar'da Osmanlı Devleti'ne güvence vermesini ve bu güvencenin büyük devletler tarafından tanınmasını istedi. İsmail Kemal bu konuda Avusturya ve Almanya büyükelçileri ile görüşüp onların muvafakatını almıştı (Karal, c.V; 224). Ancak Kamil Paşa antlaşmanın imzalanmasını kabine değişikliği ile ilgili gördüğü için antlaşmayı erteledi. Bununla birlikte Kamil Paşa düşündüğü kabine değişikliğini bir "hükümet darbesi" şeklinde yapmak istediği için işler içinden çıkılmaz bir hal aldı.

Kamil Paşa Bulgaristan'ın bağımsızlığı olayında da kamuoyunu tatmin edememişti. Uzunca bir süredir Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edeceğine dair söylentiler gündemi meşgul ediyordu. Tanin Gazetesi 20 Eylül tarihli nüshasında "Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân edeceğine dair haberlere doğru nazarıyla bakmak istemiyoruz" diyordu. Aynı gün gazetelere bir bildiri veren Kamil Paşa Bulgaristan'ın böyle bir girişimde bulunamayacağına dair teminat veriyordu (Karal, c.V; 228). Bulgaristan 5 Ekim'de bağımsızlığını ilân edince Kamil Paşa hükümeti bağımsızlığı tanımadığını duyurmuştu ancak ertesi gün Bosna-Hersek'in ilhâk haberi gelince

dikkatler dağıldı. Kamil Paşa olaya büyük devletlerin müdahil olacağını düşünüyordu ve önerdiği milletlerararası konferans gündeminde, yukarda ifade edildiği üzere Bulgaristan meselesi de vardı. Ancak milletlerarası konferans seçeneğinin fazla teveccüh görmemesi üzerine Osmanlı Devleti tek başına hareket etmeye başladı. Sırbistan ile yapılan ittifak görüşmelerinin sonuçsuz kalması, İngiltere'nin Bulgaristan'la direkt görüşmeleri tavsiye etmesi üzerine hükümet Bulgaristan'la krizin çözümüne yönelik görüşmelere başladı (Karal, c.V; 230).

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki görüşmelerin tıkandığı nokta Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne ödemesi üzerinde çalışılan tazminat bedeli oldu. Bulgaristan 82 Milyon liraya razı olmuştu ancak Osmanlı Devleti bu meblağı yeterli bulmuyordu. Fransa Dışişleri Bakanı Avrupa'daki bütün bankalara danıştıktan sonra Bulgaristan'ın ancak 100 milyon frank civarında bir parayı bulabileceğini Osmanlı Büyükelçisine söylemişti. Bu haber üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı S. E. Grey de Osmanlı Büyükelçisine Bulgaristan tarafından önerilen meblağın kabul edilmesini önerdi. Hükümet İngiltere'den gelen mesaj üzerine Bulgaristan tarafından ödenecek savaş tazminatının işgal edilen demiryolları için ödenmesi gereken kısmı içermemek kaydıyla kabul edilebileceğini duyurdu. Bu Bulgaristan'ın toplam 140 Milyon lira ödemesi demek oluyordu. Ortaya çıkan yeni durumda Rusya Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki anlaşmazlık farkını 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinden kalma savaş tazminatından indirmeyi düşündüğünü Fransa ve İngiltere'ye bildirdi (Bayur, 1991(b); 161).

Görüşmeler devam ederken Bulgaristan'ın Osmanlı sınırına asker kaydırdığı haberi duyuldu. Tam da bugünlerde Bulgaristan'ın Londra temsilcisi İngiltere Dışişleri

Bakanı Sir E. Grey'e Osmanlılarla doğrudan görüşmelerden bir sonuç çıkacağını düşünmediğini ifade etti. Petersburg'daki Bulgar temsilcisi ise Iswolsky'e savaşı ima eder açıklamalarda bulunmuştu. Bu gergin hava içerisinde Rus teklifi Babıâli'ye ulaştı. Sadrazam Kamil Paşa Rusya'nın bu öneriyle Boğazlar ya da başka herhangi bir mesele üzerinde yeniden müzakere açabileceğinden çekiniyordu. Rusya İstanbul'daki temsilcisi vasıtasıyla yapılan fedakarlık dolayısıyla herhangi bir siyasî meselenin müzakere masasına getirilmesi düşüncesi olmadığı teminatını verdi (Bayur, 1991(b); 162-163). Bulgaristan'la görüşmeler Kamil Paşa'dan sonra tamamlanabildi (Crampton, 1983; 307-324).

Kamil Paşa kabinesi döneminde de anarşi ortamının önüne geçilememişti. Düzensizliğin sürüp gitmesinin memnunsuzların sayısını arttırması; İT'nin yerel yöneticiler de dâhil olmak üzere hükümet işlerine fazlasıyla karışmaya başlaması İT ile Kamil Paşa'nın arasının açılması ile neticelendi. Kamil Paşa'ya göre "genç, tecrübesiz ve görgüsüz İttihatçılarla ülkeyi yönetmek mümkün olmayacaktı." Paşa İT etkisinden arınmış bir kabine ortaya çıkarabilmek için mücadele ederken, cemiyet de kendi etki alanı dışına çıkmış bir kabinenin ortaya çıkmasını engellemek için uğraşmaya başladı. Bu görüş farkı Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı sırasında açık bir biçimde ortaya çıktı ve tarafların birbirlerini suçlaması halini almaya başladı. İT olaylardan sorumlu tuttuğu bazı nazırların görevden alınmasını sadrazamdan isterken diğer taraftan Ahmet Rıza ve Doktor Nazım'ı siyasal görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya gönderdi (Bayur, 1991(b); 86). Bu sırada İttihatçı gazeteler Kamil Paşa kabinesinin istifasını istemeye başladılar (Karal, c. V; 58).

Kamil Paşa ve İT arasında bir hesaplaşma kaçınılmaz hale gelmiş olmakla birlikte her iki taraf da bu hesaplaşmayı gerçekleştirilecek olan Meclis-i Mebusan seçimlerinden sonraya bırakmışlardı. İT memleket genelinde örgütlenmiş tek siyasi organizasyon olmasına ve yönetici kademenin büyük bir kısmının İT yanlısı olmasına güvenerek seçimlerden mutlak bir zaferle çıkacağını düşünürken Kamil Paşa azınlıklar ve İT'den rahatsız olanların da desteğiyle Prens Sabahattin Bey'in Ahrar Fırkası'nın galip geleceği düşüncesindeydi. Neticede seçimlerde yolsuzluk, düzensizlik vb iddialara rağmen İT zaferle çıkmayı başardı (Karal, c. V; 62-63).

İT içerisinden Rahmi Bey 6 Aralık 1908'de Padişah'tan Kamil Paşa'nın azledilmesini; yerine Hüseyin Hilmi Paşa'nın getirilmesini istemiş fakat Padişah'a kabul ettirememişti (Akşin, 1994; 26). İT ile Sadrazam arasındaki ilişkilerin bozulduğunun gün yüzüne çıktığı bir sırada 13 Ocak 1909'da İT İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Sadrazam hakkında bir gensoru önergesi verdi. İT'nin amacı Sadrazamı düşürmekti. Ancak İT ileri gelenleri parti grubunu yokladıklarında Sadrazam'a büyük oranda güvenoyu çıkacağını gördüler ve grup halinde lehte oy kullanmak zorunda kaldılar (Bayur, 1991; 141, Akşin, 1994; 27).

Diğer taraftan Kamil Paşa Ahrar Fırkası'ndan İsmail Kemal ile de irtibatını arttırdı. İsmail Kemal'in İngiliz ve Yunan devlet adamlarıyla yakın dostlukları vardı ve Kamil Paşa bu durumdan etkilenmişti. İsmail Kemal'in de yer aldığı bir kabine teşkil etmek üzere bazı nazırları görevden çekilmeye zorlamaya başladı. Bu çerçevede Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile Bahriye Nazırı Hikmet Paşa Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi görevlerinden çekildiler. Hariciye Nazırlığına İsmail Kemal, Harbiye Nazırlığına II. Ordu Komutanı Nazım Paşa, Bahriye Nazırlığına da Ferit

Hüsnü Paşa getirildi. Önceleri değişikliklere pek sıcak bakmayan Padişah, Kamil Paşa'nın ısrarları neticesinde yeni Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kabul etti. Ancak hiçbir sebep yokken Harbiye ve Bahriye Nazırlarının çekilmesi Meclis-i Mebusan'da bomba etkisi yaptı. Bu esnada Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Şeyhülislam ve dört nazır da kendilerine haber verilmeden kabinede değişiklik yapılmasını gerekçe göstererek çekilme kararı aldılar (Karal, c.V; 70-71, İnal, 1947; 1399, Akşin, 1994; 28). Harbiye eski Nazırı Rıza Paşa'nın basına verdiği bir demeç ortalığın iyiden iyiye karışmasına sebep oldu. [33]

Kamil Paşa'nın düşündüğü kabine değişikliğini Meclis'i devre dışı bırakarak yapmaya çalışması Kamil Paşa hükümetinin sonunu hazırladı. Rıza Paşa'nın demeci üzerine Deniz Kuvvetleri yeni Bahriye Nazırını tanımayacaklarını ilan etti (Akşin, 1994; 30). Gelişmeler üzerine Meclis sadrazamın derhal meclise gelmesini ve kabine değişikliğini açıklamasını istedi. Sadrazam dört günlük bir mühlet talep etmesine rağmen Meclis sadrazamın derhal mütalaa vermesinde diretti. Neticede oya başvurulması kararlaştırıldı ve 8'e karşı 218 oyla Kamil Paşa'ya güvensizlik oyu verildi (Karal, c.V; 72, Türkgeldi, 1949; 20-24, Ahmad, 1995; 52-57).

[33] Rıza Paşa verdiği demeçte "Vazifemi yapıyordum. Ayrılmayı düşünmüyorum. Sadrazam Paşa bana Mısır Fevkalade Komiserliği'ni önerdi. Bunu istemiyorum. Meşrutiyetimize darbe vurulmuştur. Kamu esası beni Sadrazam Paşa'nın bir çalışma arkadaşı saymıyor. Bir memur yerine koymuyor. İstifam olmadığı hakkında Mebuslar Meclisi'nin bir direnişi bulunmadığı halde tebdil edilmiş bulunuyorum. Bunu Meclis-i Mebusan önünde protesto edeceğim" demişti. Bkz. Karal, c.V; 71.

2.3.Hüseyin Hilmi Paşa[34] Hükümeti (14 Şubat 1909-13Nisan 1909)

Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretinde kurulan hükümet şu kimselerden oluşuyordu:

Dâhiliye Nezareti-Hüseyin Hilmi Paşa (Aynı zamanda Sadrazam), Harbiye Nezareti-Ali Rıza Paşa, Bahriye Nezareti-Topçu Feriki Rıza Paşa, Maarif Nezareti-Abdurrahman Şeref Bey, Hariciye Nezareti-Londra Elçisi Rifat Bey, Maliye Nezareti-Ziya Paşa, Adliye Nezareti-Manyasizade Refik Bey(Ölümü üzerine Yanya eski Valisi Nazım Paşa), Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti-Mavrokordato Efendi, Nafia Nezareti-Gabriyel Noradonkyan Efendi, Evkaf Nezareti-Hamâde Paşa, Hasan Fehmi Paşa-Şuray-ı Devlet Reisi, Şeyhülislam-Rumeli Kadıaskeri Payeli Ziyaeddin Efendi.

14 Şubat 1909'da Sadrazamlığa atanan Hüseyin Hilmi Paşa'nın atanma hatt-ı hümayununda Kamil Paşa'nın görevden azledildiği belirtiliyor; (İnal, 1940-53; 1400-1403) yeni sadrazamın görevleri arasında memleketin düzen, güvenlik ve ilerlemesinin korunup sağlanması, bütün teb'anın mutluluğu için çalışılması hususlarının altı çiziliyordu (Karal, c.V; 72). Hükümetin programı 17 Şubat 1909'da Meclis-i

[34] **Hüseyin Hilmi Paşa** (d. 1855 Midilli, ö. 1922 Viyana) Sonradan İslam'ı seçmiş bir Rum ailesinin soyundan gelir. İlk eğitimin Midilli'de aldı ve çok iyi Fransızca öğrendi. Genç yaşında, başlangıçta sürgün olarak Midilli'de bulunan Namık Kemal ile tanışmış ve onun hayatı boyunca olanakları dahilinde koruması ve desteğini almıştır.

Osmanlı idaresinde devlet görevine sekreter olarak başladı ve yavaş yavaş yükseldi. 1897'de Adana'ya, 1902'de de Yemen'e vali oldu. Aynı yıl, 1902'de Balkanlarda Osmanlı Devleti adına gözlemlerde bulunmak üzere Makedonya Müfettiş-i Umumiliği görevine atandı. Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinin oluşturduğu Vilâyet-î Selâse'ye umum müfettişi olarak atandı. Bu görevde kendisinden beklenen bölgede yapılması öngörülen ıslahatları gerçekleştirmekti.

1908'de Osmanlı Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) oldu. II. Abdülhamit saltanatında, 31 Mart Ayaklanması döneminde 14 Şubat 1909 - 13 Nisan 1909 tarihleri arasında ve V. Mehmet Reşat saltanatında 5 Mayıs 1909 - 28 Aralık 1909 tarihleri arasında toplam on ay altı gün sadrazamlık yapmıştır.

Son görevi, 1912'de atandığı Viyana Büyükelçiliği olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son Viyana Büyükelçisi olarak yedi yıl görev yaptıktan sonra sağlık sorunları nedeniyle görevi bırakan Hilmi Paşa, Viyana'da yaşamayı sürdürmüş ve aynı kentte 1922'de hayatını kaybetmiştir.

Mebusan'da okundu. İç ve dış siyasete ilişkin bir takım hususların altını çizen program Avusturya ve Bulgaristan ile mevcut anlaşmazlıkların çözümü için geçmiş dönemde başlanmış olan müzakerelerin devam ettirilmesini öngörmekteydi. Programda memleketin içerisinde bulunduğu nazik durum hatırlatılarak parti ve düşünce ayrımı gözetilmeksizin memleket halkının tamamının katkısının beklendiği ifade ediliyordu.

Hükümet bütün dış temsilciliklere mesaj geçerek hükümetin dış siyasetinin değişmediğini duyurdu. 14 Şubat'ta bir açıklama yapan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin İngiltere siyasetinin Kamil Paşa'nınkiyle aynı olacağını söyledi. İT adına Mehmet Arslan Bey de İngiliz elçiliğine giderek İngiliz dostluğu siyasetinin değişmediğine dair izahatta bulundu. İngilizler Kamil Paşa'ya olan muhalefeti İngiltere'ye olan muhalefet gibi algılamaları tehlikesini bertaraf edebilmek için Kamil Paşa'nın Anayasaya aykırı eylemleri sebebiyle güvensizlik oyu verildiği tezi üzerinde duruluyordu. İT ayrıca The Times ve The Daily Telegraph gibi önemli İngiliz gazetelerine İngiliz dostluğu siyasetinin değişmediğine dair telgraflar çekti (Akşin, 1994; 31-32, Ahmad, 1995; 58).

Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesi ile Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin göreve başlaması arasında doğrudan bir münasebet kuruldu. Yeni durum Osmanlı Devleti'nde İngiltere etkisinin azaldığına işaret olarak kabul edildi. Alman diplomatik belgelerinde bu yoruma dayanan çok sayıda belge dikkat çekmektedir. Örneğin Alman Büyükelçisi Marchall'a göre İngiliz yönetimi Kâmil Paşa hükümetine gereğinden fazla angaje olmuştu. Büyükelçi Lowther ile Kâmil Paşa neredeyse devleti birlikte yönetiyorlar izlenimi vermişlerdi. Kâmil Paşa Lowther'ın izni olmadan hiçbir şey yapmıyordu. Alman Büyükelçisine göre bir ülkenin Büyükelçisinin görevde olduğu ülkenin

yürütme kadrosuyla bu kadar sıkı ilişkilerinin olması bir hataydı ve İngiliz Büyükelçisi Lowther, Kâmil Paşa'nın düşmesiyle bu hatasının bedelini ödemiş; güç kaybetmişti[35] (Özyüksel, 2008; 256).

Kâmil Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete atanması dış dünyada da Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere'ye karşı mevzi kazanması olarak yorumlandı. Örneğin Belçika Dışişleri Bakanı Hüseyin Hilmi Paşa'nın göreve getirilmesini Berlin hükümetinin Londra hükümeti karşısında bir zaferi olarak değerlendirmekte; başlangıçtaki tüm dezavantajlara rağmen hâlâ büyük ölçüde Alman etkisinde bulunan ordunun devreye girmesiyle Almanların kaybettikleri zemini yavaş yavaş geri kazandıklarını düşünmekteydi (Özyüksel, 2008; 258). Hüseyin Hilmi Paşa bir İngiliz yanlısı siyasetçi değildi ama tam bir Alman yanlısı olarak da nitelenemezdi. Nitekim aşağıda ayrıntısıyla aktarılacak olan Lynch İmtiyazı meselesini gündeme getiren ikinci sadareti döneminde Hüseyin Hilmi Paşa olmuştu.

Kamil Paşa döneminde Avusturya ile müzakereler Yeni Pazar Sancağı üzerinde alınmak istenen garanti üzerinde tıkanıyordu. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti Avusturya-Macaristan ile müzakerelere yeniden başladı ve Yeni Pazar üzerinde herhangi bir garanti olmaksızın antlaşma imzalandı. 26 Şubat 1909'da imzalanan antlaşmaya göre Osmanlı hükümeti 2,5 Milyon altın lira (56 milyon frank) karşılığında Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna terk etti. Ayrıca Avusturya

[35] Diğer taraftan *Times* Gazetesi muhabiri Kâmil Paşa'nın iktidardan düşüşünü doğrudan doğruya İngiltere Dışişleri'nin yaptığı bir hataya bağlıyordu. Times muhabiri 15 Eylül'de Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışının sene-i devriyesi sebebiyle gönderilen mesajda İngiltere Kralı Edward'ın "mümtaz sadrazamın muktedir yönetiminde" Osmanlı Devleti'nin geleceğinin parlak olduğuna duyulan inanç ifade edilmişti. Bu İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışması olarak algılandığı için Paşa görevden alınmıştı.(Özyüksel, 2008; 257)

Osmanlı gümrük tarifelerinin %11'den %15'e çıkarılmasını da kabul ediyordu (Armaoğlu, 2006; 621).

Bosna-Hersek bunalımı Avrupa'nın siyasî durumunda ciddi bir tahribat meydana getirdi. Özellikle Avusturya ve Rusya arasındaki uçurum gittikçe büyüyordu. Almanya 14 Mart 1909'da gizli ve diplomatik yollarla Rusya'ya aracılık teklifinde bulundu. Teklife göre Rusya Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanmış olan antlaşmayı tanıdığını dolayısıyla Berlin Antlaşmasının 25.maddesinin yürürlükten kalktığını kabule diğer antlaşmacı devletleri nota teatisi suretiyle davet edecek ve diğer devletler de bunu kabul ettiklerini bildireceklerdi. Ancak Almanya'nın teklifinde dikkat çeken nokta şuydu: Rusya bu teklife evet ya da hayır şeklinde cevap vermeli, yorum farklılığına sebep olabilecek kaçamak cevaplardan kaçınmalıdır. Rusya 14 Mart teklifi kabul etti ve Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmayı tanıdığını, dolayısıyla Berlin Antlaşmasının 25.maddesinin yürürlükten kalktığını bir nota ile Avusturya'ya bildirdi (Taylor, 1954; 462). Rusya'yı diğer anlaşmacı devletler izledi. İngiltere'nin telkinleriyle Sırbistan da 31 Mart 1909'da imzalanan antlaşmayı kabul ettiğini ve dolayısıyla Berlin Antlaşmasının 25.maddesinin yürürlükten kalktığını bildirdi. Bosna Krizi 1897'de Avusturya Dışişleri Bakanı Goluchowski ile Rus Dışişleri Bakanı Mouraviev'in tesbit ettikleri *"Balkanları dondurma"* politikasını da tamamen yıkmış oldu (Armaoğlu, 2006; 623-624).

Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine karşı muhalefet başlıca iki konu üzerinde şekillendi. Hükümet Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakından sonra Makedonya'nın geleceği konusunda daha hassas davranmak gerektiğini

düşünüyordu. Bu çerçevede Makedonya'daki çetelerin faaliyetlerinin durdurulması amacıyla bir kanun teklifi hazırlanmıştı. Meşrutiyet'in ilanından önce bazı aksaklıklar ve Osmanlı unsurlarının taleplerinin dikkate alınmaması sebebiyle kurulmuş olan çetelerin Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte varlık nedeni kalmamıştı. Çete faaliyetleri kanun dışı bir faaliyet olarak tanımlandı, çetecilik yapan ve çeteciliğe kalkışan kimselerin ailelerinin de sorumlu tutulacağı ve cezalar arasında dayak cezasının yürütüleceği kanunda belirtildi. Muhalefet özellikle çetecilik yapanların ailelerinin de sorumlu tutulmasını öngören yaptırımların insanlığa aykırı olduğunu düşünüyordu. Dış politikada ise muhalefetin eleştirileri özellikle Avusturya-Macaristan'la imzalanan antlaşma çerçevesinde şekilleniyordu. Muhalefete göre Yeni Pazar Sancağı için herhangi bir garanti alınmaksızın antlaşmanın imzalanmış olması çok büyük bir hataydı (Karal, c.V; 74).

2.3.1.31 Mart Olayı ve Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin Düşüşü

31 Mart Olayı tarih anlatısında genellikle dinî asabiyetin neden olduğu bir hadise gibi anlatılmakla birlikte 31 Mart Olayı'nı hazırlayan gelişmeler oldukça çeşitli, bahse konu olay da oldukça kompleks bir yapı arzetmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi eliyle iktidarı doğrudan kontrol altına aldığı düşüncesi muhalefette ciddi bir hareketlenmeye sebep olmuştu. İT'nin bütün gücünün ordudan geldiğine inanan muhalif gruplar Ordu ile İT arasındaki bağı koparark ya da zayıflatarak İT'nin iktidar üzerindeki etkisinin yok edilebileceğine ve böylelikle memleketin daha düzgün idaresinin mümkün olabileceğine inanıyorlardı. Diğer bir ifadeyle 31 Mart Olayı'nı tetikleyen en mühim unsurlardan birisi de askerlerin siyasete girmiş olmalarıydı. Özellikle Hürriyet'in ilânı sırasında genç ve küçük rütbeli

subayların kendilerinden daha rütbeli subaylara karşı ayaklanmaları ordudaki disiplin anlayışını neredeyse yok etmişti (Akşin, 1994; 38, Bayur, 1991; 182-183).

31 Mart olayını hazırlayan bir diğer etken ordudaki hoşnutsuzluktu. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde orduda yükselmek için Harbiye mezunu olma şartı aranmıyor, askeri başarı gösterebilen bir kimse erlikten paşalığa kadar terfi edebiliyordu. Sultan Abdülhamid'in istihbarat rejimi döneminde alaylı subayları daha güvenilir bulduğu için taltif edip merkezde tutması, buna mukabil mektepli subayları merkezin uzağında görevlendirmesi ordudaki alaylı-mektepli ayrışmasını daha da hararetlendirmişti. Hürriyetin ilânından sonra mektepli subaylar orduda bir temizliğe girişip alaylı subayların sayısını azaltmak için çalışmaya başladılar. Söz konusu tasfiye hareketi sadece alaylı subayları değil orduda kalıp yükselme arzusu taşıyan er-erbaşları da tedirgin etti. Bu minvalde alaylıların en fazla şikayet ettikleri husus mektepli subayların sert Prusya ordu disiplinini Osmanlı ordusuna tatbik etme çabalarıydı. Oysa Hürriyet'in ilânından önce orduda talim ve disiplinler gevşek tutulurdu (Akşin, 1994; 38).

İT'ye karşı toplumsal muhalefet de her geçen gün artıyordu. Bu durumda ülkede Meşrutiyet'in ilânından sonra sayılarında bir hayli artış görülen matbuat dünyasının ciddi bir payı bulunuyordu. Özellikle muhalif Ahrar Fırkası'nın yayın organı olarak bilinen Serbestî Gazetesi bu manada dikkat çekiciydi. Nitekim 31 Mart Olayı'na giden sürecin fitilini ateşleyen gelişme de bu alandan geldi. 6 Nisan 1909'da Serbestî Gazetesi'nin başyazarı Hasan Fehmi Galata Köprüsü üzerinde öldürüldü. Galata Köprüsü'nün her iki yakasında da karakol bulunması ve İT'nin fedai yapılanmasının böyle eylemleri gerçekleştirdiğinin bilinmesi Hasan Fehmi'nin İT tarafından

öldürüldüğü zannının kuvvetlenmesine sebep oldu.[36] 8 Nisan 1909'da Hasan Fehmi için yapılan cenaze tören İT karşıtı bir gösteriye dönüştü. İkdam Gazetesi cenaze törenine 30-40 bin kişilik bir kalabalığın katıldığından söz ediyordu (Akşin, 1994; 39-40, Bayur, 1991(b); 183).

31 Mart Olayı'nın ortaya çıkmasında geleneksel tarih yazımında en fazla üzerinde durulan hususlardan birisi de Derviş Vahdeti tarafından çıkarılan Volkan Gazetesi'nin ve yine bu zat etrafında örgütlenen İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin faaliyetleridir (Akşin, 1994; 32-37, Bayur, 1991(b); 135-136, Karal, c.V; 75-81). Yayınlarında ve faaliyetlerinde İslamî hassasiyetleri ön plana çıkaran bu oluşum, ayaklanmayı gerçekleştirilen kimselerin de aynı jargonu kullanması sebebiyle ayaklanmanın mesulü olarak görülmüştür. Derviş Vahdeti'nin Volkan adında bir gazete çıkarmak için saraya başvurmuş olması (Unat, 1991; 46) daha sonra Sultan Abdülhamid'in hal'inde de gündeme gelecektir. İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin ve Volkan Gazetesi'nin olaylarda hiçbir rolü bulunmuyor değildi, ancak Cemiyet'in ve Volkan'ın rolü oldukça abartılmış gözükmektedir. Örneğin söylemi dinî olmasına rağmen ayaklanmacılar herhangi bir gayr-i müslim örgütlenmesine ya da Ahrar Fırkası'na saldırmamışlar sadece İttihat Terakki'ye ve onunla bağlantısı olduğu bilinen kimse ve yerlere saldırmışlardı (Ahmad, 1995; 65). Bu durum olaylarda İT muhalifi Ahrar gibi fırkaların da dahli olabileceği kuşkusunu kuvvetlendirmektedir.

12 Nisan gününü 13 Nisan'a bağlayan gece Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu'nda bulunan askerler ayaklandılar, subaylarını bağladıktan sonra sabahleyin kışlalarından

[36] Hasan Fehmi'yi öldürenin daha sonra İzmir Suikasti'nde de ismi geçecek olan İttihatçıların fedai yapılanmasına mensup Abdülkadir Bey olduğu iddia edilmiştir.Bayur, 1991; 183.

silahlı olarak çıkarak Sultanahmet'e geldiler ve Meclis-i Mebusan'ı kuşattılar (Akşin, 1994; 43-45).

Olaylar hakkındaki bilgiler ve söylentiler Saray'a ulaşınca Padişah durumdan endişe etmeye başlayarak Sadrazam'a derhal Babıâli'ye giderek gereken tedbirleri almasını, isyancılara öğütler vermesini ve olup bitenden kendisini haberdar etmesini istedi. Ayrıca o sırada Meclis-i Mebusan'da bulunan Şeyhülislam Ziyaeddin Efendiye de askerlere öğüt vermesi emredildi (Akşin, 1994; 47-48).

Kabine Şeyhülislam'dan isyancıların ne istediklerini öğrendikten sonra istifaya karar verdi. Harbiye Nazırı ve Maarif Nazırı Saray'a gelerek kabinenin istifasını Padişah'a ilettiler ancak Sultan Abdülhamid istifaların yazılı ve gerekçeli olmasını istediğinden vekiller heyeti mabeyndeki vekillerin düzenledikleri bir mazbatayla istifa etti (Unat, 1991; 48).

Düzenlenen mazbatada isyancıların "Şeriatin uygulanması, ayaklanmadan ötürü sorumlu tutulmamaları, taburlarına bulunan subayların değiştirilerek İstanbul'dan çıkarılmaları, yüz pare top atılıp donanma yapılması, bütün bu isteklerin kabul edildiğinin Şeyhülislamlık tarafından mühürlü kağıtla kendilerine bildirilmesi" ni talep ettikleri, bu vaziyet karşısında isyancıları dağıtmak için suhuletle anlaşmak ya da müdahale etmek seçeneklerinin elde olduğu ancak ikinci seçeneğin felaketi daha da derinleştireceğine inanıldığından hükümet olarak birinci seçeneğin hayata geçirilmesi için Şeyhülislamın yetkilendirildiğini; gelinen noktada ise yeni bir hükümetin yatıştırma işini daha iyi yapacağının anlaşıldığı bu sebeple "selamet-i vatan için" istifa

edildiği dile getiriliyordu[37] (Akşin, 1994; 48-55, Unat, 1991; 48-49,90-92, Bayur, 1991(b); 186, Karal, c.V; 88-89).

Gelişmeler üzerine eksik de olsa toplanabilen Meclis-i Mebusan, Meclisi işgal eden isyancıları dinledikten sonra zorla dışarı çıkartarak görüşmelere başladı. Güvensizlik oyu verilmesi / verilmemesi tartışması yaşandı. Neticede çoğunluk güvensizlik oyu vermemekle birlikte Meclis-i Mebusan kabinenin istifa etmesi gerektiğine karar verdi. Ancak Mecliste çoğunluk olmadığı için hukuken oluşmuş bir karar yoktu. Meclis'ten İsmail Kemal önderliğinde bir ekip oluşturularak Padişah'ı karardan haberdar etmek üzere yola çıkıldı (Akşin, 1994; 60-61).

İsyancılar açısından en önemli hususlardan birisi Harbiye Nazırlığı görevini kimin üstleneceği idi. İsyancılarla siyasi erk arasında Harbiye Nazırı'nın kim olacağı üzerine uzlaşmazlık doğmuştu. Neticede Müşir Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na atandığı haberinin isyancılara duyurulması üzerine büyük sevinç yaşandı.[38] İsyancılara duyurulmak üzere Harbiye Nazırı'nın ismini Şeyhülislam'a bildiren Mabeyn Baş Katibi Ali Cevat Bey aynı zamanda yeni sadrazamı da Ahmet Tevfik Paşa olarak bildirmişti (Akşin, 1994; 63,Unat, 1991; 53). Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine Ahmet Tevfik Paşa saraya çağrılıp sadrazamlık teklif edilmiş; Ahmet Tevfik Paşa da bu teklifi kabul etmişti.

---

[37] İnal'ın aktardıklarına göre Hüseyin Hilmi Paşa 31 Mart Olayı'nın içerisinde büyük eller olduğuna, yani Padişah'ın olayların arkasında olduğuna inanıyordu.

[38] Yunus Nadi o gece en az bir tahminle 1.5 milyon fişek yakıldığını söylemektedir.(Akşin, 1994; 64) "(…) Ethem Paşa'nın askerler içinde görünüvermesi hep birden ayaklarına atılıp"baba" diye bağrışmalarına ve kendisine mutlak bir itaat va'detmelerine kafi gelmektedir." (Danişmend, 1961; 31)

2.4.Ahmet Tevfik Paşa[39] Hükümeti (14 Nisan 1909-5 Mayıs 1909)

Ayaklanmanın ikinci günü, 14 Nisan 1909'da kurulan Ahmet Tevfik Paşa'nın sadaretindeki kabine şu isimlerden oluşuyordu:

Dâhiliye Nezareti-Rauf Paşa, Hariciye Nezareti-Rıfat Paşa, Harbiye Nezareti-Ethem Paşa, Bahriye Nezareti-Emin Paşa, Adliye Nezareti-Hasan Fehmi Paşa, Ticaret ve Nafia Nezareti-Gabriyel Noradonkyan Efendi, Maliye Nezareti-Nuri Bey, Maarif Nezareti-Abdurrahman Şeref Bey, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti-Mavro Kordato Efendi, Evkaf Nezareti-Halil Hammâde Paşa, Şeyhülislam-Ziyaettin Efendi, Şuray-ı Devlet Riyaseti-Zihni Paşa(Ertesi gün istifa etmiş yerine Raif Paşa geçmiştir)

Sadaret hatt-ı hünayununda önceki kabinenin müttefikan istifa ettiğinden söz edilerek izlenecek siyaset başlıca şu noktalarda toplanıyordu: 1)Şeriata bir kat daha fazla dikkat edilmesi 2)Kanun-u Esasi'nin muhafazası 3)Asayişin korunması 4) Ülkenin geliştirilmesi ve uyrukların refahının sağlanması (Akşin, 1994; 69, Bayur, 1991(b); 188).

Sultan Abdülhamid Ahmet Tevfik Paşa'nın sadaret hatt-ı hümayununa (Küçük) Sait Paşa'nın sadaret hatt-ı hümayununda olduğu gibi Harbiye ve Bahriye nazırlarının Padişah tarafından seçileceğine dair bir madde koydurmak istedi. Ancak Padişahın

[39] **Ahmet Tevfik Paşa** (doğumu; 11 Şubat 1845, İstanbul - ölümü; 8 Ekim 1936, İstanbul, Türkiye) Son Osmanlı sadrazamı olarak görev yaptı.

II. Abdülhamit döneminin Hariciye Nazırı olarak 14 yıl görev yaptıktan sonra II. Abdülhamit ve devamla V. Mehmet Reşat saltanatında, 13 Nisan 1909 - 5 Mayıs1909 tarihleri arasında, VI. Mehmet Vahdettin saltanatında ve İstanbul'un işgal altında bulunduğu dönemde 11 Kasım 1918 - 3 Mart 1919 ve 21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922 tarihleri arasında, üç dönemde (esasen beş dönem) toplam iki yıl dört ay yirmi dokuz gün sadrazamlık yapmıştır. 1934'te "*Okday*" soyadını alan Ahmet Tevfik Paşa, 8 Ekim 1936'da vefat etti.

isteği Ahmet Tevfik Paşa tarafından kabul olunmadığı için Padişah da sonradan ısrarından vazgeçti (Türkgeldi, 1949;32, Unat, 1991; 57, İnal, 1965; 1709).

Kabine teşkil edilmişti ancak güven oylaması yapılmamıştı. Meclis bu işi içinde bulunulan durum göz önüne alınarak sonraya bırakmaya karar verdi (Bayur, 1991(b); 194). Tevfik Paşa sadrazam olduktan sonra vilayetlere durumla ilgili bir telgraf çekti. Bu telgrafta ayaklanmadan bahsedilmiyor, kurtuluş aracı olarak şeriat hükümlerine bağlanılması gerektiği belirtiliyor ve Osmanlı uyrukları arasında iyi ilişkilerin ve hukuk düzeninin korunması için çalışılması isteniyordu. Mabeyn başkâtipliği tarafından vilayetlere gönderilen telgrafta da İstanbul'daki askerlerin avcı taburlarıyla birlikte çıkardıkları bir galeyan üzerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin müttefikan istifa ettiği yerine Ahmet Tevfik Paşa sadaretinde tarafsız kimselerden oluşan bir kabinenin göreve başladığı bildiriliyordu. Telgrafta Kanun-u Esasi'nin tadili için herhangi bir çalışma olmadığı, Meclis-i Mebusan'ın toplantı halinde olduğu, yeni kabinenin Kanun-u Esasi'yi korumakla görevlendirildiği belirtiliyordu (Akşin, 1994; 71). Ancak ayaklanma tesirini sadece İstanbul'da değil yurdun çeşitli yerlerinde gösteriyordu. Erzurum, Erzincan, Adana, Bursa gibi vilayetlerde çapı ve etkisi değişmekle birlikte hareketlenmeler görülüyordu. Bunlardan özellikle bir Ermeni-Müslüman çatışması gibi gözüken Adana ayaklanması 31 Mart Olayı'nın patlak verdiği günün ertesi günü, yani Osmanlı devlet mekanizmasının felç olduğu gün patlak vermesi sebebiyle elim sonuçlar doğurdu (Karal, c.V; 92-95, Bayur, 1991(b); 196).

Dâhiliye Nezareti'ne vekâleten atanan Adil Paşa Sadrazam Tevfik Paşa'ya olayın çözümü için Sofya Komiseri olan Refik Bey'in biraderi Matbuat müdürü Tevfik Bey'in derhal Sofya'ya gönderilmesini teklif etti. Adil Paşa'nın planına göre

Tevfik Bey Sofya'ya vardıktan sonra Bulgarların sınırı taciz ettiklerine dair telgraf geçecek, İstanbul'a gelen telgraflar sayesinde askerin İstanbul dışına çıkarılması mümkün olabilecekti. Bu sırada henüz Bulgaristan'ın bağımsızlığı sebebiyle yürütülen görüşmeler neticelendirilmemişti. Ancak Ahmet Tevfik Paşa planı riskli bularak kabul etmedi (Türkgeldi, 1949; 33).

Ayaklanma Selanik'te duyulunca Selanik redif fırkasının bütün askerleri silâh altına alındı. Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta Selanik'te, İstanbul'da kital olduğuna dair bir söylentinin dolaştığı; bu yüzden ahali ve ordunun olağaüstü bir heyecan içinde olduğu ve İstanbul'a yürümek için hazırlıklara başlandığı haber veriliyordu. Mahmut Şevket Paşa Selanik'teki durum hakkında bilgi verdikten sonra İstanbul'daki durum hakkında bilgi verilmesini talep ediyordu. Bu arada Selanik'te çeşitli unsurların katıldığı mitingler tertip ediliyordu. 30000-40000 kişinin katıldığı zannedilen mitingden sonra ahaliden bazıları gönüllü olarak yazıldı. Manastır'da Resneli Niyazi Bey komutasındaki tabur da harekete hazır hale geldi. Asker sevkiyatını Dedeağaç harekat üssü olmak üzere Mahmut Şevket Paşa üzerine almıştı (Akşin, 1994; 74). Rumeli vilayetleri müfettiş vekili de olan Mahmut Şevket Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Meşrutiyete uyduğu sürece halkın, yeminlerine bağlı olarak Padişaha sadık kalacağını; fakat durumun genel olarak Meşrutiyet'e aykırı sayıldığını ve halkın hükümeti tanımadığını bildirdi (Akşin, 1994; 81, Unat, 1991; 64).

İT teşkilatları ve Rumeli'den Yıldız Sarayı'na ve Babıâli'ye protesto telgrafları gelmeye başladı. İT adına Padişaha gönderilmiş telgraflardan birisi şu şekildeydi:

"Padişah, iftihar ediniz! Bir irtica mel'anetiyle binay-ı meşrutiyyet hedm ve hükümet-i müstebite ikame edildi. Umum bir milletin hukukunu muhafaza etmek vazifeden iken bu irtica kemal-i maharetle tatbik olundu. Mülevves bir İstanbul halkının amal-i meunanelerine tebean otuz milyon kuvvetinde bir millet-i muazzamanın eyad-i kahriyyeye geçirilmesi istendi. Fakat heyhat! O cehennemlikler için buna muvaffakiyet değil, mezar-ı adem nasib olacaktır. Bundan evvel Hilmi Paşa kabinesinin mevkı-i iktidara geçirilmesi hakkındaki lüzum ve vücubu müş'ir çekilen telgrafnameye muayyen olan müddet dahilinde cevab vermediğiniz için işte bütün millet ve ordu İstanbul'a yürüyor. (...) İşte artık bizim için ölmek var, dönmek yoktur"(Danişmend, 1961; 37-38).

Hareket Ordusu'nun yola çıktığı haberi ulaşınca Ahmet Tevfik Paşa alınacak tedbirleri görüşmek üzere kabineyi toplantıya çağırdı. Toplantı sonunda İstanbul'da ayaklanan askerlerle Hareket Ordusu arasında bir çatışma olmasını önlemek üzere Hareket Ordusu'nun şehre girmemesi gerektiğine karar verildi. Karar Harbiye Nazırı tarafından Mahmud Şevket Paşa'ya telgrafla bildirildi ayrıca Çürüksulu Mahmut Paşa ile ulemadan kimselerden oluşan bir heyet Hareket Ordusu'nun öncüleri ile görüşmek üzere Yeşilköy'e gönderildi (Karal, c.V; 98).

19 Nisan'da Hareket Ordusu İstanbul önlerine gelmişti. Ordu tarafından İstanbul halkına hitaben bir bildiri yayınlandı. Bildiride tarafsız ve suçsuz kimselerin korunacağı, Hareket Ordusu'nun yegane görevinin anayasa ve meclis üstünde hiçbir kuvvet olmadığını isbat olduğu ifade ediliyordu (Unat, 1991; 138). Görüşmelere rağmen 23 Nisan'da Hareket Ordusu İstanbul'a girdi, İstanbul'a tamamen hakim

olununca Hareket Ordusu'nun idaresini tamamen eline almış olan Mahmud Şevket Paşa İstanbul'da sıkıyönetim ilan etti. 26 Nisan'da Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'na girdi (Karal, c.V; 103).

27 Nisan'da Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan (Küçük) Sait Paşa'nın başkanlığında Yeşilköy'de toplandı. Toplantıda genellikle 31 Mart Ayaklanmasından padişah sorumlu tutuluyordu. Konuşmacılara göre Padişah anayasayı koruyacağına dair yemin etmiş olmasına rağmen ayaklanma boyunca bu yönde herhangi bir girişimi görülmemişti. Bu noktada Padişah'ın tahttan indirilmesi sorunu ortaya çıkınca Meclisin aslî yerinde toplanması kararlaştırıldı. İlk sözü alan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerektiğini ancak yine de bir fetva hazırlanmasının anayasa gereği olduğunu söyledi. Bu şartlar altında fetva hazırlanıncaya kadar Meclise kimsenin girmemesi ve Meclisten kimsenin çıkmaması kararlaştırıldı. Şeyhülislam Ziyaettin Efendi ile Fetva Emini Hacı Nuri Efendi tarafından bir ha'l fetvası yazıldı (Karal, c.V; 103-105). Meclis-i Mebusan'da yapılan bir oylama neticesinde Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve yerine V. Mehmed (Reşad)'ın geçmesi kararı alındı.[40]

Sultan Abdülhamid'in geleceğinin ne olacağı sorunu İttihatçı ileri gelenlerinin İstanbul'da yaptıkları bir toplantıda gündeme getirildi. Aralarında Doktor Nazım ve Talat Bey gibi kimselerin de bulunduğu bazı İT'liler Sultan Abdülhamid'in 31 Mart Olayı sebebiyle sadece yargılanmasını değil XVI. Louis gibi ölüm cezasına da

[40] Sultan Abdülhamid'in yerine geçen Sultan V.Mehmed Reşad Sultan Abdülmecid'in oğluydu. Meclis'te Sultan Abdülhamid'in hal' kararı alınırken Talat Bey de Mecliste bulunuyordu. Said Paşa Sultan Abdülhamid'in hal' edilmesini isteyenlerin ayağa kalkması usulüne göre gerçekleştirdiği oylama sırasında Talat Bey de bakışlarıyla meclislerin üyelerini "ikna" ediyordu. Ayan meclisinden bazı kimseler ayağa kalkmamakta direnince Said Paşa Talat Bey'in kulağına eğilerek "Efendim, biraz da bu tarafa baksanız!" diyerek Ayan Meclisi'nin muhaliflerini iknaya gayret ediyordu.Ayrıntı için bkz. Türkgeldi, 1949; 42.

çarptırılmasını istiyorlardı. Enver Bey böyle bir girişimin Almanya'da kötü etki yapacağını, esasen Almanya'nın böyle bir girişimden taraftar olmadığını söylemesi üzerine çoğunluk yargılamanın gereksizliğine karar verdi.Sultan Abdülhamid Çırağan Sarayı'nda yaşamayı istemişse de bu istek kabul görmemiş ve Selanik'e nakledilmiştir (Unat, 1991; 83-87, Karal, c.V; 114).

Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Sultan V. Mehmed Reşad tahta oturunca usulen istifasını vermiş; Padişah ise "14 yıl biraderime hizmet ettiniz, bir yıl olsun bana hizmet etmez misiniz" diyerek hükümeti ibka etmişti (İnal, 1965;1711, Türkgeldi, 1949; 40). Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa ikinci bir hükümet listesi hazırladı. Bu listeye göre Dâhiliye Nezareti'ne eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nezaretine İkinci Ordu Komutanı Ferik Salih Paşa, Adliye Nezaretine Meclis-i Mebusan'dan Hayri Bey, Bahriye Nezaretine Topçu Rıza Paşa, Maliye Nezaretine Meclis-i Mebusan'dan Cavit Bey tayin olunmuş; diğer nazırlar ise aynı şekilde korunmuştu. Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'le birlikte hazırladığı listeyi İT kendi bilgisi dışında hazırlandığı için kabul etmedi ve Hayri ve Cavid Beyler'in hükümette görev almalarına izin vermedi. Bu gelişme üzerine Hayri ve Cavid Beyler istifa mektuplarını gönderdiler. Dâhiliye Nazırlığı'na atanan Hüseyin Hilmi Paşa da görevi kabul etmedi. Bunun üzerine Sadrazam telgrafla eski Sadrazamlardan Ferid Paşa'nın muvafakatini alarak Dâhiliye Nezareti'ne atadı. Cavid Bey'in yerine eski Maliye Nazırı Rifat Bey, Hayri Bey'in yerine ise Bağdat Valisi Necmeddin Molla Bey atanarak kabine teşkil ettirildi (Türkgeldi, 1949; 43-44).

İT Ahmet Tevfik Paşa kabinesini 31 Mart olayının bir kalıntısı olarak görüyordu. Dolayısıyla hükümetin çekilmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Maarif

Nazırı Abdurrahman Şeref Bey "Bunlar genç ve hevesli adamlardır, iktidara gelmek istiyorlar, biz çekilelim onlar gelsinler, heveslerini alsınlar" derken Mavrokordato Efendi "yerlerimize adam bile hazırlamışlar" diyordu (Türkgeldi, 1949; 46). Kabinedeki diğer nazırlar ise tecrübelerinin gerekliliğine inanıyorlardı. Neticede İT ile konunun görüşülmesine karar verildi ancak Talat Bey'in hükümetin istifası üzerinde diretmesi üzerine 5 Mayıs 1909'da Ahmet Tevfik Paşa kabinesi görevden çekildi[41] (Karal, c.V; 106-107).

Bulgaristan'ın bağımsızlığına ilişkin görüşmeler Osmanlı-Sırp ittifakı görüşmeleri kesilince ciddileşmişti. 16 Mart 1909'da Petersburg'daki Osmanlı Büyükelçisi hükümetlerin kabulüne bağlı olmak kaydıyla Türk-Rus antlaşmasını imzalamıştı. (Antlaşma kati olarak 8 Aralık 1909'da imzalandı) (Bayur, 1991(b); 172). Ahmet Tevfik Paşa hükümeti döneminde Bulgaristan'la yapılan görüşmeler nihayete erdirildi. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan 19 Nisan 1909 tarihinde iki antlaşma imzaladılar. Antlaşmalardan birincisine göre Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımasına karşılık Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne 125 Milyon frank tazminat ödeyecekti. Fakat bahse konu tazminat Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması dolayısıyla Rusya'ya ödemekle yükümlü tutulduğu ve henüz ödemediği 125 milyon franklık savaş borcuna karşılık tutuldu ve Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne hiçbir şey ödemedi. Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de kalan Müslüman halkın hakları ile müftülükler ve Vakıflar hakkındaydı (Armaoğlu, 2006; 627). İmzalanan ikinci antlaşma ise 16 Mart 1909 tarihli Osmanlı-Rus antlaşmasının Bulgaristan tarafından kabulüne ilişkindi (Bayur, 1991(b); 173).

[41] İnal'ın aktardığına göre Talat Bey, Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'nın 31 Mart olayında çok hizmetleri olduğunu düşünüyordu ancak taşradan gelen talepler dikkate alındığında Sadrazam Ahmet Tevfik paşa'nın görevden çekilmesi gerekiyordu.Bkz. İnal, 1965;1711)

Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi döneminde İngiltere ile olan uzlaşmazlıklar da iyiden iyiye gün yüzüne çıkmaya başladı. 1909 baharında Osmanlı maliyesi bir kez daha iflas noktasına gelmiş bulunuyordu. Osmanlı yönetimi malî iflasa çözüm olarak gümrük vergilerini %11'den %15'e çıkarmayı planlamıştı. Osmanlı gümrük tarifesinde yapılacak bu değişiklik Büyük Güçler'in konu üzerinde uzlaşmalarını gerektiriyordu. Almanya önceki gelişmelerde yaptığı gibi kendi açısından bir sorun bulunmadığını söyledi. İngiltere ise sorunu Bağdat Demiryolu sorununda kendi lehine kullanabileceği bir gelişme olarak değerlendirdi. Dışişleri Bakanı Edward Grey Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada İngiliz ticaretinden elde edilecek gelirlerin İngiliz ticaretini ve etkinliğini sekteye uğratacak Bağdat demiryolu yapımında kullanılmasına izin vermeyeceklerini açıkladı. Bu bağlamda, Osmanlı devleti'nin gümrük tarifesini arttırmasını ancak belirli koşullarla kabul edebilirlerdi. Öncelikle Babıâli gümrük artışından gelen parayı kesinlikle Bağdat demiryolu inşaatı için kullanmamalıydı ve bu koşulun Almanya tarafından da kabulü sağlanmalıydı. Bunun yanı sıra İngiltere Osmanlı Devleti'nin Mısır'ın borçlanma sınırlamasının kaldırılması gibi konuyla direkt ilgisi bulunmayan konuları ön plana çıkardı. Aynı günlerde İngiltere Büyükelçisi Lowther Bağdat-Basra Körfezi arasına kilometre garantisi talep etmeksizin bir imtiyaz başvurusunda bulunmuştu (Özyüksel, 2008; 259).

2.5.Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti (5 Mayıs 1919-28 Aralık 1909)

Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi'nin çekileceği söylentilerinin ortaya çıkması üzerine yeni kabineyi kuracaklar arasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanı sıra Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Ahmet Rıza Bey'in adları da dolaşmaya başlamıştı. Cemiyet içerisinde Hüseyin Hilmi Paşa'ya dair çekinceler olmakla birlikte Cemiyet genel olarak Hüseyin Hilmi Paşa'yı kendisine yakın biliyordu. Bu nedenle Padişah'a sadaret için Cemiyet tarafından Hüseyin Hilmi Paşa önerilmişti (Karal, c.V; 111).

Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci sadaretinde hükümet şu kimselerden oluşuyordu:

Dâhiliye Nezareti-Ferid Paşa[42], Hariciye Nezareti-Rıfat Paşa, Harbiye Nezareti-Ferik Salih Paşa, Bahriye Nezareti-Topçu Rıza Paşa, Adliye Nezareti-Necmeddin Mola Bey, Ticaret ve Nafia Nezareti-Gabriyel Noradonkyan Efendi[43], Maliye Nezareti-Rifat Bey, Maarif Nezareti-Nâil Bey(Meclis-i Mebusan Üyesi), Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti-Aristidi Paşa(Meclis-i Mebusan Üyesi), Şeyhülislam-Saib Efendi, Evkaf Nezareti-Halil Hammâde Paşa, Şuray-ı Devlet Riyaseti- Raif Paşa geçmiştir (Türkgeldi, 1949; 46-47).

31 Mart Olayı sadece Meşrutiyet dönemi açısından değil Türk siyasal hayatı açısından da çok önemli bir sonuç doğurdu: Sivil otoritenin kanunların uygulanması ve nizamın sağlanması konularında başarısız olması üzerine ordu siyasal hayata müdahale etmiş; profesyonel asker Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle birlikte siyasal hayata girmişti. Bununla birlikte ordu devleti nasıl idare edeceğini bilmediği

---

[42] Sultan Abdülhamid'in yargılanmasına ilişkin Hareket Ordusu tarafından gönderilen bir fezlekenin tartışılması sürecinde görevinden istifa etmiş yerine Talat Bey atanmıştır.

[43] Daha sonra yerine İstanbul mebusu Hallacyan Efendi atanacaktır.

için yönetimi yine sivillere terk etti. Ancak Meclis'in aldığı bazı kararları veto etme hakkı Orduda alıkonuldu[44] (Ahmad, 1996; 69).

Hareket Ordusu komutanı Mahmud Şevket Paşa Selanik'ten "anayasayı ayakta tutma" amacıyla gelmişti ancak anayasanın bazı sınırlayıcı hükümlerine mugayir hareket etmeye başladı. 18 Mayıs 1909'da Mahmud Şevket Paşa'nın kendisini Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Genel Müfettişliği görevine ataması bu duruma ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Zira daha önce olmayan bu görev Mart 1911'e kadar sıkıyönetim süresinin uzatıldığı bir dönemde Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nazırı'nın ve kabinenin denetimi dışında bırakıyordu[45] (Ahmad, 1996; 71). İT Ordu'nun vazifesini tamamlamış olduğuna inanıyordu ancak Mahmud Şevket Paşa'nın iyiden iyiye denetimine giren ordu görevinin bittiği düşüncesinde değildi. Bu durum Cemiyet ve Ordu arasında uzlaşmazlığın başlangıcı oldu.

Hüseyin Hilmi Paşa işte böyle bir siyasi atmosfer içerisinde tekrar sadrazamlığa tayin edildi. Cemiyet ve Ordu arasındaki uyuşmazlığın yanı sıra Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete tayin edilmesi konusunda İT içerisindeki muhalefet de gittikçe şiddetlenmişti. Ahmet Tevfik Paşa'nın sadaret makamından gidişinin sebebi 31 Mart Olayı olduğuna göre gelişmeleri hazırlayan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin tekrar göreve gelmesi bazı İT'lilere göre ciddi bir hata idi (Karal, c.V; 111). Hükümet programının okunduğu gün İT'li vekiller Hüseyin Hilmi Paşa'ya karşı şiddetle hücum etmiş olmalarına rağmen Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi 5'e karşı 191'le güvenoyu aldı.

---

[44] Feroz Ahmad bu durumdan hareketle 31 Mart Olayı'ndan sonra bir tek parti diktatoryası kurulduğu tezine katılmamaktadır.

[45] Örneğin bir yıl sonra İTC Osmanlı Devleti'nin malî sorunlarını akılcı yoldan çözümlemek amacıyla bir bütçenin hazırlanmasına karar verdiğinde Mahmud Şevket Paşa Maliye Nezareti'nin askeri harcamaları denetlemesine itiraz etti.Bkz. Ahmad, 1996; 71.

İT belki yeni sadrazama güvenoyu vermeyebilirdi ancak içerisinden geçilen süreç sebebiyle ülkenin yeni bir hükümet krizini kaldıramayacağı düşüncesi de hâkimdi. Bir nazırın İngiliz Büyükelçisine dediği "Hüseyin Hilmi Paşa'nın güvenoyu almasını hükümet önceden hazırlamış olmasaydı Mahmud Şevket Paşa meclisi dağıtabilirdi" tespiti siyasal ortamı çok iyi özetliyordu (Ahmad, 1996; 72).

İT Meşrutiyet ilan edildiğinde yaşlı/deneyimli devlet adamlarını görevde bırakıp Anayasa'nın bekçileri olarak kenara çekilmişti. Ancak 1909 Nisan ayında meydana gelen olaylar ve içerisinde İT'li bulunmayan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin 31 Mart Olayı'nın başlamasından birkaç saat sonra çökmesi üzerine Cemiyet doğrudan hükümette görev almanın Anayasa'nın korunması için çok daha faydalı olabileceğini düşünmeye başladı. İttihatçıların niyetleri kabineyi ele geçirmek değildi, sadece hükümet içerisindeki durumlarını sağlama alma kaygısındaydılar ve bu sebeple ilk planda nazırlıklara müsteşar olarak İttihatçı mebusları yerleştirmeye karar verdiler. Halit Ziya Bey'in Padişah'ın başkâtibi atanması; Tevfik Bey'in ikinci mabeynci atanması bu girişimin bir parçasıydı ancak mebusların nezaretlerde müsteşar olarak vazife ifa edebilmeleri Anayasa'da bir değişiklik gerçekleştirilmesine bağlıydı. Cemiyet destek bulabilmek ve kendi saflarına katabilmek amacıyla Mahmud Şevket Paşa'yı ziyaret etti ancak Mahmud Şevket Paşa onlara "patronca bir tavır takındı."[46] İT heyeti aynı amaçla sadrazamı da ziyaret etmişti ancak sadrazam onlara "müsteşarların kabineye girmelerinin adet olmadığını söylemişti" (Türkgeldi, 1949; 43). Bunun üzerine İT, mebusların müsteşar olabilmelerinin önünü açacak olan 67. Madde değişikliğini meclise getirmeye karar verdi.

[46] Meşrutiyet Devri'ne Ait Cavit Bey'in Hatıraları, Tanin, 8 Eylül 1943.

Sorun 1 Haziran 1909'da Meclis'e getirildi. 12 Haziran'da madde tartışmalı bir celse neticesinde iki kez (parmak kaldırma ve oy pusulası ile gizli) oylandı. Kanun-u Esasi'ye göre anayasa değişikliğinin gerçekleşebilmesi Meclis-i Mebusan'ın 2/3 çoğunlukla madde değişikliğini kabul etmesi ve Padişah'ın onayıyla mümkündü. Oylama 74 olumsuz oya karşı 133 olumlu oyla neticelendi. Üçte iki çoğunluk sağlanamadığı için toplantı bir karar alınamadan sona erdi. 17 Haziran'da teklif yeniden gündeme getirildiğinde o kadar şiddetli bir muhalefet oldu ki Talat Bey önergeyi geri çekti (Ahmad, 1996; 75).

Mebuslara Nezaret müsteşarı olma yolunu açacak önergenin Meclis-i Mebusan tarafından reddedilmesi üzerine İT taktik değiştirerek yetenekli siyasetçilerini doğrudan kabineye yerleştirme siyaseti izlemeye başladı. Bu çerçevede önce Manyasizade Refik Bey, ardından Cavit Bey Maliye Nazırı; Talat Bey de Dâhiliye Nazırı oldu (Akşin, 2001; 242-243).

1909 Temmuz'unda İT Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ni devirip yerine daha İttihatçı bir kabine kurulmasını düşünmüştü. Kendi aralarında sadrazam yapacak birisini bulamadıkları için gizlice Kâmil Paşa ile görüşerek Talat Bey'i Dâhiliye Nazırı yapmak koşuluyla sadrazamlık önerdiler. Kâmil Paşa cemiyetin önerisini reddetmişti[47] (Ahmad, 1996; 76).

Bütün bu gelişmeler arasında Cemiyet ve Ordu arasındaki gerilim de günden güne tırmanıyordu. Teoride hem ordu hem de cemiyet anayasaya bağlıydı pratikte ciddi sorunlarla karşılaşılıyordu. Asker sivillere yönetme hakkını tanımıştı ancak

[47] Kâmil Paşa Talat'ı Dâhiliye Nazırı olarak kabul etmeyişinin sebebi olarak onun 3 Sterlin aylıklı bir telgraf memuru olmasını göstermişti. Bkz. Ahmad, 1996; 76.

siviller sıkıyönetimi kabul ederek iktidarlarından ordu lehine taviz vermiş oluyorlardı. Bu durumda ordunun sıkıyönetim görevinin tam olarak tanımlanmamasının da oldukça fazla rolü vardı. Cemiyet gelişmeler üzerine "bundan böyle" askerleri cemiyete üye almamaya ve herhangi bir ilişki kurmamaya karar verdi. Cemiyet böylelikle küçük rütbeli subayların cemiyeti desteklemelerini temin etmeyi ancak yüksek rütbeli subayları siyasetin dışına çıkarmayı amaçlamıştı. Diğer taraftan Mahmud Şevket Paşa cemiyetin tam tersi istikamette düşünüyordu. Mahmud Şevket Paşa'ya göre küçük rütbeli subayların siyasete bulaşmış olmaları ordu içerisinde hizipleşmeyi arttırdığı için disiplin ve birliği olumsuz yönde etkiliyordu. Padişah da 29 Mayıs 1909'da yayınladığı bir hatt-ı hümayunla subayların siyasete karışmamaları çağrısında bulunmuştu (Akşin, 2001; 201).

Ordu ile Cemiyet arasındaki uzlaşmazlık noktalarından birisini de dış politika anlayışları oluşturuyordu. Bu çerçevede Osmanlı iç siyasetini ilgilendiren sorunlar genellikle Almanya-İngiltere rekabeti şeklinde tebarüz ediyordu. İTC İngiltere taraftarı iken ordu Almanya taraftarı idi. Dolayısıyla İT yanlısı herhangi bir neşriyatta Almanya siyasetini eleştiren bir yazı kaleme alınması aynı zamanda Ordu'nun da eleştirilmesi demek oluyordu.

Bu durum Cemiyet'in Kâmil Paşa'ya temsilci göndermesi olayını daha anlaşılır kılmaktadır. Kâmil Paşa İngiltere yanlısı siyaset düşüncesiyle ünlenmiş bir siyasetçiydi ve Mahmud Şevket Paşa'nın kurduğu otoriteye direnebilecek bir güce ve deneyime sahipti. Yine cemiyetin İngiltere siyasetinin bir göstergesi olarak Temmuz 1909'da bir heyet Londra ve Paris'i ziyaret ederek bir takım temaslarda bulundu. Bu

arada General Von der Goltz da Ordu'yu düzenlemek amacıyla İstanbul'a gelmişti (Ortaylı, 2006; 98, Ahmad, 1995; 79).

Bu arada Arnavutlukta Temmuz 1909'da bir Arnavut isyanı çıktı. II. Meşrutiyet'in ilânı Arnavutluk meselesini de yeni bir şekle büründürmüştür. II.Meşrutiyet'in ilân edilmesinde en büyük pay sahibi olan İT Osmanlılık ilkesi çerçevesinde Anayasanın çizdiği vatandaşlık statüsü ile merkeziyetçi bir yapının kurulması düşüncesindeydi. Arnavutlar ise merkeziyetçi bir yapılanmaya karşı çıkıyorlardı. Bu fikirlerin en önde gelen temsilcileri Hasan Priştine, Esat Toptani, Müfit Bey, Süreyya Bey, Dükakinzade Basri Bey gibi kimseler ilerleyen yıllarda İT'nin merkeziyetçi politikalarına karşı Prens Sebahattin Bey'in adem-i merkeziyetçi anlayışına yaklaşacak ve bu temelden hareket eden siyasi organizasyonların içerisinde olacaklardır (Karal, c.V; 245). Arnavutluk'ta başlayan II. Meşrutiyet döneminin ilk Arnavut isyanı böyle bir tarihsel arka plandan besleniyordu.

Esasen Arnavutları ayaklandıran şey İT ve Arnavut temsilcileri arasındaki anlaşmazlıktan ileri geliyordu. Arnavutluk Komitesi'nce düzenlenen Debre Kongresi'nde Arnavutlar bir takım istekler şekillendirmişler ve bu çerçevede merkezî hükümetten talepte bulunmuşlardı. Arnavutların istekleri özerk bir Arnavutluk tasarladığından İT'nin etkisi altındaki Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmedi. Bu durum İT ile Arnavutların arasının iyice açılmasına sebebiyet verdi. Kongre isteklerinin reddedilmesi üzerine İsa Bulatin önderliğinde bir grup ayaklanma başlattı. Osmanlı hükümeti bu ayaklanmayı bastırmakla Cavit Paşa'yı görevlendirdi. Cavit Paşa her iki taraftan da çok sayıda insan ve büyük miktarda mal kaybına sebep olan bir harekâttan sonra ayaklanmayı bastırabildi (Karal, c.V; 246).

İngiltere ve Almanya sürtüşmesi Cemiyet ve Ordu sürtüşmesi olarak hükümet üzerinde kendisini Aralık 1909'da gösterdi. Osmanlı gemicilik şirketi Hamidiye ile İngiliz Lynch şirketinin birleştirilmesi girişimi çatışmayı alevlendirdi.

Lynch İmtiyazı meselsi aslında çok daha eskiye, Sultan II. Mahmud Dönemine kadar uzayan bir meseleydi. Sultan II. Mahmud bir ferman ile İngilizlere Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde iki vapur işletme hakkı vermişti. 1841'de teyid edilen imtiyazla İngiliz Lynch şirketi bir vapur işletme hakkı daha almıştı. Ancak Ermeni meselesinde İngiltere'nin tutumu sebebiyle II. Abdülhamid söz konusu imtiyazı Hazine-i Hassa'ya devretmişti. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle Hazine-i Hassa da Maliye Nezareti'ne geçtiği için mesele hükümete intikal etmiş oluyordu. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti döneminde Maliye, Nafia ve Maarif Nazırlarından oluşan bir komisyon teşkil ettirilerek konu yeniden gündeme alınmış ve söz konusu komisyon uzun müzakereler neticesinde imtiyazın şartlarını değiştirmeye muvaffak olmuştu (Tunaya, 1989(b); 356, Yalçın, 1936; 70, Akşin, 2001; 245-246).

Buna göre Hamidiye adıyla bir Osmanlı vapur işletmesi kurulacak, şirketin yarı hissesi Osmanlı hükümetinin, diğer yarısı da Lynch şirketinin olacaktı. Dicle ve Fırat üzerindeki vapurlarda İngiliz bayrağı yerine Osmanlı Sancağı taşınacaktı. Ayrıca Lynch şirketine daha önce süresiz verilen imtiyaz 75 seneye düşürülmüş; Osmanlı Devleti'nin istemesi halinde 37 yıl sonra şirket hisselerinin tamamını satın alması hükme bağlanmıştı (Us, 1964; 167).

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa malî bir taahhüd içermediği gerekçesiyle sözleşmeyi imzalamıştı ve yeniden meclise göndermek istemiyordu. Bu arada Almanların Lynch İmtiyazı meselesinden dolayı rahatsızlıkları gittikçe artıyordu.

İstanbul'da Almanlar tarafından çıkarılan Osmanischer Lloyd Gazetesi *"böyle bir Şirket-i Osmaniye teşkili keyfiyeti herkes nazarında Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin bir muvaffakiyeti suretinde telakki edilecek. Hâlbuki iş bütün bütün başkadır… İngiltere nüfuzu Babıâli'de gittikçe artmaktadır"* şeklinde Almanların meseleye bakışını aktarmıştı. Bağdat Şimendiferi imtiyazını almış bulunan Almanya Lynch İmtiyazı sebebiyle kendi imtiyazının zarar göreceğini düşünüyordu. Bu sebepten şirket teşkilinin Bağdat şimendiferinin bitirilmesine kadar ertelenmesini istiyordu (Yalçın, 1936; 84-85).

İT içerisinde de Lynch İmtiyazı konusunda farklı görüşler vardı. Hüseyin Cahit Bey, Talat Bey gibi önde gelen İT'liler hükümetin girişiminin yerinde olduğunu dile getirirken Babanzade İsmail Hakkı Bey'in başı çektiği bir grup Lynch İmtiyazı'na muhalefet ediyordu. İTC konuyu kendi içinde görüştü ancak çözüme kavuşturamayınca Meclise bir önere verilmesi kararlaştırıldı. Önergeye göre 11 Aralık'ta Hüseyin Hilmi Paşa Lynch Meselesi sebebiyle meclise izahat verecekti. Önergenin görüşüleceği gün Tanin'deki köşesinde Hüseyin Cahit Lynch konusunun Almanların bir entrikası olduğuna hükmederek gayenin Türkiye'yi İngiliz politikasından ayırarak bir buhrana sürüklemek olduğunu ifade etti (Gazel, 2001; 262).

Mecliste Lynch Olayı oldukça şiddetli tartışmalara sebep oldu. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa birleşmeden yanaydı ancak "güvenoyu"na gidilmesini istedi. Oylamada ezici bir çoğunlukla Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi güvenoyu aldı. Böylelikle Lynch imtiyazına ilişkin Hüseyin Hilmi Paşa'nın tasarrufu uygun görülmüş oluyordu. Bu durum aynı zamanda Almanya'nın çıkarlarının yenilgisiydi. Meclis büyük

çoğunlukla güvenoyu vermiş olmasına rağmen Hüseyin Hilmi Paşa 28 Aralık 1909'da görevinden istifa etti.

Lynch İmtiyazı meselesi Osmanlı karar vericilerini İngiltere konusunda daha dikkatli olmaya sevketmişti. Gerçekten de Meşrutiyet'in ilânından itibaren İngiltere çeşitli imtiyazlar isteyerek Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarını maksimize etmeye çalışıyordu. Öncelikle Bağdat Demiryolu projesine ek olarak Kuveyt-Bağdat arasında bir demiryolu imtiyazı istemişler; Lynch şirketi eliyle de Fırat-Dicle taşımacılığında tekel olabilmek için çaba göstermişler; "Mezopotamya'yı eskiden olduğu gibi cennete çevirecek" Wilcooks'ın sulama projesini hayata geçirmeyi hedeflemişler, hatta bu amaçla Hindistan'dan getirecekleri Hintlilerle bölgeyi kolonize etmeyi önermişlerdi. İngilizlerin yoğun imtiyaz talepleri başta İttihatçılar olmak üzere Osmanlı siyasetçilerini şüphelendirmişti (Heller, 1983; 13-15, Özyüksel, 2008; 258-259).

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ortaya çıkan durum karşısında Alman Büyükelçisi Marchall'la görüşerek "İngilizlerin Türk dostluğunun arkasında kendi çıkarları olduğunu; siyasî anlamda İngilizlere bu imtiyazı vereceğime yılda bir iki milyon pound kilometre garantisi ödemeyi tercih ederim" demişti. Ancak diğer taraftan konuyu Meclis-i Mebusan'da açıklamak son derece zordu çünkü meclis üyeleri meselenin siyasî boyutundan çok finansman boyutu ile ilgileneceklerdi. Bu yüzden Hüseyin Hilmi Paşa Alman Büyükelçisi Marchall'dan Bağdat demiryolunun bu son kısmının İngiltere'nin ve hatta Fransa'nın eşit katılacağı bir yöntemle inşası konusunda Almanya'nın yardım ve onayını istedi. Eğer bu koşul kabul edilirse Osmanlı Devleti hattın Bağdat'a kadar olan kısmının inşasında hiçbir zorlukla karşılaşmayacakları garantisini verdi (Özyüksel, 2008; 260).

Bu sırada Mahmud Şevket Paşa ile Von der Goltz İT'yi yıkıp Alman çıkarlarına hizmet edecek bir askeri rejim kurmaya çalışmakla suçlanıyordu. Hüseyin Cahit Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin "Ordu'ya ve Mahmut Şevket Paşa'ya rağmen" güvenoyu aldığını yazmıştı. Bir başka makalesinde Hüseyin Cahit Alman gazetelerini ele alarak Almanya'nın Osmanlı içişlerine müdahale ettiğini ve istibdat taraftarlarını desteklediğini iddia etti. İttihatçı basının ve İttihatçıların Almanya muhalefeti o kadar şiddetlenmişti ki Maliye Nazırı Cavit Bey'in Harp Divanı'na verilmesi dahi bekleniyordu (Ahmad, 1996; 80). Ancak ordu bekleneni yapmak yerine daha etkili bir adım atarak 22 Aralık'ta Tanin Gazetesi'nin kararını Harp Divanı kararıyla durdurdu. Tanin ertesi gün Yeni Tanin adıyla çıktı (Gazel, 2001; 265).

Lynch İmtiyazı Meselesi üzerine yapılan tartışmalar Hüseyin Hilmi Paşa açısından bardağı taşıran son damla olmuştu. Hüseyin Hilmi Paşa ve Cavid Bey Meclis'in tavrının anlaşılmaz olduğuna kanaat getirip sorunu kökten çözmekte, yani istifa etmekte buldular.

Paşa'nın istifa etmesi gerektiğine dair tekliflerin İT'den geldiğine dair söylentilere karşı İT'nin önde gelenlerinden Menteşe Mebusu Halil Bey böyle bir teklif olmadığını açıkladı. Paşa'nın görevden istifası üzerine özellikle Avrupa'daki gazetelerde Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretten istifasının İT'nin baskısı sebebiyle olduğuna dair haberler yayınlandı. Bu duruma karşı İT'nin Merkez-i Umumi üyelerinden Ömer Naci Bey İstanbul gazetelerine bir tekzip göndererek iddiaları yalanladı. Paşa da gazetelere gönderdiği beyanatta İT'nin istifaya dair bir dahli bulunmadığını kabul ediyordu (İnal, 1965; 1673, Ahmad, 1996; 89-90). Hüseyin Hilmi Paşa Sadrazamlığa atanmadan önce Sait Paşa ve Kamil Paşa gibi devlet görevinde

ciddi tecrübe sahibi kimselerin yanında daha fazla bilgi ve görgü edinemediği için üzüntü duyduğunu belirtmiştir (Türkgeldi, 1949; 23).

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası kabul edildikten sonra görev Roma Büyükelçisi Hakkı Paşa'ya teklif edildi. Hakkı Paşa görevi bir tereddüt sürecinden sonra kabul ederek 12 Ocak 1909'da Sadrazam oldu (Ahmad, 1996; 80).

2.6.İbrahim Hakkı Paşa[48] Kabinesi (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911)

Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine kimin getirileceği sorunu hayli tartışılmış ve Kamil Paşa, Sait Paşa, Ferid Paşa ve Hakkı Paşa'nın isimleri ön plana çıkmıştı. Bütün bu kimseler arasında İbrahim Hakkı Paşa herkesin üzerinde anlaşabileceği tek isim gibi görünüyordu. Herhangi bir parti ile direkt ve yakın ilişkisinin olmaması taraflarla pazarlığa oturmasını kolaylaştırıcı bir unsurdu. Kabinesini oluşturmak için tam selahiyet şartı ile Sadrazamlık görevini kabul etti ve göreve başlar başlamaz ilk iş olarak Mahmud Şevket Paşa'yı Harbiye Nazırı olarak atadı. Böylelikle sıkıyönetim kumandanı ve ilk üç ordunun genel müfettişi sıfatıyla hükümetin denetimi dışında kalmış olan Mahmud Şevket Paşa'nın statüsünün doğurduğu absürd durumu ortadan kaldırmayı amaçlıyordu (Ahmad, 1996; 92-93, İnal, 1965; 1871-1884).

İbrahim Hakkı Paşa'nın kabinesi şu kimselerde oluşuyordu:

Dâhiliye Nezareti-Talat Bey, Harbiye Nezareti-Mahmud Şevket Paşa, Bahriye Nezareti-Halil İbrahim Paşa, Adliye Nezareti-Necmeddin Mola Bey, Maliye Nezareti-Cavid Bey, Maarif Nezareti-Emrullah Efendi, Ticaret ve Nafia Nezareti-Hallacyan Efendi, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti-Mavrokordato Efendi, Evkaf Nezareti-Şerif Ali Haydar Paşa, Şuray-ı Devlet Reisi-Necmeddin Moll Bey(Vekâleten), Şeyhülislam-Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi

[48] **İbrahim Hakkı Paşa** (d. 1863, İstanbul - ö. 29 Temmuz 1918, Berlin) V. Mehmet Reşat saltanatında 12 Ocak 1910 - 30 Eylül 1911 tarihleri arasında bir yıl sekiz ay on dokuz gün sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır.

Meşrutiyet yıllarında Maarif ve Dahiliye Nazırlıkları yapan İbrahim Hakkı Paşa, 1910 yılında sadrazamlığın yanı sıra Hariciye ve Nafia Nezaretlerini de yönetmiş;Trablusgarp Savaşı sırasında istifa etmiştir. Devlet adamlığını sürdürürken çeşitli konularda ders kitapları da kaleme almıştır.

İbrahim Hakkı Paşa'nın Alman yanlısı olduğu kesin biçimde ifade edilebilir. Almanya'nın Osmanlı Büyükelçisi Marchall İbrahim Hakkı Paşa'dan "Almanların iyi dostu" diye bahsetmekte; İbrahim Hakkı Paşa'ya olan güvenini sık sık vurgulamaktadır (Özyüksel, 2008; 258). Padişah İbrahim Hakkı Paşa'ya hitablı 12 Ocak 1910 tarihli hatt-ı hümayun'unda kabinesinin üyelerini seçmesini, devlet işlerini şeriat ve anayasa ilkelerine göre yürütmesini emrettikten başka çeşitli halk toplulukları arasında iyi geçim sağlamasını, memleketin ilerlemesini ve halkın refahını sağlayacak yeni kanunlar çıkarmasını öğütlemekte idi (Karal, c.V; 120).

İbrahim Hakkı Paşa 24 Ocak 1910'da Meclis-i Mebusan'da programını okudu. Programın başında Osmanlılık ülküsünün izleneceği, çeşitli Osmanlı toplulukları arasında sevgi, saygı ve güven sağlanacağı belirtildikten sonra şu hususlara dikkat çekilmişti: Huzur ve sükun sağlanacaktır. Hak ve adalet gözetilecek, bu hususta şiddetle merhamet birlikte yürütülecektir. Osmanlı toplulukları arasında meydana gelmiş olan anlaşmazlıklar kaldırılacaktır. Genel ve özel kanunla yönetilen vilayetlerimizden bazılarının yönetim sistemi yeniden incelenecektir. Yemen'de ayaklanma ve Girit'te huzursuzluk bulunduğundan bu yerler için yeni bir düzen düşünülecektir. Yabancı devletlerle ilişkilerde barışın sağlanması yolunda bir politika izlenecektir. İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi 187 olumlu oya karşı 34 üye red oyu ile güvenoyu aldı. Olumsuz oylar muhalefetin kuvvetlenmekte olduğunu gösteriyordu (Karal, c.V; 122-123).

Yusuf Hikmet Bayur 1910 yılını Osmanlı Devleti'nin (Girit Sorunu hariç) karışık dış ilişkilerden ve yabancı devletlerin baskısından uzak yaşadığı ilk ve son yıl olarak nitelemektedir (Bayur, 1991(b); 316). Ancak dış politikadaki bu sakin durum iç

politikada konsolidasyonu sağlamanın kapısını açmak yerine ortalığın daha da karışmasına sebep olmuştur. 1910 yılı başlarında İstanbul'u ziyaret eden Sırbistan Dışişleri Bakanı Milanoviç "İbrahim Hakkı Paşa'nın pozisyonu sağlam değildi; karşısında cemiyet vardı, daha önemlisi ordu vardı ve son olarak yeni düzene karşı olan çeşitli unsurlar vardı" diyerek başkentteki durumu özetlemiştir. İT içinde muhalif bir hareketlenmenin yanı sıra İT dışında da muhalefet hareketlendi. Şubat 1910'da Ahali Fırkası kuruldu (Tunaya, 1989; 234).

İbrahim Hakkı Paşa kabinesi döneminin en önemli iç meselelerinden birisi bütçe meselesi olmuştur. Cahid Bey başkanlığında bir heyet tarafından Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti döneminde hazırlanan ve malî bir takım reformlar da içeren bütçe Aralık 1909'da Meclis-i Mebusan'a sunulmuş ancak bu sırada hükümet düşmüştü. İbrahim Hakkı Paşa halefinden kalan bütçeyi dikkatle uygulamaya koymuş, vergi sisteminde ıslahat yapmaya, ithal malların gümrük vergileri üzerinde Avrupalı devletlerle görüşmeler yapıp düzenlemelere gitmeye söz vermişti (Ahmad, 1996; 94-95).

Söz konusu reformlar içerisinde en fazla üzerinde durulan Harbiye Nezareti'nin denetlenmesi meselesiydi. Cavit Bey Harbiye Nezareti'nin harcamalarının denetlenmesi gerektiği üzerinde ısrarla duruyor Mahmud Şevket Paşa ise buna müsaade etmiyordu. Harbiye Nezareti ile Maliye Nezareti arasındaki uzlaşmazlığın yarattığı gerilim 1911 Ağustosunda en üst seviyeye tırmanmıştı. Bu süre içinde Cavit Bey Maliye Nazırlığını bırakmış yerine İttihatçı olmamakla birlikte Mahmud Şevket Paşa'nın dilediği gibi para harcamasına içerleyen Nail Bey atanmıştı. Mahmud Şevket Paşa Harbiye Nezareti'nin bütçesinde bir kesinti yapmamakta direnmeye ve Nezaret'in malî hesaplarını müfettişlere göstermemeye devam etti. Bu durum karşısında Nail Bey

istifa edeceğini dillendirmeye başladı. Ciddi bir hükümet buhranı kapıdaydı. 29 Ağustos'ta Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa İngiltere Büyükelçisi Lowther'a bir anlaşmaya varılacağından emin olduğunu ve kendisinin istifa edeceği yönünde ortalıkta dolaşan haberlerin gerçeği yansıtmadığını söyledi. Neticede soruna Meclis'in bu birleşim yılında çözüm bulunamadı ve Meclis-i Mebusan tatile girdi. Meclis geri döndüğünde İtalya Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiş ve Harbiye Nezareti'nin bütçesinin denetlenmesi fiilen imkânsız hale gelmişti (Akşin, 2001; 250-251, Ahmad, 1996; 100).

Devlet bütçesinin bir önemli tarafı da dış borçlanmaya duyulan ihtiyaçtı. 1909-1910 bütçesinde devletin yıllık ihtiyacı 32 milyon lirayı bulduğu halde bütçe geliri ve gideri 26 milyon lira olarak bağlanmış ve gelirle gider arasındaki açığın kapatılması için 6 milyon liranın borçlanmak suretiyle kapatılması öngörülmüştü (Karal, c.V; 124). Borçlanma görüşmeleri Osmanlı Devleti'nde ibrenin Almanya'ya dönemesi noktasında dönüm noktası oldu.

1910 yazına isabet eden dönemde Maliye Nazırı Cavid Bey Osmanlı maliyesi için borçlanma görüşmelerinde bulunmak üzere Paris'te görüşmelerde bulunuyordu. Fronkofil olarak bilinen Cavid Bey maliye için gereken parayı bulacağı konusunda oldukça umutluydu. "Ama Paris'te Fransızlar Türk maliyesini ve Maliye Nezareti'ni Fransız denetimi altına sokmak anlamına gelen ve kendisine saygısı olan hiçbir hükümetin kabul edemeyeceği koşullar öne sürdüler" (Akşin, 2001; 251, Ahmad, 1995; 46). Öyle ki Alman İmparatoru II. Wilhelm İstanbul elçisi Marchall tarafından kendisine gönderilen notu okurken yanına şu notu düşmüştü: "Evet, bu gerçek bir

şantaj. Galyalılar Türklere zenci kolonisi muamelesi yapıyorlar" (Özyüksel, 2008; 261).

Cavid Bey Fransız hükümetiyle herhangi bir gelişme sağlayamayacağını anlayınca Fransız bankalar topluluğuyla görüşmelere başladı ve borç almayı başardı. Anlaşmaya göre Credit Mobilier, Louis Dreyfus, Bernard-Janilowsky ve eyalet Bankaları Topluluğu %4 faizle borç vermeyi kabul etmişlerdi. Ancak Fransız Dışişleri Bakanlığı bu antlaşmanın uygulanmasını engelledi. Dışişleri Bakanı Pichon bankalara Osmanlı Hükümeti bütçenin bir Fransız tarafından yönetilmesine razı olmadıkça borç paranın verilmesine izin vermeyeceğini bildirdi. Cavid Bey bu koşullar altında anlaşmadan vazgeçmek zorunda kaldı (Ahmad, 1996; 103-105, Özyüksel, 2008; 261).

Fransa'dan bir netice elde edemeyen Cavid Bey şansını İngiltere'de denemeye karar verdi. Esasen Cavid Bey İngiliz Banker Sir Ernest Cassel'den borç sağlanacağı konusunda hayli umutluydu. Öyle ki 20 Eylül tarihli gazetelerde Türklerin Sir Cassel'in bankası National Bank of Turkey'le borç konusunda anlaşmaya vardıklarını yazıyordu (Ahmad, 1996; 105). Ancak İngiltere Dışişleri Bakanı E. Grey ile Fransız Dışişleri Bakanı Pichon önceden anlaşmış oldukları için Cavid Bey'in Londra'da da hiç şansı yoktu. Banker Ernest Cassel Osmanlı yöneticilerine Paris'ten borç almalarını öğütlüyordu. Sir Babinghton Smith'in de tavsiyesi aynı yöndeydi. Ağır mali bunalımla borç almaksızın baş edemeyeceğinin bilincinde olan ancak bu beklenmedik koşullara boyun eğmek istemeyen Cavid Bey'e Alman bankaları el uzattılar (Özyüksel, 2008; 261).

Alman Başbakanı'nın devreye girmesiyle Osmanlı Hükümeti ile İstanbul'da, Almanya Büyükelçisi Marchall'ın denetimi ve desteği altında, 11 milyon altınlık bir

borç antlaşması imzalandı. Cavid Bey antlaşmadan sonra Almanların işi büyük bir zeka ve incelikle yürüttüklerini, kredi ile ilgili olmayan hiçbir konuyu görüşme masasına getirmediklerini, Türkiye'nin gururunu zedeleyecek hiçbir şart öne sürmediklerini yazmıştı. Almanlar ise antlaşma sonrasında Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzunun Abdülhamid döneminde dahi erişilemeyen bir noktaya vardığını düşünüyorlardı (Özyüksel, 2008; 261-262, Ahmad, 1996; 106-107).

Almanya'nın bu derece istekli olduğu bir dönemde İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti tarafından kabul edilemeyecek öneriler öne sürüp görüşmeleri çıkmaza sürüklediklemeleri dikkat çekici bir gelişme olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın bu tavırlarında Osmanlı Devleti ve İttihatçıların kapitülasyonların yükünü azaltmak amacıyla mali reform yapma gayret ve kaygısı içerisinde olmaları etkili olmuş gözükmektedir. Büyük Devletler'in onayı olmaksızın kapitülasyonları kaldıramayacağını ya da düzenleme yapamayacağını bilen Osmanlı yönetimi bu sorunu meclisten geçirilen ve hukuksal dokuya uygun kanunlar marifetiyle aşma gayreti içerisinde olmuştur (Özyüksel, 2008; 262).

II.Meşrutiyet'in ilânından sonra çetecilik faaliyetlerini yasadışı olarak tanımlayan düzenlemeler çete faaliyetlerinin azaltılmasına yardımcı olmadı. Çete hareketlerinin genişlemesi üzerine Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığı esnasında 27 Eylül 1909'da çeteciliği yasaklayan bir kanun tasarısı hazırlanarak kanunlaşma prosedürleri tamamlanmadan yürütülmesine başlanmıştı (Karal, c. V; 136).

İbrahim Hakkı Paşa hükümeti göreve başladıktan sonra çeteler kanunu tasarısını meşrulaştırmak için "Sıkıyönetim Kararnamesine Ek Tasarı" adıyla meclisten geçirmeye çalıştı. Girişim, henüz geçirilmiş bir kanun olmadığı gerekçesiyle meclisten

geçirilmemiş kanuna ek bir kanunun geçirelemeyeceği üzerinden şiddetli bir muhalefetle karşılaştı. Özellikle cezaların ağırlığından söz ediliyordu. Hükümet bu sırada silahlı ayaklanma başlatmış olan Arnavutları bastırmak için kanunun geçirilmesine ihtiyaç olduğu retoriği üzerinden meclisteki İT'li çoğunluğa yaslanarak tasarıyı yasalaştırmayı başardı. Ancak Arnavutlar ellerindeki silahları, Dâhiliye Nazırı Talat Bey bu konuda teminat vermiş olmasına rağmen, Bulgarlar ve Sırpların kendilerinin silahsız kalmasından faydalanarak saldıracakları düşüncesiyle teslim etmeye yanaşmıyorlardı. Makedonya'daki Bulgar komiteleri ise elinde silah olanların ya komitelere katılmaları, ya da Bulgaristan'a göç etmeleri çağrısında bulundu. Ellerindeki silahları Türklere teslim edenler idam edilecekti (Karal, c.V; 136-137).

Arnavutluk Gelişmeleri: Mart 1910'da ikinci Arnavutluk ayaklanması başladı. Ayaklanma bölgesi İpek, Priştine ve Velçetrin'di. Ayaklanmanın görünürdeki sebebi merkezi idareye mensup memurların yerli halk üzerinde aşırı şiddet uygulaması; zaman zaman bu uygulamaların ölüme varması sebebiyle sıkıyönetim ilân edilmiş olmasıydı. Ayaklanan halk yeni konulmuş vergilerin kaldırılmasını, askerlik kanununun yeniden düzenlenmesini, halkın elindeki silahların toplanması hakkında çıkarılan kanunun geri alınmasını istemişti. İbrahim Hakkı Paşa kabinesi ayaklanma karşısında hareket tarzı tercihini ayaklanmanın kuvvet kullanılarak bastırılması olarak belirledi. İlk önce Şevket Turgut Paşa komutasında bir kuvvet bölgeye sevkedildi, ardından Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa kendisi bizatihi ayaklanma bölgesine geldi ve bir takım sert tedbirler almak suretiyle ayaklanmanın sona ermesini sağladı (Karal, c.V; 246).

1910 yılı sonbaharında üçüncü Arnavutluk isyanı Malisor Arnavutları arasında patlak verdi. Malisor Arnavutlarının bir kısmı Katolik bir kısmı da Ortodoks idi. Katolik Malisorlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan; Ortodoks Malisorlar da Karadağ'dan yardım alıyorlardı. Bu Arnavutluk isyanı hem iklimkoşulları hem de coğrafya şartları sebebiyle doğrudan müdahalenin zaman ve etki açısından işlevselliğinin sağlanamamış olması sebebiyle daha uzun sürdü. Örneğin 1911 yılı Mayıs ve Haziran aylarında bölgeye Abdullah Paşa komutasında birlikler sevkedildi ancak dağlık arazi şartları sebebiyle müdahaleden istenen sonuç elde edilemedi. İsyancılardan bir kısmı da Avusturya-Macaristan ve Karadağ'a sığındı. Bu durum meseleye diplomatik bir boyut kazandırmış oldu. Neticede Rusya'nın da diplomatik sürece dahil olmasıyla Malisorlarla anlaşma yoluna gidildi. Kendilerine vergi muafiyeti, silah taşıma hakkı, askerlik hizmetlerini memleketlerinde yapma imtiyazı tanınmak suretiyle ayaklanma sona erdirildi. Bu durum Müslüman Arnavutların merkeze bağlılıklarını yitirmelerine sebep oldu çünkü merkezî otorite bu hakları daha önce Müslüman Arnavutlara vermemişti (Karal, c.V; 247).

Trablusgarb Meselesi: Esasen İtalya'nın Trablusgarb'a ilgisini 1882'de Fransa'nın Tunus'a yerleşmesinin İtalya üzerinde yarattığı etkiye kadar geri götürmek mümkündür. Fransa'nın Tunus'a yerleşmesi İtalya'nın sömürgecilik politikalarında Almanya - Avusturya-Macaristan eksenine yaklaşmasının en önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Böylelikle İtalya Trablusgarb konusunda iki merkezî devletin desteğini sağlamıştır. Diğer taraftan İtalya, 1887'de Akdeniz Antantlarının kurulmasında aktif rol oynayarak İngiltere'nin de yardımını sağlama noktasında adımlar atmıştı. Üçlü İttifak'ın yenilenmesi sırasında 1887'de Adriyatik ve Ege Denizi'ndeki çıkarlarını

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ve Almanya'ya kabul ettirmişti. Bununla birlikte İtalya sömürgecilik adına somut bir gelişme elde edemedi (Armaoğlu, 2006; 630, Anderson, 2001; 299).

İtalya, Akdeniz ve Balkanlar'dan ümidini kesince ilgisini Habeşistan üzerine yoğunlaştırdı ancak Habeşistan girişimi de fiyasko ile sonuçlandı. Bu durum da İtalya'nın Trablusgarb ilgisinin yoğunlaşmasına sebep oldu (Armaoğlu, 2006;650-652).

İtalya'nın sömürgecilik konusundaki başarısızlıklarına karşılık Üçlü İttifak bir şekilde hep Avusturya-Macaristan'ın lehine işliyormuş gibi bu devlet bütün krizlerden kazançlı çıkıyordu. Diğer taraftan İtalya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan toprak istekleri de vardı. Bu durum İtalya'yı İngiltere-Fransa eksenine yaklaştırmaya başladı. Fransa ile 1900 ve 1902'de yaptığı antlaşmalarla Fransa'nın Fas'a yerleşmesine karşılık Trablusgarb'a yerleşmeyi Fransa'ya kabul ettirdi. Son olarak 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhâkı İtalya'da büyük bir infial uyandırdı. İtalyanlar Adriyatik'e "bir çeşit Karadeniz" gözüyle bakıyorlardı ancak son gelişmelerden sonra bir merkez devlet Adriyatik kıyılarına çıkmıştı. Bosna-Hersek'in ilhakı İtalya'da bir Avusturya-Macaristan düşmanlığının şiddetlenmesine sebep oldu. Bu durum İtalya'yı Üçlü İtilaf devletlerinin üçüncü üyesi Rusya'ya yaklaşmaya itti (Armaoğlu, 2006; 630-631, Anderson, 2001; 299-300).

İtalya'nın Rusya'ya yaklaşmasının en önemli sebebi Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki hareketlerinde baskı altına alınmasıydı. İtalyanlar bu amaçla Almanya üzerinde de etki kuruyorlardı ancak yukarıda ayrıntısıyla aktarıldığı üzere o dönemde

Rusya Boğazlar meselesi üzerinden siyaset kurduğu için İtalya'nın Rusya'ya yaklaşma hamlesi Ruslar tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Hatırlanacağı üzere Rus Dışişleri Bakanı Islowsky Buchleu'da Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Aerenthal ile görüştükten sonra İtalya'ya geçmişti. İtalya Dışişleri Bakanı Tittoni Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhâk edileceğini burada gerçekleştirilen görüşmelerde öğrenmişti. Gelişme üzerine Viyana nezdinde girişimlerde bulunarak ilhâkın ertelenmesini engellemeye çalıştı ancak Viyana yönetimi İtalya'nın taleplerine kulak tıkadı. Gelişmelerin seyri üzerine İtalyanlar Boğazların Rus gemilerine açılmasına karşılık Rusya'nın Trablusgarb konusundaki desteğini sağladı (Armaoğlu, 2006; 631).

Bosna-Hersek'in ilhâkı Rusya - Avusturya-Macaristan münasebetlerinde gerilime sebep olmuştu. Bu durum İtalya ve Rusya'nın birbirlerine daha da yaklaşmalarına sebep oldu. Bu atmosfer içerisinde Rus Çarı II. Nikola ile İtalya Kralı III.Victor Emanuel 1909 Ekiminde İtalya Kralı'nın Torino yakınlarındaki Raccogini Şatosu'nda biraraya geldiler. Yapılan uzun görüşmelerde özellikle Balkanların durumunun görüşüldüğü duyuruldu, bu arada 24 Ekim 1909'da İtalya ve Rusya Dışişleri Bakanları arasında Racconigi Antlaşması adı verilen ve gizli tutulan bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmadan Rusya müttefiki Fransa'yı bile üç yıl sonra haberdar edecekti. Antlaşmanın Osmanlı devleti açısından önemli hükümleri şu şekilde özetlenebilir: Balkanlarda statükonun korunmasına çalışılacak; statükonun korunması mümkün olmazsa Balkan devletlerinin milliyetler ilkesine göre gelişimleri sağlanacaktır. İtalya Rusya'nın Boğazlardaki menfaatlerine ve Rusya'da İtalya'nın

Trablusgarb ve *Cyrênaique*'deki menfaatlerine olumlu bir şekilde bakacaklardır (Armaoğlu, 2006; 632).

Gelişmeler karşısında Almanya İtalya'nın Üçlü İttifak'la bağlarını tamamen koparmasını engellemek için harekete geçti. 1909 Haziranında İtalya ile Avusturya-Macaristan arasında Balkanlar konusunda görüşmeler başlamıştı. Almanya bu görüşmelerin hızlandırılması konusunda Avusturya-Macaristan üzerindeki baskısını arttırmaya başladı. Avusturya-Macaristan ise İtalya'ya fazla taviz vermeye yanaşmıyordu ancak özellikle Rusya ile İtalya'nın ilişkilerinin gelişmesi Avusturya-Macaristan'ı İtalya'ya taviz vermeye zorladı. Varılan uzlaşıya göre iki taraf da Balkanlarda statükonun bozulması konusunda üçüncü bir devletten teklif aldıklarında bu teklifi karşı tarafa bildireceklerdi ve eğer Avusturya-Macaristan Balkan statükosunu bozmak zorunda kalırsa bunun karşılığında İtalya'ya bir taviz verecekti (Armaoğlu, 2006; 634).

İtalya Sultan II. Abdülhamid döneminden başlayarak Trablusgarb'daki ekonomik ve siyasî etkinliğini arttırmıştı. Bu minvalde özellikle 1907'de Trablusgarp ve Bingazi'de birer şubesi açılan Banco di Roma Trablusgarb meselesi üzerinde şekillendirici bir role sahip oldu. Banco di Roma Trablusgarb'da geniş maddî-manevî kredisiyle nüfuz teminine ve İtalyanların ekonomik bakımdan piyasaya hakim olmalarına çalışıyordu. Banka aynı zamanda yerlilerin elindeki toprakların İtalyanlara geçmesine aracı oluyordu. Banco di Roma'nın ayrıca Katolik Kilisesi ile de ilişkileri vardı (Bayur, 1991(c); 76).

1911 yılı İtalya'da kraliyet ilânının 50.yıldönümüne rastlamaktaydı. Bu sene ülkede büyük bir millî heyecan yaratılmaya çalışılmış; bu çerçevede İtalya'nın

Trablusgarp üzerindeki bazı iddiaları da yeniden gündeme gelmişti. İtalya'yı 1911'de Trablusgarb'a karşı sevkeden en önemli hadise Fas meselesinin alevlenmiş olmasıydı. 14 Şubat 1911'de İtalyan Dışişleri Bakanı Guicciardini İtalyan parlamentosunda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz sahillerindeki vilayetlerinin durumunun İtalya'yı İtalyan toprakları kadar ilgilendirdiğini; Kuzey Afrika'nın İtalyan hayat sahası ve menfaat mıntıkası içinde bulunduğunu, buralarda Osmanlı idare sisteminden başka bir vesayet sisteminin gelmesinin ve başka devletlerin müdahalelerinin kendileri açısından kabul edilemez olduğunu, bu çerçevede Fas'taki Fransız eylemlerini endişe ile seyrettiklerini ifade etmişti (Kutay, 1978; 40). İtalya'nın 1900'de Fransa ile yaptığı gizli antlaşmaya göre Fransa Fas'ta yeni menfaatler elde ederse İtalya da Trablusgarb'da harekete geçecekti.

24 Nisan 1911'de Fransız ordusu Fas'a girdi. Almanya İngiltere'nin engellemesi üzerine aşırı isteklerinden vazgeçti. Bunun üzerine Almanya ile Fransa Fas konusunda anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma gereğince 23 Eylül 1911'de Agadir Limanı'ndaki Alman savaş gemileri geri çekildi (Kutay, 1978; 41). Fransa'nın Almanya ile Fas üzerinde mutabakata varması İtalya'nın 1900 antlaşmasını devreye sokmasına imkân sağlamış oldu. İtalyan kamuoyunda Fas'ın Fransa tarafından ele geçirilmesi bir anda hükümeti devirecek kadar şiddetli bir tesir doğurunca İtalyan hükümetinin Trablusgarb konusundaki niyetleri artık açık bir biçimde tartışılmaya başlandı. Diğer bir deyişle Fransa'nın Fas konusunda harekete geçmesi üzerine İtalya daha evvelden edindiği hakları kaybetmemek için harekete geçmek zorunda kaldı (Şıvgın, 2006; 22).

Fransa'nın Fas konusunda attığı adımların İtalya'da Trablusgarb meselesini alevlendireceği Osmanlı siyasetçileri tarafından tahmin edilebiliyordu. 25 Eylül 1911

tarihli Tanin Gazetesi'nde İsmail Hakkı Babanzade bu durumdan bahsederek özellikle Agadir Limanı'ndan Alman savaş gemilerinin çekilmesinin ihtilafın bir muvazaa ile neticelendiği izlenimi uyandırdığının altını çiziyordu.

İbrahim Hakkı Paşa'dan sonra Roma büyükelçisi olan Kazım Bey 7 Şubat 1911'de merkeze gönderdiği notta İtalya'nın istibdat döneminde Trablusgarb'ı almadığı için pişmanlık duyduğunu bildirmişti. Kazım Bey 4 Haziran 1911 tarihli notunda ise Trablusgarb'ın kuvvetlendirilmesi ve askerî bakımdan takviye edilmesi gerektiğini Osmanlı hükümetine bildirdi. Ayrıca Hariciye Nezareti de 21 Haziran 1911'de Fas işinin çözümlenmek üzere olduğunu ifade ederek İtalyanların Trablusgarb konusunda hareketlenebileceği mütalaasını bildirerek hükümeti uyardı (Kuran, 1956; 485).

Viyana Büyükelçiliği 12 Ağustos 1911'de İtalya'nın Trablusgarb'a saldırmak için Avrupa devletlerine başvurduğu haberini Osmanlı hükümetine ulaştırdı. Bu haber üzerine Osmanlı hükümeti Avrupa'daki büyükelçilerinden bu işin aslının araştırılmasını istedi. Fakat büyükelçilikler devletlerin İtalya'nın kendilerine böyle bir başvurusu olmadığı şeklinde cevap verdiklerini merkeze bildirdiler.(Bayur, 1991(b); 84-85) Bunun üzerine Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kendisine Meclis-i Mebusan'da yöneltilen bir soruya Büyük Devletlerarasında Trablusgarb ve Bingazi konusunda herhangi bir müzakere olmadığı şeklinde cevap verdi (Karasapan, 1960; 195).

Meclis-i Mebusan'daki Trablusgarb mebusu Sadık Bey 12 Eylül 1911'de Tanin Gazetesi'ne yazdığı mektupta İtalyanların Trablusgarb'da nüfuzlarını ikame etmek için yaptıkları çalışmalardan bahsederek "İtalyan emellerini herkesten fazla bilmesi lazım gelen eski İtalya Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nin ilk icraatının

Banco di Roma'nın Trablusgarb'daki varlığını resmileştirmek" olduğundan yakınıyordu. Esasen 1910 yılı başlarında Trablusgarb'da ciddi imtiyazlar elde etmiş bulunan İtalya buna rağmen iktisadî faaliyetlerinin kısıtlandığı yönünde Osmanlı hükümetine şikâyette bulunmaktaydı.

İtalya'nın Trablusgarb'a yönelik faaliyetleri arttıkça Büyük Devletler'in tavırları da netleşmeye başladı. Fransa 1900 ve 1912 anlaşmalarına (Armaoğlu, 2006; 454-457) sadık kalarak İtalyan tasarılarını destekledi ve genel olarak Trablusgarb bunalımı süresince İtalya'dan yana bir tavır ortaya koydu (Şıvgın, 2006; 27).

İtalya, İngiltere'nin Trablusgarb konusunda onayını henüz 1887 gizli antlaşması sırasında almıştı. Buna göre İtalya İngiltere'nin Mısır'daki faaliyetlerini destekleyecek ve İngiltere de üçüncü bir devletin Kuzey Afrika'yı işgali halinde İtalya'nın Trablusgarb ve Bingazi'deki faaliyetlerini takviye edecekti. İngiltere bunalım esnasında bu antlaşmaya uygun davrandı (Şıvgın, 2006; 27). Esasen İngiltere Mısır'a yerleştikten sonra 1791'de Başbakan olan William Pitt'den itibaren izlediği (Armaoğlu, 2006; 8) Osmanlı'nın toprak bütünlüğü politikasını terk etmişti. Bu çerçevede İngiltere Trablusgarb konusunda İtalya'ya destek vaadinde bulunmazken işgalden vazgeçirmek için de herhangi bir girişimde bulunmadı. Böylelikle İtalya'nın Almanya saflarına katılmasının önüne geçmek istiyordu (Bayur, 1991(c); 83).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İtalya'nın müttefiki durumundaydı ancak Trablusgarb konusunda iki ayrı görüş dikkat çekiyordu. Avusturya Genelkurmay Başkanı Hötzendorf İtalya'nın büyük bir millî amaç peşinde gittiğini, Trablusgarb işgalinden sonra İtalya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun "İtalyan unsurlarını" ihtiva eden bölgelerine yönelebileceğini; bunun için Trablusgarb'ın

işgalinin önlenmesi gerektiği görüşündeydi. Avsuturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Aerenthal ise İtalya ile Trablusgarb konusunda anlaşma yaptıklarını hatırlatarak bu anlaşmaya uymaları gerektiğini ifade ediyor ve İtalya'nın Trablusgarb'a gidişinin engellenemeyeceğini söylüyordu. Bu minvalde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Trablusgarb bunalımını dikkatle takip etmiş ve meselenin Balkanlara sıçramaması için çaba göstermiştir (Bayur, 1991(c); 105-106).

Rusya 1909 antlaşmasına dayanarak Fransa gibi davranmış; İtalya'nın Trablusgarb'a yerleşmesini onun hakkı olarak değerlendirmişti. Fakat Rusya Trablusgarb bunalımı sırasında İtalya'dan Balkanlar'da Avrupalı devletlerin müdahalesini gerektirecek davranışlardan kaçınmasını istedi (Şıvgın, 2006; 28).

Osmanlı Devleti, yukarıda ayrıntısı verildiği şekilde gittikçe Almanya'ya yaklaşmıştı. Diğer taraftan Almanya ile İtalya müttefik durumunda bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti üzerinde büyük çıkarları olan Almanya, İtalya'nın eksenden kopmasını önleyebilmek için Trablusgarb bunalımı sırasında iki tarafı da kendisinden koparmayacak bir politika izledi. Anderson'ın deyişiyle Almanya ve Avusturya-Macaristan korumak istedikleri Osmanlı Devleti ile İtalya arasında "utanç verici" bir seçim yapmak mecburiyetinde kalmışlar ve bu tercihi İtalya'dan yana kullanmışlardır (Anderson, 2001; 300, Şıvgın, 2006; 29).

1911 Eylülünün ikinci haftasından sonra İtalya'nın askerî hazırlıkları iyice açığa vuruldu. İtalya'daki askeri hareketlilik ve İtalyan basınının sert tutumu üzerine iyice tedirgin olan Osmanlı hükümeti 20 Eylül'de Büyükelçiliklerine birer genelge göndererek İtalyan basınının dilinin giderek sertleştiğini; İtalya'da askeri hazırlıklardan bahsedildiğini ve İtalyan hükümetinin bunları yalanlamadığını, bu

durumun Osmanlı hükümetinde tedirginliği arttırdığını söyledi ve her ülkedeki büyükelçilerden bulundukları ülkelerin İtalya'yı uyarmalarını temin etmeleri istendi (Bayur, 1991(c); 85, Şıvgın, 2006; 31). Osmanlı hükümeti ayrıca Roma'daki İtalyan hükümeti nezdinde de girişimlerde bulundu.

Osmanlı hükümetinin başvurusuna Roma, yapılan askerî hazırlıkların işgal amacıyla yapılmadığı, hazırlıkların İtalyan menfaatlerini ilgilendiren herhangi bir olaya karşı koyabilmek amacıyla yapıldığı cevabını verdi.

Osmanlı hükümetinin İtalya'yı uyarmalarını istediği Büyük Devletler ise isteğe olumlu cevap vermedi. Sadece Almanya İtalyanların isteklerine karşı bazı kolaylıklar gösterilmesi; her türlü anlaşmazlık bahanesinin ortadan kaldırılması ve el altından Trablusgarb'a asker gönderilmesi önerisinde bulundu (Bayur, 1991(c); 87). İtalya ise Babıâli'ye 23 Eylül 1911'de bir nota vererek İT'nin Trablusgarb ve Bingazi'ye adamlarını göndererek yerli halkı İtalyanlara karşı kışkırttığı ve bölgedeki İtalyanların tehlike altında bulunduğunu, dolayısıyla İtalyanların bölgeyi terk ettiklerini iddia etti. Osmanlı hükümeti de İtalya'nın notasına nota ile cevap vererek İtalyan halkının Trablusgarb ve Bingazi'de hiçbir şekilde tehlike altında olmadıklarını; hükümetin vazifesini yapacağından endişe etmemeleri gerektiğini iletti. Osmanlı hükümeti İtalya'ya verdiği notayı Londra, Paris ve Berlin büyükelçiliklerine bildirerek İtalyanların savaşa başlamaları halinde Osmanlı Devleti'nin durumunun vahim bir hâl alacağını ilave etti (Şıvgın, 2006; 32).

26 Eylülde İtalya hükümeti Viyana büyükelçisi vasıtasıyla üçlü ittifakı yenilemeye hazır olduklarını, eğer Trablusgarb meselesi de İtalya'nın istekleri doğrultusunda çözüme kavuşturulursa üçlü ittifakın daha sağlam bir üyesi olacağını

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bildirdi. Gelişmeler son derece gizli tutuluyordu çünkü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya, Osmanlı Devleti'nin İngiltere-Fransa eksenine kaymasından endişe ediyordu (Bayur, 1991(c); 91).

İtalya Avrupa devletlerinden beklediği cevapları aldıktan sonra İtalyan maslahatgüzerı Mösyö Martino 28 Eylül günü saat 1 civarı ültimatomu Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya tebliğ etti (Anderson, 2001; 300). Nota şeklinde iletilen mesajda özetle şu hususlara dikkat çekiliyordu:

> *Osmanlı Devleti Trablusgarb ve Bingazi'nin ilerlemesi için hiçbirşey yapmamıştır. Bu bölge İtalyan kıyılarına yakın olduğu için İtalya açısından hayati önem arzetmektedir ve bölgeye medeniyet götürülmesi elzemdir. Ancak Osmanlı hükümeti bu konudaki İtalyan görüş ve fikirlerini tasvip etmemekte; bölgedeki İtalyan girişimlerini inatla engellemekte, İtalya'nın Trablusgarb ve Bingazi'deki meşru faaliyetlerine daimi bir düşmanlık göstermektedir. Gelinen noktada Osmanlı hükümeti İtalyan hükümetine Trablusgarb ve Bingazi'de bazı ayrıcalıklar önermişse de geçmiş dönemlerdeki tecrübelerden bu hareketin de bir sonuca ulaşmayacağı hatta verilecek olan ayrıcalıkların daimi bir kavga ve ihtilafa sebebiyet vereceği düşünülmektedir. Dolayısıyla İtalya böyle bir şeye yanaşmayacaktır. Ayrıca Trablusgarb ve Bingazi'deki İtalyan konsolosluk görevlileri ve memurları Osmanlı asker ve memurlarının kendilerine karşı giriştikleri eylemler sebebiyle ülkeyi terk etmeye başlamıştır. Bu durum sadece İtalyan vatandaşları için değil yerli*

vatandaşlar için de bir tehlike doğurmaktadır. Osmanlı Devleti'ne asker nakleden geminin gönderilmesinin tehlikeli olacağı bildirilmesine rağmen gemi gönderilmiş ve İtalya'nın çıkarlarını tehdit edecek zararlara karşı İtalyan hükümetini tedbir almaya sevketmiştir. İtalya kendi haysiyet ve menfaatinin temini için Trablusgarb ve Bingazi'yi askerî işgale karar vermiştir. Bölgedeki Osmanlı asker ve memurları işgale muhalefet etmemelidir. İşgalden sonra iki devlet arasında oluşacak durumun tespiti için ayrıca bir anlaşmaya ihtiyaç vardır; İtalyan elçiliğinin söz konusu notayı Osmanlı hükümetine bildirmesinden itibaren 24 saat içerisinde İtalya'nın İstanbul'daki büyükelçisinin cevabı almaya memur edilmiştir, aksi halde işgal hemen gerçekleştirilecektir (Şıvgın, 2006; 34-35, Ahmad, 1996; 119).

Ültimatomun kendisine verilmesinden sonra Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Mabeyn-i Hümayun'a giderek heyet-i vükelanın hazır bulunduğu bir meclis topladı ve İtalya'ya verilecek cevabı hazırladı. Durumu ne kadar zayıf ve ümitsiz olursa olsun hiçbir Türk hükümeti Trablusgarb'ı sessiz sedasız düşmana bırakıp iktidarda kalmayı düşünemezdi. Hüseyin Hilmi Paşa İngiliz Büyükelçisine "zaten fazlasıyla Osmanlı olmakla ve imparatorluk içindeki öteki unsurları, özellikle Arapları ihmal etmekle suçlanan bir hükümet, bir Arap eyaletini bir Hıristiyan devlete bırakmayı aklından bile geçiremez. Böyle bir hareket İmparatorluk içindeki Arap unsurların devlete karşı ayaklanmalarına sebep olur" demişti (Ahmad, 1996; 120). Osmanlı hükümeti 29 Eylül 1911'de İtalya'nın notasına cevap verdi. Cevapta şu hususların altı çizildi:

Trablusgarb ve Bingazi'nin geri kalmış olması şimdiki hükümetten önceki idarenin bir eseridir. Bundan dolayı Meşrutiyet hükümeti bu suçlamanın muhatabı değildir. Bununla birlikte Osmanlı hükümetinin son üç sene zarfında Trablusgarb ve Bingazi'de İtalyan teşebbüslerine düşmanlık göstermemiş bilakis İtalya'nın buradaki faaliyetlerine bölgenin ilerlemesi nazarıyla bakmıştır.Bölgenin gelecekte İtalya'nın iktisadî faaliyetlerine geniş bir saha açacak şekilde bayındırlık imtiyazı verilmesi üzerine İtalya'ya yapılmış olan teklif Osmanlı hükümetinin İtaltya'ya olan iyi hislerinin bir neticesidir. Trablusgarb ve Bingazi'deki asayiş konusunda Osmanlı hükümeti herhangi bir zafiyet içerisinde değildir, bölgede İtalyan ya da başka yabancı tebaların endişe etmesine sebep olacak gelişmeler söz konusu değildir. Asker ve diğer Osmanlı memurları görevlerini yapmaktadır. İtalyan notasında bahsedilen nakliye gemisi İtalya'nın bu konudaki notasından önce yola çıkmıştır. Zaten içinde asker bulunmayan bir geminin Trablusgarb'daki düzeni bozacağı düşünülemez.İtalyan hükümeti askerî işgale teşebbüs etmezse Osmanlı hükümeti kendi toprak bütünlüğünü bozmamak kaydıyla İtalyan hükümetine istediği iktisadî imtiyazları verecektir. Bu konuda İtalya'nın şartlarının bildirilmesi istenmektedir.Osmanlı hükümeti görüşmeler sırasında bölgedeki askerî gücünü arttırmayacaktır. İtalya'nın bu şartları kabul edeceği ümit edilmektedir (Şıvgın, 2006; 35-36).

Bu sıralarda İT içerisindeki çatlak derinleşti. Miralay Sadık Bey ise çeşitli vesilelerle İT'nin 160 mebusundan 110 kadarını kendi tarafına çekmiş görünüyordu.

Bu durumdan yola çıkan Sadık Bey yeni bir parti kurmaktansa İT içerisinde kalıp parti yönetimini ele geçirmeyi daha doğru bir seçenek olarak değerlendirdi ve parti içinde "Hizb-i Cedid" adında yeni bir grup meydana getirdi. Hizbin başkanlığına da Balıkesir mebusu Abdülmecid Efendi getirildi. Hizip üyelerinin etrafında toplandıkları görülen 10 maddelik programın muhtevası şöyleydi:

- Mebusların imtiyaz ve başka çıkarlar arkasından koşmamaları
- Mebusluk ile hükümet memurluğunun ayrılması
- Mebusların nazır olabilmelerinin fırkaca gizli oy ve üçte iki çoğunluk usulüyle kabul edilmesi
- Kanunlara saygı gösterilmesi ve nazırların denetlenmesi
- İttihad-ı Anasır yolunda çalışılması
- Dinsel ve millî ahlak ve geleneklerin korunması ile beraber batının uygarlık ilerlemelerinden Osmanlı memleketlerinin gelişmesi için faydalanılması
- Kanun-i Esasi çerçevesinde geleneksel Osmanlı geleneklerinin korunması
- Memurların atamalarına ve yerlerinden alınmalarına kanunî bir düzen verilmesi
- Hilafet ve saltanatın kutsal haklarına ilişkin anayasa maddelerinin bazılarının kuvvetler dengesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi
- Özel maksatla kurulmuş olan gizli cemiyetlerin çalışmalarının önlenmesi (Tunaya, 1989(b), 214, Ahmad, 1996; 112-113, Bayur, 1991(c); 55).

Bütün bu gelişmeler esnasında Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Nafia Nazırı Hallacyan Efendi, Maliye Nazırı Cavid Bey hükümetten çekildi. Hakkı Paşa kabinesinin sallandığı bir dönemde Meclis-i Mebusan yıllık toplantı dönemini

kapayarak tatile girdi. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin çeiştli düzenlemeleri beklenen neticeyi doğurmamıştı. Muhalefetin yanı sıra kamuoyu, basın ve İT'nin bir kısmı da İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi'nin karşısına geçmişti. Özellikle İT'li nazırların görevden çekilmesinden sonra hükümetten "Buhran-ı Vükela" diye bahsedilmeye başlanmıştı. İbrahim Hakkı Paşa Kabinbesi'ni düşüren hamle İtalyanlardan geldi. 29 Eylül'de Osmanlı Devleti'ne nota veren İtalya Trablusgarb'ın kendilerine bırakılmasını istedi.

Trablusgarb Savaşı'nın patlak vermesi iç siyasette etkisini hemen gösterdi. Yıllardır gücünü arttırmakta olan muhalefet İT'ye yeni bir "heyecanla" hücum etmeye başladı. Büyük bir şaşkınlık yaşayan İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi çareyi istifa etmekte buldu (Karal, c.V; 148, Ahmad, 1996; 120-121). İbrahim Hakkı Paşa'nın istifanamesi şöyleydi:

> *İtalya matbuatının neşriyat-ı müheyyicesiyle başlayarak 6 gün mukaddem Trablusgarb'a nakliyat-ı askeriye icraiyesinden sarf-ı nazar olunmasını havi İtalya maslahatgüzarlığından alınan nota ile mahiyeti anlaşılmayan mesele hakkında hükümet-i mezkurenin dün gönderidiği ultimatomun Trablusgarb'ın 24 saatte tahliyesini havi olması ve verilen cevapta bir şekl-i muvafık ile müzakere-i siyasiye icrası teklif olunmuşsa da İtalya hükümetince bu cevap makam-ı redde telakki olunarak hükümet-i seniyeye ilân-ı harb edilmiş Preveze'de bir torpidonun topa tutulması suretiyle de fiilen ilân-ı muhasamat kılınmıştır. Şu ahval-i mühime karşısında heyet-i vükelanın mevkii pek ziyade ehemmiyet kesbetmiş ve bu sebeple hakkında emniyet-i umumiyenin insilat-ı cereyanı husule geleceği tabii bulunmuş*

olmasına mebni bu pek mühim ve nazik bir zamanda devam-ı memuriyetinin muvafık-ı maslahat olmayacağı görüldüğünden bugüne kadar cereyan eden ahval ve muamelatın mesuliyeti tamamen şahsıma ait olmak üzere kabine riyasetinden affımı talep ederim (Tunaya, 1989(b); 78).

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa sadrazam olmadan evvel Roma büyükelçiliği görevini sürdürdüğü için İtalya'daki bazı siyasilerle dostluk kurmuş, bunu İstanbul'a gelince de devam ettirmişti. İstanbul'daki İtalyan elçisi ile samimi bir dostlukları vardı. Öyle ki Halid Ziya Bey "Saray ve Ötesi" adlı eserinde Hakkı Paşa'nın İtalyan notası gelmeden az önce büyükelçinin evinde yemekte olduğunu iddia ederken Ahmet Reşid Bey notanın İbrahim Hakkı Paşa İtalyan büyükelçisi ile briç oynarken geldiğini söylemektedir (İnal, 1965; 1772). Neticede İtalya ile bağları kuvvetliyken gelen tehlikeyi görememesini İbrahim Hakkı Paşa İtalyan notasını eline aldıktan sonra kendi kendine itiraf etmiş ve "Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen sadrazamların kafasını padişahlar binek taşında kestirirlerdi; ben o haldeyim" demişti (İnal, 1965; 1789).

2.7.II. ve III. (Küçük) Sait Paşa Hükümetleri (30 Eylül-31 Aralık 1911, 31 Aralık 1911-17 Temmuz 1912)

Süreçte muhaliflerin beklentisi İbrahim Hakkı Paşa'nın yerine Kâmil Paşa'nın getirilmesiydi. İbrahim Hakkı Paşa da çekilirken kendi yerine geçecek sadrazam için en iyi tercihin Kâmil Paşa olacağını ifade etmişti (Karal, c.V; 149). Ancak İttihatçılar Sait Paşa'yı Kâmil Paşa'ya yeğ tutmuşlardır.

İtalyan ültimatomunun verilmesinin ardından Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa sadrazamlıktan istifa etmiş ve yerine (Küçük) Sait Paşa 8.defa atanmıştı. Sait Paşa henüz resmen sadrazam olmamışken Heyet-i Vükela'ya başkanlık etmeye başlamış; ilk iş olarak Mahmud Şevket Paşa'yı Alman Büyükelçiliği'ne göndermişti. Büyükelçi ile görüşen Mahmud Şevket Paşa geri dönüşünde Almanya tarafından bir müdahalenin mümkün olmadığını iletti (Bayur, 1991(c); 107). Sait Paşa bu gelişmeden sonra Trablusgarb'ın Mısır tarzında idaresinin İngiltere'ye teklifi konusunda vekillerin oyuna başvurdu fakat vekiller o an için bunun mümkün olamayacağını belki ilerde düşünülebileceğini söylediler. Aynı teklifi içeren bir telgraf Londra büyükelçisi Tevfik Paşa'ya çekildiğinde alınan cevap "geç kalındı" oldu (İnal, 1965; 1085-1086).

İtalya'nın Almanya'nın müttefiki olması Osmanlı Devleti'ni yeniden İngiltere ve Fransa siyasetine yöneltecektir. Hüseyin Cahit Bey Tanin Gazetesi'ndeki köşesinde kamuoyundaki İslamcı hassasiyetlerin İngiltere ve Fransa tarafından hoş karşılanmayacağını ifade ederek basını daha kontrollü davranmaya davet ediyordu. Sait Paşa da göreve başladığı gün İngiltere'ye bir mesaj göndererek Trablusgarb meselesine müdahil olmasını istedi (Ahmad, 1995; 122-123).

1 Ekim 1911'de Trablus Ablukasını ilân eden İtalya 4 Ekim'de Trablus kentini topa tuttu; Tobruk'a asker çıkardı. 11 Ekim 1911'de ise İtalyanlar tarafından Trablusgarb'a asker çıkarıldı (Bayur, 1991(c); 103). Osmanlı Devleti düzenli askerî kuvvetlerle İtalyanlara karşı savaşma yeterliliğine sahip olmadığı için özellikle İttihatçılardan teşkil olunan subay grupları İtalyanlara karşı yerel bir direniş örgütlemek üzere bölgeye gittiler. Osmanlı subayları tarafından örgütlenen yerel direniş güçleri İtalyan kuvvetlerine önemli zararlar vermeye başlamışlardı. Trablusgarb işgali sonrası oluşan ciddi direniş İtalyanları savaşı birşekilde sona erdirme düşüncesine sevkediyordu. Bu minvalde büyük devletlerden aracı olmaları için çeşitli yollarla talepte bulunuldu. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov Fransız elçisi vasıtasıyla Trablusgarb'daki savaşı sona erdirmek üzere bir plan bildirdi. Türk askerlerinin bölgeden çekilmesi ve Trablusgarb'ın İtalya'ya terkini öğütleyen bu planın görüşülebilmesi için dahi Osmanlı Devleti'nin masaya gelmesi gerekmekteydi ancak Osmanlı hükümeti Padişahın hükümranlık haklarının kaldırıldığı bir planı görüşmeye yanaşmadı (Bayur, 1991(c); 121-122).

İngiltere Trablusgarb meselesinin çözülmesi konusunda sadece İngiltere, Rusya ve Fransa'nın girişimlerde bulunmasının Osmanlı Devleti üzerinde negatif tesir bırakacağı düşüncesiyle Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın da sürece dâhil edilmesi gerektiğini savundu. Fransa da bu görüşteydi.

Osmanlı hükümeti ise Makedonya ve Arnavutluk olayları dolayısıyla kısa sürede İtalya ile bir anlaşma zemini bulma çabası içerisindeydi. Rıfat Paşa Fransa Dışişleri Bakanı Puancare ile yaptığı görüşmede savaşan taraflar arasında uzlaştırıcı bir rol oynama denemesinin memnuniyet doğuracağından bahsetti ve Osmanlı hükümetinin

böyle bir çabadan hoşnut olacağı izlenimi uyandırdı. Rıfat Paşa'nın ısrarı üzerine Fransa Dışişleri Bakanı Puancare tarafından kabul edilen Meclis-i Ayan üyelerinden Arap asıllı Süleyman Bostanî Efendi yaptığı görüşmede Fransa Dışişleri Bakanına Osmanlı hükümetinin Trablusgarb meselesi dolayısıyla büyük devletlerin özellikle Fransa'nın araya girmesini istediğini; Osmanlı Devleti'nin mevcut savaş durumunu sonsuza kadar sürdürmeye muktedir olduğunu çünkü savaşın bu haliyle bütçedeki payının hiç hükmünde kaldığını; eğer Avrupa araya girerse İtalya'ya ele geçirdiği yerlerden bazılarının devredilebileceğini iletti. Bu sırada İtalya Meclisi çıkardığı bir yasa ile 27 Şubat 1912'de Trablusgarb'ın İtalya'ya katıldığını duyurdu. Osmanlı hükümeti çıkartılan yasayı protesto etti (Bayur, 1991(c); 122-123).

Osmanlı Devleti'nin diplomasi yoluyla İtalya'nın istediği şartlarda masaya gelmeyeceği düşüncesine kapılan İtalya 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'na bir saldırı düzenledi fakat saldırı Osmanlı kuvvetleri tarafından püskürtüldü (İnal, 1946; 1089). İtalya Dışişleri Bakanı Giolitti saldırının "yanlışlıkla" yapıldığını duyurdu. Saldırı sonrasında Osmanlı hükümeti 13 Mart 1912'den beri bir klavuz eşliğinde geçilen Çanakkale Boğazı'nı ulaşıma tamamen kapattı. Gelişmeler üzerine Büyük Devletler Osmanlı hükümetine arabuluculuk teklifinde bulundular. Osmanlı hükümeti arabuluculuk teklifine 23 Nisan'da cevap verdi. Cevapta Padişahın egemenlik haklarının tanınmasının, İtalya'nın Trablusgarb ve Bingazi'yi kendi topraklarına katma düşüncesinden vazgeçmesi gerektiğinin ve İtalyan askerî kuvvetlerinin çekilmesinin ön şart olduğunun altı çizildi (Bayur, 1991(c); 126).

Büyük Devletler'in meseleye müdahil olmasının sorunu çözmemesi üzerine İtalya Trablusgarb'ın güvenliği için de ciddi önem arzeden Ege adalarına saldırmaya

karar verdi. 23 Nisan-17 Mayıs arasında İtalyan donanması Rodos ve Rodos dolaylarındaki 11 adayı ele geçirdi. İtalya böylelikle Anadolu kıyılarından Trablusgarb'a gerçekleşen küçük çaplı fakat etkili silah kaçakçılığının da önüne geçmeyi tasarlıyordu (Bayur, 1991(c); 127).

İtalya'nın 12 adayı ele geçirmesine en büyük itiraz Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan geldi. Avusturya-Macaristan 1887 tarihli Üçlü Bağlaşma antlaşmasına ek gizli antlaşmaya göre Doğu statükosunun korunması, eğer korunamazsa ve İtalya ile Avusturya-Macaristan sürekli veya süreksiz yerler ele geçirmek durumunda kalırlarsa bu ele geçirme iki tarafın anlaşması ile mümkün olabileceğini hatırlattı (Taylor, 1954; 474-475).

Bu sırada Osmanlı hükümeti içerisinde Trablusgarb meselesi etrafında anlaşmazlıklar meydana gelmeye başlamıştı. Sadrazam Sait Paşa ile görüşmesinde "Babıâli'nin adaların İtalyanların eline geçmesine tepki vermemesine şaştığını; pek çok dış sorunun üst üste birikmesi yanı sıra iç durumun da kötüye gitmesinin iyi sonuçlar doğurmayabileceği"ni ifade eden Fransa Büyükelçisi Bompar'a Sait Paşa, Büyükelçi ile aynı kanaatte olduğunu fakat özellikle Hariciye Nazırı Asım Bey'i ikna etmekte sıkıntı yaşadığını söylemişti. Bunun üzerine Bompar Sadrazam'a ayrıntıları sonra tartışılmak üzere paylaşma fikrine sıcak bakıp bakmadıklarını sordu. Sadrazam Sait Paşa ise Heyet-i Vükela'ya uzlaşma düşüncesini kabul ettirmek istediğini ancak kabinesindeki nazırların büyük kısmının tecrübesiz olduğunu, dolayısıyla uzlaşma fikrini kabul ettirebilmek için dış desteğe ihtiyaç duyduğunu söyledi. Sait Paşa'nın cevabı üzerine Bompar Osmanlı hükümetinin uzlaşmaya eğilimli olduğunu ancak kabinede sadrazam gibi düşünen tek kişinin Mahmut Şevket Paşa olduğunu merkeze

bildirdi. 27 Nisan'da toplanan Heyet-i Vükelada ise Trablusgarb'ın İtalya ile paylaşılması fikri kabul görmedi. Heyet bu manada kabul edilebilecek tek önerinin kıyı kesimlerinin İtalya'ya bırakılması ancak diğer kesimlerin Osmanlı hâkimiyetinde kalmaya devam etmesi olduğuna karar verdi (Bayur, 1991(c); 130-131).

Sait Paşa İttihatçı bir siyasetçi değildi ancak kabinesinin tutunabilmesinin İT'ye bağlı olduğunu düşünüyordu. Meclisteki muhalefet ise yeni gelecek sadrazamdan İttihatçı bir tavırdan ziyade tarafsız bir siyaset izleyebilecek politikalar beklemekteydi. Ancak mevcut durum buna pek ihtimal bırakmıyordu. Diğer taraftan Sait Paşa'nın İttihatçılar tarafından iktidara getirildiği ve iktidarda tutulduğu da şüpheliydi çünkü İT'nin gücünde ciddi bir aşınma durumu söz konusuydu. Cavid Bey anılarında bu durumu *"bu doğru değildi, (...) hükümeti eleştirmek gücünden bile yoksunduk, her türlü ölçülü davranış, kabulleniş ve uzlaşma isteği bizden gelmekteydi"* şeklinde dile getirmektedir. [49] Neticede Sait Paşa kabinesinin programının ilk okunduğu gün mecliste kabineye yönelik hücumlar başladı.

Muhaliflerin Meclis'te Sait Paşa Kabinesi ve İttihatçılar aleyhine yaptıkları hücumlar iç ve dış basın tarafından da tahkim edilmekteydi. Özellikle İtalyan basını Trablusgarp meselesinin de tesiriyle Osmanlı hükümeti ve İttihatçılar aleyhine yayın yapıyordu. Diğer taraftan Makedonya'da ve Arnavutluk'ta yaşananlar Balkan devletlerinin de Osmanlı hükümeti ve İttihatçıları yaşananlardan sorumlu tutar bir pozisyona getirmişti. Osmanlı kamuoyunda da İT ve Osmanlı hükümeti aleyhine bir hava esmeye başlamıştı. Meclisteki muhalifler mevcut durum karşısında İT içerisinde muhalefet etmek yerine yeni bir parti kurmaya karar verdiler.

---

[49] Tanin, 16 Kasım 1943.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Kuruluşu: Meclis içinde ve dışında bulunan İTC'ye muhalif örgütlerin bir çatı altında toplanması fikri 31 Mart Olayı'ndan sonra ciddi biçimde tartışılmaya başlandı. Bu niyetle çeşitli siyasi oluşumlar ufak çaplı toplantılar gerçekleştiriyorlar, muhalefetin yollarını arıyorlardı (Rey, 1945; 127). Verdiği bir ziyafet esnasında Damat Ferid tarafından Rıza Tevfik, Rıza Nur ve Lutfi Fikri'ye bir fırka teşkil ettirilmesi teklif edilmiş ve teklif prensipte kabul görmüştü. Ardından Rıza Nur Bey'in evinde tertip edilen toplantılarda fırkanın nizamnamesi ve programı üzerinde çalışılmış ve bunlar büyük oranda hazırlanmıştı. Bir siyasi parti altında örgütlenme amacı taşıyan hareketin önderliğini yukarıdaki şahısların yanı sıra Ahmed Reşid (Rey), Hüseyin Siret (Özsever) yapıyordu. Fırkanın Meclis-i Mebusan seviyesindeki kuruluş çalışmalarını ise Arap, Arnavud, Rum ve Ermani mebuslardan oluşan yüz kişiye yakın bir grup sürdürüyordu (Rıza Nur, 1996; 15, Tunaya, 1989 (a); 263). Henüz bir siyasi hareket durumunda olan oluşuma katılım her geçen gün artıyor, toplumda İTC'ye muhalif grupların çok geniş olduğuna dair bir kanaat yayılıyordu.

HİF kurulduğu dönemde Meclis-i Mebusan çatısı altında faaliyet gösteren ayrıca iki parti daha bulunmaktaydı. Bunlardan biri İsmail Kemal liderliğindeki Arnavut ve bir kısım Arap mebusları da kapsayan Mutedil Perveran Fırkası idi. Diğer parti ise Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'in başkanlığındaki Ahâli Fırkası'ydı. Her iki parti de kendisini HİF'in doğal kurucusu olarak görmekteydi. HİF'in kurulduğu günlerde Kâmil Paşa da Mısır'da Port said Limanı'nda İngiltere Kralı ile bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme HİF adına ciddi bir İngiliz siyaseti yanlılığının göstergesiydi. Neticede "artık iç siyaset ve dış siyaset birbirinden ayrılamaz biçimde iç içe geçmişti" (Ahmad, 1995; 127).

21 Kasım 1911 günü Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın programı ve kuruluş beyannamesi Rıza Nur, Mahir Said, Hüseyin Siret ve Kemal Midhat'tan oluşan bir grup tarafından İstanbul Valisi Emin Bey'e verildi. Böylelikle İTC'ye muhalif bütün grupları bir çatı altında birleştirmeyi amaç edinmiş bir parti siyaset sahnesine atılıyordu. Ardından parti reis ve reis vekillerini seçmek için toplandı ve Rıza Nur ve Sadık Bey ekibinin muhalefetine rağmen Ferit Paşa fırkanın reisliğine seçildi. Reis vekilliklerinden birisi daha sonra seçim yapılmak üzere boş bırakılırken bir diğer reis vekilliğine çok sayıda taraftarı olduğuna inanılan Sadık Bey getirildi (Birinci, 1990; 49-50, Ahmad, 1995; 127-128).

Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurulduğu günden itibaren özellikle azınlık gruplarından geniş tabanlı bir kabul gördü. Yanı sıra, Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırka teşkilatlarını kapatarak ya da katılma kararı alarak HİF'e iltica ettiler. Tarık Zafer Tunaya "Türkiye'de Siyasal Partiler" isimli eserinde fırkanın "Yönetime günden güne egemenliğini koymakta bulunan İT karşısındaki tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl" haline dönüştüğü tespitinde bulunmaktadır (Tunaya, 1989(a); 264-265). Bununla birlikte Müstakiller Grubu ve Prens Sabahaddin Grubu fırka dışında kalmayı tercih etmişlerdir (Birinci, 1990; 53).

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Temel Görüşleri: Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulduğu dönemde Rumeli toprakları henüz elden çıkmamıştı. Dolayısıyla HİF'e mensup kişiler azınlıklara bir takım haklar tanınması yöntemi ile devletin bütünlüğünün korunabileceğine inanıyorlardı. Ayrıca İT'nin yaklaşık üç yıllık "denetleme iktidarı" döneminde uyguladığı sıkı merkeziyetçi politikaya bir alternatif olarak HİF'in

politikasının şekillendiği söylenebilir. İT'nin bu üç yıllık iktidarı süresinde yaşanan Arnavutluk, Havran, Kerek ve Yemen isyanları İT'nin aşırı merkeziyetçi tavrının bir neticesi olarak değerlendiriliyordu. Fırkanın ittihad-ı anasırı gerçekleştirmeye yarayacak görüşlere ağırlık vermesini yukarıda bahsedilen tutumun bir neticesi olarak değerlendirmek gerekir. Fırka mensubu olan aydınlar İT'nin "Türklük ve İslamlığın daima galebesi ile anasır-ı muhtelife arasında husul bulacak bir muvazenet" şeklinde gördükleri bir ittihad-ı anasır fikrine karşıydılar (Birinci, 1990; 56, Bayur, 1991b; 233-234) .

Fırkanın programını kaleme alanlardan birisi olan A. Reşid (Rey), fırkanın bu hususstaki tavrını şöyle ifade etmektedir:

> *"En felsefi manasıyla hürriyete vasıl olmak mesleğimize – her biri kendine has bir hüviyet peyda etmiş olan- müteaddid akvamı Türkçeleştirmek hayal-i hamı yerine, muhtelif anasır arasında hakiki bir imtizaç ile daimi bir vifak ve tesanüdü imkân dairesine getirecek memleketin huzur ve asayişi için de refahet nimetine vüsulünü temin etmek olduğundan, doğacak olan fırkanın adına Hürriyet ve İtilâf dedik."*(Rey, 1945; 127).

11 Aralık 1911'de Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın Paris Büyükelçiliği'ne atanması dolayısıyla Meclis-i Mebusan'ın İstanbul üyeliğinden boşalan kontenjan için bir seçim gerçekleştirildi. İtilafçılar söz konusu seçime çok önem verip ciddi biçimde hazırlandılar ve HİF adayı İstanbul seçimlerini kazandı (Bayur, 1991(c); 236, Tunaya, 1989 (a); 271). HİF bu başarısını Meclis'te hâlâ çoğunluğa sahip olan İT'yi yıpratmak için kullanmaya başladı. Trablusgarb'da yaşanan toprak kaybı, Arnavutluk hadiselerinin devam ediyor oluşu, Makedonya'da düzenin bir türlü sağlanamamış

olması HİF tarafından sıklıkla dile getirilerek İT'nin başarısızlıkları olarak sunuluyordu. İstanbul seçimlerinde kazanılan başarı da HİF'in İT'ye alternatif olarak kendisini sunmasını kolaylaştırdı.

HİF'in seçim zaferinin ardından İttihatçılar iktidar üzerindeki kontrollerini kaybetmemek için Talat, Cavit, Babanzade İsmail Hakkı gibi önde gelenlerini kabineye sokmaya çalıştılar ancak bu girşim Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ve Evkaf Nazırı Hayri Bey tarafından engellendi. İttihatçılar zorla da olsa Hacı Adil Bey'i Dahiliye Nazırı yaptılar ancak Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın "İttihatçılarla aynı kabinede çalışamayacağını söyleyerek" çekilmesi üzerine Haci Adil Bey istifa etmek zorunda kaldı (Ahmad, 1995; 129).

Kanun-i Esasî'nin 35. Maddesi yeni seçimlere gidilmek üzere Meclis'i kapatma hakkını meclis-i Mebusan'ın da oyunu almak suretiyle Padişaha tanımıştı. Ancak Padişahın bu hakkı kullanabilmesi için Meclis-i Mebusan ile hükümet arasında bir anlaşmazlığın çıkması, Meclis-i Mebusan'ın direnmesi halinde hükümetin çekilmesi ve yeni kurulan hükümetin de eski hükümetin fikrini benimsemesi gibi bir durumun meydana gelmesi gerekiyordu. Bu madde yerine Sadrazam Sait Paşa 16 Aralık'ta Meclis-i Mebusan'a bir teklif sunarak "Hükümetle Meclis-i Mebusan arasında üzerinde anlaşmazlık çıkan maddelerin birinde hükümet direnirse ve bu madde mebuslar tarafından bir defadan fazla olmak üzere kesin çoğunluk ile reddedildiği takdirede hükümetin değiştirilmesi veya dört ay zarfında yeni seçimlere gidilmesi Padişahın hakları arasındadır" şeklinde bir değişiklik önerdi. Madde daha önce İT içerisinde oluşan Hizb-i Cedit Grubu tarafından savunulmuş ve İT tarafından benimsenmişti. Ayrıca Damat Ferid Paşa da Meclis-i Ayan'a daha önce aynı içerikte

bir teklif sunmuştu. Ancak HİF yeni durumda muhalefet durumunda bulunduğu için İT tarafından meclis gündemine getirilen öneriye muhalefet etti. Kâmil Paşa da Mısır'dan gönderiği bir mektupla Padişaha yasa teklifinin kanunlaştırılmaması yönünde telkinde bulundu (Karal, c.V; 156, Bayur, 1991(c); 243).

Müstakil Grup temsilcileri ile HİF temsilcilerinin katıldığı bir toplantı tertip edildi; müstakiller HİF'ten yana bir tavır benimsediler. Görüşmelerin ardından her iki grubun da Said Paşa'nın sadaretten istifasını istediği; yerine ise Kamil Paşa'nın sadaretinin gerekli olduğu kamuoyuna duyuruldu (Birinci, 1990; 108-109).

Said Paşa görevden istifa etti ancak aynı gün yeniden sadarete atanmıştı. (Bayur, 1991(c); 240) Bu son gelişme İtilâfçılar tarafından, gelecek olan yeni hükümetin İT'nin muradı olan meclisi tatile çıkaracağı ve seçimlerin ya muğlâk bir tarihe öteleneceği ya da idareye el konulacağı şeklinde yorumlandı. Neticede 35.maddenin tadili 105 oya karşı 125 oyla kabul edildi ancak kanunun kabulü için meclis üye tam sayısının 2/3 çoğunluk gerekli olduğundan layiha reddedildi (Birinci, 1990; 110-111). Layihanın reddedilmesi üzerine II. Sait Paşa kabinesi 31 Aralık 1911'de çekilmek durumunda kaldı (Karal, c.V; 158).

Sait Paşa Kabinesi'nin görevden çekilmesi HİF tarafından Sait Paşa'nın yeniden sadarete atanacağı şeklinde yorumlandı. Zira eğer Sait Paşa yeniden göreve atanır ve 35.maddeyi yeniden Meclis-i Mebusan gündemine taşırsa ve Meclis'le hükümet arasında uzlaşmazlık sürerse Padişah Meclis-i Ayan'ın da muvafakatini almak kaydıyla Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasına karar verebilirdi. Süreci yönlendirme kudretini hergeçengün kaybetmekte olan İT'nin istediği de buydu (Ahmad, 1995; 129). Bu sebepten HİF tarafından Padişaha bir heyet gönderilerek Sait

Paşa'nın yeniden sadarete atanmaması istendi. Ancak Heyetin teklifine sinirlenen Sultan Reşad ertesi gün Sait Paşa'yı yeniden sadarete atadı (Karal, c.V; 158).

Sait Paşa beklendiği gibi 35.maddeyi yeniden Meclis gündemine getirdi fakat İtilafçılar 35.maddenin ülkeye istibdadı geri getirmeye yönelik bir girişim olduğu tezine dayanarak maddenin aleyhinde bir tutum takındılar. 13 Ocak 1912'de yapılan oylamada 125 oya karşı 105 oyla 35.maddenin değiştirilmesine yönelik teklif kabul edildi fakat 2/3 çoğunluk yine sağlanamamış olduğundan maddedeki değişiklik teklifi reddedilmiş oldu. Gelişmeler üzerine Sultan Reşad 15 Ocak'ta yeni seçimler yapılmak üzere Meclis-i Mebusan'ın 3 ay süre ile kapatılmasını Meclis-i Ayan'a teklif etti. Teklif 5'e karşı 39 oyla Meclis-i Ayan tarafından kabul edilince 19 Ocak 1912'de Meclis-i Mebusan dağıldı (Karal, c.V; 159).

Sopalı Seçimler (1912 Seçimleri):1912 seçimleri siyasi hayatımızda hala üzerinde durulan ve çokça tartışılan seçimlerinden birisidir. 1908'den itibaren ülke genelinde örgütlü tek siyasi güç olan İTC'nin meşrutiyet romantizmine dayanmaksızın girmek mecburiyetinde kaldığı, aksine omuzlarında II. Meşrutiyet döneminin o güne kadar ki bütün olumsuzlukları ile seçime katıldığı görülmektedir. Buna ek olarak İTC'nin karşısında artık her geçen gün büyüyen bir muhalefet partisi de bulunmaktadır. Hâl böyle olunca seçim öncesi süreç de son derece sert bir ortamda geçmiştir.

Seçim propagandasında İTC özellikle Trablusgarp'ta verilen mücadeleyi ön plana çıkardı. Hatırlanacağı üzere 1911 yılında İtalyanlar Trablusgarp'a asker çıkarmışlardı ancak Osmanlı Devleti bölgeye büyük çapta örgütlü ordu sevkedecek ve bölgede istihdam edecek durumda olmadığından çoğunluğu İTC mensubu subaylar tarafından bölgesel bir direniş örgütlenmişti.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın seçim propagandası ise II. Meşrutiyet döneminde yaşanan bütün olumsuzlukları İttihat ve Terakki'nin sorumluluğu olarak göstermek üzerine kuruluydu. Seçimlere doğru gidilirken Fırka Anadolunun çeşitli yerlerinde şubeler açmaya devam etti. Fırkanın Osmanlı unsurlarına karşı oluşturduğu politikaların son derece ılımlı olması ve İT dönemi merkeziyetçi anlayışını ciddi şekilde tenkid etmesi sebebiyle bilhassa Anadolu ve Arabistan'da muvaffakiyet ümidi taşınıyordu.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası 1912 seçimleri için Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Arnavutlar, Araplar ve Osmanlı Sosyalist Fırkası ile ittifak halinde çalışmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında HİF'in azınlıklara geniş özerklik içeren bir siyasi proje önermesinin rolü son derece fazla olmakla birlikte partinin İttihat ve Terakki muhalefetinin çatısı olarak algılanmasının da payı büyüktür.

1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası bir siyasi partiye ya da o siyasi parti tarafından yönlendirilen bir orduya karşı değil, tabir caizse, bütün bir devlet örgütlenmesine karşı mücadele vermiştir. Bu durumda Hacı Adil Bey'in II. Sait Paşa Kabinesine Dahiliye Nazırı, Talat Bey'in Posta ve Telgraf Nazırı, Cavit Bey'in Nafia Nazırı olarak girmesinin rolü büyüktü (Ahmad, 1995; 131). Seçimlerde ordunun, inzibat kuvvetlerinin, İttihat ve Terakki taşra örgütlenmesinin olduğu kadar en alt kademeden en üst kademeye kadar sivil devlet bürokrasisinin de sonucu belirleyici bir etkisi olmuştur. Neticede ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası seçimleri kaybetti. İT yanlısı neşriyat bütün meclisin İT mensuplarından müteşekkil olduğunu ilan etmesine rağmen sayısı 6 kadar muhalif mebusunda meclise girdiği görülmektedir (Birinci, 1990; 155-157).

Seçimlerden Sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası: Seçimlerde meclise giremeyen HİF, bu dönemden itibaren küçülme ve dağılma dönemine girmiştir. HİF'in dağılma dönemine girmesinin en önemli sebeplerinden bir diğeri ise meclisin feshinden itibaren devamlı surette HİF mensuplarının ve fırkanın kendisinin Divan-ı Harb tarafından "taciz" edilmesidir (Rıza Nur, 1996; 35). Seçimlerden sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ileri gelenleri HİF'in seçimi nasıl kaybettiği, seçim yolsuzluklarının malum olduğu konusunda hatırlatmada bulunduktan sonra, memleketin ahvali ve dış politikadaki köklü değişiklikler düşünülerek gelecek dönemde İT'nin particilik adına değil Meşrutiyet adına tenkid edileceğini ifade ediyorlardı. Buna göre İT'den beklenen seçim programının aynen uygulanması idi. Bu çerçevede İT yeniden kanun sınırları içerisine gelmiş olacaktı.

Arnavutluk Hadiseleri: Arnavutluk'ta 31 Mart Vak'asından ötürü bir kısım Arnavut askerin asılmasıyla başlayan gelişmeler, yeni vergiler ihdas edilmesi, İtalya ve Yunanistan'ın bölgedeki huzursuzluğu körüklemesi sonucu oluşan isyanlar ile neticelendi. Arnavutların isyan etmesinin en önemli sebeplerinden birisi de Arnavutların sisteme eklemlenmesi için ciddi çaba göstermiş Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesiydi. 1912 seçimlerinde İT'nin Arnavutluk'ta hoşgörüden uzak bir yöntem izlemesi ve Arnavut muhalefet temsilcilerini meclis dışında bırakması Arnavutluktaki isyanın bir muhalefet hali almasına ve tüm Arnavutluk sathına yayılmasına sebebiyet verdi.

Arnavutluk hadiselerinden ötürü Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey bir inceleme gezisine çıkmış ve mecliste verdiği izahatta çok iyimser bir tablo çizmişti. Hacı Adil Bey'in bu beyanatları politik çevrelerde göreceli bir rahatlamaya sebep olmuştu

(Bayur, 1991b; 262-264). Ancak hadiseler durmamış, üstelik daha önce olmayan bir yeni gelişme ortaya çıkmıştır. Bu, ekserisi Arnavut olan zabitlerin alaylarından firar ederek Resneli Niyazi gibi 21 Haziran 1912'de dağa çıkmaları hadisesidir (Karal, c.V; 163). Bu zabitlerin önde gelenleri Kalkandelenli Yüzbaşı Tayyar, Mülazım Tahsin Mülazım Kasım, Piyade Mülazımı İsmail Hakkı, Süvari Mülazımı Nafiz, Mülazım Celal, Mülazım Hamza idi.

Arnavutluk hadiselerinde hareketin önderlerinden Yakovalı Rıza ile onunla sürgünde bulunduğu yıllarda Sinop'ta tanışan Rıza Nur da mühim rol oynamıştı. Ancak bu durum Rıza Nur'a göre ferdi bir tavırdır ve mensubu bulunduğu fırkanın bir siyasi eylemi olarak değerlendirilmemelidir (Rıza Nur, 1996; 36-37).

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Arnavutluk'ta 1909'dan itibaren baş gösteren gelişmelerden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sorumlu tuttu. Bu çerçevede Arnavutluk'ta süregelen huzursuzluk HİF tarafından 1912 seçimlerinde de malzeme olarak kullanılmış, İT politikalarının Osmanlı'nın bir bütün halinde varlığını sürdürmesini imkânsız hale getirdiği ifade edilmiş, Arnavutların HİF'e büyük teveccüh gösterdiklerinin altı çizilmiş ve HİF'in unsurlara geniş haklar getirecek programının tatbikinin elzem olduğu duyurulmuştu. Bu çerçevede seçimler sonrası Arnavutluk İsyanının içerisine askeri bir teşkilatlanmayı da alacak biçimde genişlemesi HİF'in politik duruşunu da etkileyecektir.

Halaskârân-ı Zabitân Meselesi: Ordunun siyasetle olan ilişkisi Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra tartışılmaya başlanmış ve bu tartışmalar HİF'in siyasete aktif bir biçiminde girmesi ile hararetlenmişti. Artık ordunun kışlaya dönmesi gerektiği

yönündeki inanç, İT'ye muhalefet edecekler için olmazsa olmaz bir zorunluluk olarak görülüyordu.

İlk defa Halaskârân-ı Zabitân hareketiyle askerin siyasi hayattan çekilmesi gerektiği fikri bir bütün halinde kendisini göstermeye başlamıştır. Halaskârân-ı Zabitân Grubu'nun temel sloganı "ordunun siyasetten arındırılması" olmuştur. Bununla birlikte bu harekete mensup subaylar ordu içerisinde İttihatçı subayların imtiyazlı halde bulunmalarına bir tepki olarak da böyle bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Diğer taraftan bir müddet önce yapılan seçimlerde muhaliflerin meclise girmelerini önlemek için ordunun kurumsal olarak İT tarafından aktif biçimde kullanılması Halaskârân-ı Zabitân'ın ortaya çıkışını hızlandırıcı bir etki yapmıştır (Karal, c.V; 164, Bayur, 1991(c); 250-252, Ahmad, 1995; 135).

Halaskaran-ı Zabitan meselesinin gittikçe büyümesi üzerine hükümet tarafından meclise bir kanun önergesi verildi. Önerge muvazzaf subayların siyasetle ilişkilerini kesebilmek için herhangi bir siyasî partiye giren subayın askerlik mesleğinden çıkarılmasını ve iki yıla kadar hapsedilmesini öngörüyordu. Tasarıyı Meclis'te savunan Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa özellikle Manastır'da askerlerin dağa çıkması hadisesinden sonra gündemdeki kanunun çok daha önem kazandığını ifade etti. Ancak tasarı mecliste ciddi bir muhalefetle karşılaştı. Manastır olayı ile ilgileri bulunmamasına rağmen Arnavut mebuslar subayların dağa çıkmalarında hükümetin de rolü olduğunu hükümetin kabul etmesini istiyorlardı. Diğer taraftan muhalefet eden mebuslar memleketin durumunun bu kanunun uygulanmasını mümkün kılmadığını; ordu içerisinde gizli bir örgüt oluştuğunu da dile getirdiler (Karal, c.V; 168).

İT ordunun siyasetten arındırılmasına ilişkin tasarıyı görünüşte destekliyordu. Bu durumu ortaya çıkaran başlıca iki amil bulunmaktaydı. Bunlardan ilki İT Manastır'da dağa çıkan askerlerin bu kanun eliyle yola getirilmesini amaçlıyordu. Diğer taraftan İT'li birçok subayın da kanunun direk muhatabı halinde bulunması İttihatçıların kanuna mesafeli durmalarına sebep oluyordu. İkinci ve en önemli unsur ise gittikçe güçlenen Mahmud Şevket Paşa'nın İT içerisinde yarattığı huzursuzluktu.

İT'liler kanunun yürürlüğe girmesini geciktirmek amacıyla resmi gazetede yayınlanmasını engellediler. Bu arada Mahmud Şevket Paşa'nın istifa etmesi istendi, aksi halde Ordu Levazım Reisi tarafından görevi kötüye kullanma iddiasıyla gensoru verileceği iletildi (Bayur, 1991(c); 259). Uzunca bir süredir Harbiye Nazırlığından istifa etmesi, aksi halde öldürüleceği yönünde mesajlar almakta olan Mahmud Şevket Paşa yorgun olduğu ve çıkarılan askeri siyasetten uzaklaştırma kanununu yeni bir Harbiye Nazırı'nın yürütmesinin daha yerinde olacağı gerekçesiyle görevinden istifa etti (Karal, c.V; 169, Bayur, 1991(c); 259).

İstanbul'da Mahmud Şevket Paşa'nın istifasına kadar giden gelişmeler üzerine Arnavutluk'taki isyan hareketi gittikçe genişledi. 14 Temmuz 1912'de Osmanlı Ajansı tarafından servis edilen haberde ordu içerisinde gizli bir cemiyetin kurulduğu; bu cemiyetin kabinenin çekilmesini, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasını istediği yönünde söylentilerin olduğu ifade edilmekteydi (Karal, c.V; 170).

Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın görevden çekilmesinin ardından orduyu kontrol edebilecek güçlü birisine ihtiyaç vardı ancak hiç kimse Harbiye Nazırlığını üzerine almak istemiyordu. Sadrazam Sait Paşa önce Harbiye Nazırlığı'nı vekâleten Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'ya teklif etti, Paşa görevi vekâleten kabul etti.

Sait Paşa ise güçlü bir Harbiye Nazırı aramaya koyuldu. Mahmud Muhtar Paşa ile İzmir Kolordu Komutanı Abdullah Paşa'ya Harbiye Nezareti teklif edildi ancak her iki isim de Harbiye Nazırlığını kabul etmedi. Nazım Paşa'ya yapılan Harbiye Nazırlığı teklifini ise Nazım Paşa; Arnavutluk'ta genel af ilan edilmesi ve Başkomutanlık vekâleti makamının tahsis edilmesi şartıyla kabul etti. İkinci isteği Anayasaya aykırı olduğu için görüşmelerden bir netice çıkmadı. 16 Temmuz 1912'de Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazır Vekili Hurşit Paşa'nın da istifa etmesi Sait Paşa hükümetini iyice zor durumda bıraktı. Bunun üzerine Sadrazam Sait Paşa 17 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu almış olmasına rağmen sadaretten çekildi (Türkgeldi, 1949; 56). İstifası sonrasında Padişahın huzuruna çıkan Sait Paşa'ya Mehmed Reşad "Neden çekildiniz, size itimadları vardı?" diye sorunca Sait Paşa "Onların bana vardı ama benim onlara itimadım yoktu" diye cevaplayacaktır (İnal, 1946; 1089, Tunaya, 1989(c), 95, Ahmad, 1995; 136).

Temmuz 1912'de İtalya ile Osmanlı Devleti'nin arasını bulmaya yönelik birkaç girişim daha oldu. 9 Temmuz'da merkeze gönderdiği raporda Fransız Büyükelçisi Bompar Osmanlı hükümetinin "Halaskaran" meselesi ile meşgul olduğundan barış meselesini düşünemeyecek durumda olduğunu bildirmiştir. Ertesi gün Sadrazam Sait Paşa ile görüşmesinde Sadrazam Bompar'a sorunun çözümü için üzerinde çalışılan planı aktarmıştır. Buna göre Türkiye İtalya'ya iki deniz üssünü büsbütün verecektir. Vilayetin öbür kısımları ise Padişah tarafından atanacak bir veliaht tarafından yönetilecek ancak veliaht idarede İtalyanlarla da anlaşma yoluna gidecektir. Buna karşılık İtalyan askerleri Trablus kıyılarında kalabilecek ancak Bingazi kıyılarından çekilecektir. Bu çerçevede Şuray-ı Devlet Reisi Said Halim Paşa İtalyanlarla barış işini

görüşmek üzere 12 Temmuz'da Lozan'da toplantılara başladı. 19 Temmuz'daki toplantılarda İtalyanlar adaların işgalinin Osmanlı'nın direnişi sebebiyle olduğunu; anlaşma halinde İtalyanların adalarda herhangi bir adla kalabileceklerini ifade ettiler. Ancak 17 Temmuz'da Sait paşa'nın istifası sonrasında Said Halim Paşa'nın da yetkisi yenilenmediği için görüşmeler yarıda kaldı.

2.8.Gazi Ahmed Muhtar Paşa[50] Kabinesi (22 Temmuz 1912-29 Ekim 1912)

Arnavutluk hadiseleri hergeçen gün içinden çıkılmaz bir hal alırken Halaskârân-ı Zabitân grubu padişaha mektuplar gönderiyordu. Herkeste bir umutsuzluk durumu hâkimdi. Talat Paşa, Meclis-i Mebusan reisi Halil (Menteşe) Bey'e şöyle diyordu: *"Aziz dostum, bir bunalımı atlatıyoruz, ikincisi çıkıyor karşımıza. Devamlı olarak kendi kendime ülkeyi batırıyor muyuz diye sormaktayım. Öyleyse bırakalım, öbürleri başa geçsinler. Onlar da bu vatanın evlatları değil mi? Belki de bizden daha iyi başarırlar. Biz de yardım ederiz. Amaç, vatana hizmet değil mi?"* Tüm bu kargaşalıkta Sadrıazam Sait Paşa istifa ettiğinde Padişah kendisine *"Niye istifa ediyorsun? Sana güveniyorlar"* deyince Sait Paşa *"Onlar bana güveniyor ama ben onlara güvenmiyorum"* demişti (Ahmad, 1995; 136, İnal, 1946; 1089, Tunaya, 1989(c), 95).

Padişah ülkeyi kargaşadan çıkarmak için inisiyatif alıyormuş gibi yaptı. Ordunun siyasete karışmamasını isteyerek akil adamlardan oluşan bir kabinenin teşkili için çalışılacağını duyurdu. Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa yeni kabineyi kurmak üzere İstanbul'a davet edildi ancak Tevfik Paşa birçok koşul öne sürerek Padişah'ın önerisini geri çevirdiği için sorun çözülemedi. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde Doğu Anadolu'da büyük başarılar göstermiş, Erzurum savunması ile ün yapmış Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya Sadrıazamlık teklif edildi. Ahmed Muhtar Paşa görevi kabul etti ve

[50] **Gazi Ahmet Muhtar Paşa** 1839 yılında Bursa'da doğdu. Harbiye'den mezun olduktan sonraki ilk görevi Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın yanında Karadağ Savaşlarına katılmak oldu. Daha sonra Şumnu,Erzurum, Bosna-Hersek ve Karadağ'da görev yaptı. 93 Harbi'nin arifesinde padişah II. Abdülhamit tarafından Kafkas cephesinin başkomutanlığına getirildi. Ahmed Muhtar Paşa 93 Harbi sonrasında Tophane-i Amire yöneticiliği, Manastır Valiliği ve Üçüncü Ordu müfettişliği gibi görevlerde bulundu. 1882-1908 yılları arasında*Fevkalade Komiser* görevine atanarak 26 yıl Mısır'da yaşadı. Balkan Savaşı'nda az önce V. Mehmet Reşat saltanatında 22 Temmuz 1912 - 29 Ekim 1912 tarihleri arasında üç ay sekiz gün Sadrazam oldu. 29 Ekim 1912'de de Ahmed Muhtar Paşa sadrazamlık görevinden istifa etti. 21 Ocak 1919 tarihinde 80 yaşındayken İstanbul'da vefat etti ve Fatih Camii avlusuna gömüldü.

tarihe "baba-oğul kabinesi" ya da "büyük kabine"[51] adı ile geçecek hükümet kurulmuş oldu (21 Temmuz 1912).

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadaretinde teşkil ettirilen kabine şu kimselerden oluşuyordu:Harbiye Nezareti-Nazım Paşa, Bahriye Nezareti-Ahmed Muhtar Paşa, Maliye Nezareti-Ziya Paşa(Daha sonra Ferid Paşa'nın yerine Dâhiliye Nezareti'ne atanmıştır. Yerine ise Abdurrahman Efendi tayin edilmiştir.), Hariciye Nezareti-Gabriyel Noradunkyan Efendi, Dahiliye Nezareti-Ferid Paşa (Ferid Paşa Avrupa'dan dönünce Dahiliye Nezareti'ni kabul etmemiş; bu gelişme üzerine Heyet-i Ayan riyasetine atanmıştır), Adliye Nezareti-Hüseyin Hilmi Paşa, Evkaf Nazırı-Azimzade Mehmet Fevzi Paşa, Maarif Nezareti-Said Bey, Ticaret ve Nafia Nezareti-Damat Şerif Paşa, Şuray-ı Devlet Riyaseti-Kamil Paşa, Şeyhülislam-Cemaleddin Efendi

Kabinenin en belirgin özelliği İttihatçı karşıtı renginin çok belirgin olmasıydı.[52] Öyle ki Sadrıazam kabinenin ilk toplantısında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya *"Cemiyetin birkaç günlük ömrü kaldı"* demişti (Ahmad, 1995; 136). Bu durumdan faydalanan "Halaskârân-ı Zabitân" Meclis başkanına hitaben bir ültimatom göndererek meclisin 48 saat içerisinde dağıtılmasını istedi (Menteşe, 1986; 160). Meclis'te hararetli tartışmalarla Sadrazam ve Harbiye Nazırı'ndan izahat istenmesine karar verildi. Fakat Sadrazam mazeret bildirerek izahat davetine uymadı, Harbiye Nazırı Nazım Paşa izahat vermek üzere Meclis'e geldi (Karal, c.V; 173-174).

---

[51] Baba-Oğul kabinesi denilmesinin sebebi Gazi Ahmed Muhtar paşa'nın oğlu Mahmud Muhtar Paşa'nın da kabinede Bahriye Nazırı olarak yer almasıdır. Büyük Kabine denilmesinin sebebi ise kabinede eskiden sadrıazamlık yapmış 3 siyasetçinin daha olmasıdır.

[52] Gazi Ahmet Muhtar Paşa yakınlarından birisine "Evet, Kamil Paşa makam harisi idi... İttihat Cemiyeti'ni ezip bitirmek isterdi" şeklinde bir cümle kurarak Kabine'nin İT'ye bakışını özetlemiştir. Ayrıca bkz. İnal, 1947; 1823-1827.

Yeni kabine ile İT'nin çalışma umutları tükeniyordu. Özellikle Mecliste hükümetin programının güvenoylaması sırasında Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın derhal programın oylamasına geçilmesi aksi halde hükümetin istifa edeceği açıklamasında bulunması yeni kurulan hükümetin Meclis'in dağıtılması konusunda bir tasavvur içerisinde olduğunu da gösteriyordu. Zira yeni kurulan hükümet aynı önerilerle gelip Meclis önerileri reddederse Anayasanın 35.maddesine göre Meclis dağıtılabilirdi (Kili ve Gözübüyük, 1985; 34). Buna imkân verilmemek için oylamaya geçildi. İT, mensuplarını oylamada serbest bıraktı ve hükümet 45'e karşı 167 oyla güvenoyu aldı (Karal, c.V; 176, Ahmad, 1995, 139).

Ancak Ahmed Muhtar Paşa sorunun çözümü için Meclis'in dağıtılmasını elzem görüyordu. Mebusan Meclis'inin anayasal çerçevede dağıtılmasını sağlamak için Ayan Meclisi'nden bir kanun tasarısı geçirdi. Bunun üzerine kararın meclise okunacağı saatten birkaç saat önce toplanan Meclis-i Mebusan kendisini süresiz olarak tatil ettiğini duyurdu. Böylelikle dağıtmanın önüne geçilmiş oluyordu. Meclisin dağıtıldığına dair karar Mebusan Meclisi'nde boş sıralara ilan edildi (Karal, c.V; 179).

Bu sırada Arnavutluk'taki olaylar da henüz durulmamıştı. Arnavutluk'taki isyancılardan bir kısmı Kâmil Paşa'nın mutlak surette sadarete atanması gerektiği hususunda direniyorlardı. Öyle ki bazı isyancılar Abdülhamid'in yeniden tahta çıkması gerektiği konusunu bile gündeme getirmişlerdi (Karal, c.V; 182). Bütün bu gelişmelere rağmen Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa isyanın devlete karşı değil İT'ye karşı olduğu hususunda direniyor; oğlu Mahmud Muhtar Paşa'yı Arnavutluk'a göndermesi halinde isyanın son bulacağına inanıyordu (Türkgeldi, 1949; 61).

Arnavutlar'ın isteklerinde direnmeleri üzerine hükümet Müşir İbrahim Paşa başkanlığında bir heyeti Arnavutların isteklerinin daha sağlıklı biçimde tespiti için bölgeye gönderdi. Arnavutlar kendilerinden toplanan silahların geri verilmesi, savaş durumu dışında askere alınan erlerin askerliklerini Rumeli'nde yapması, medreselerin açılması ve ödeneklerinin evkaftan karşılanması, Said ve İbrahim Hakkı Paşa hükümetlerinin yüce divana sevkedilmesi, son olaylardan dolayı af çıkarılması gibi istekleri İbrahim Paşa vasıtasıyla merkeze ilettiler. Neticede hükümet toplanan silahların geri verilmesi ile Said ve İbrahim Hakkı Paşa kabinelerinin yüce divana sevki dışındaki istekleri kabul etti.

Gazi Ahmet Paşa hükümet içindeki İT muhaliflerini yatıştırmakta da zorlanıyordu. Özellikle Kamil Paşa'nın İT'ye karşı daha sert ve etkili tedbirler alınmadığı takdirde istifa edeceğini söylemesi Gazi Ahmet Muhtar Paşa üzerinde zorlayıcı bir etki yaptı. Önce devlet memurlarının ve askerlerin siyasetle ilişkilerini kesmelerine yönelik bir mevzuat yürürlüğe konuldu (Ahmad, 1995; 138). Askerî meselelerden bahsetme, bir parti yararına propaganda yapma yasaklanarak İttihatçı basın kontrol altına alınmaya çalışıldı. Bu sırada Tanin Gazetesi'ni çıkaran Hüseyin Cahit Harp Divanı'na sevkedilerek bir ay hapse mahkûm edildi, kapatılan Tanin Gazetesi, Renin, Cenin gibi adlarla faaliyet göstermeye çalışsa da bir dönem yayınlarına ara vermek mecburiyetinde kaldı (Karal, c.V; 184, Ahmad, 1995; 140).

İç politikada bunlar yaşanırken Balkanlarda da dikkat çekici bir hareketlilik gözlemlenmekteydi. Esasında 1878 Berlin Antlaşması'nın ardından ve özellikle II. Meşrutiyet'in ilanıyla ardından Balkanlar'da bir takım ittifak girişimleri olmuş ancak

bunlar gerek bölgesel dinamikler gerekse de Büyük Güçler'in uzlaşamamaları nedeniyle âkim kalmıştı.

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'da İtalya ile savaşa girmesi Balkanlar'da ittifak arayışlarını ve dolayısıyla askerî, diplomatik hareketliliği arttırdı. 11 Ekim 1911'de Bulgar Başbakanı Geshov Fransa'dan dönerken Belgrad'da, seyahat ettiği trende Sırp Dışişleri Bakanı Milanoviç ile uzun bir görüşme gerçekleştirmişti. İki bakan Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarının paylaşılması konusunda bir prensip anlaşmasına vardılar. Bundan sonra da Sofya ile Belgrad arasında görüşmeler devam etti ve iki devleti bir ittifak ilişkisi çerçevesinde birbirine bağlayan antlaşma 13 Mart 1912'de imzalandı.

Antlaşmanın başlıca hükümleri şu şekildeydi: İki hükümet karşılıklı olarak bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin korunmasında birlikte hareket etmeyi yükümlenmişlerdir. İki hükümet, kendilerinden herhangi birisine bir saldırı yapıldığı takdirde bütün kuvvetleriyle yardımlaşmayı kesin olarak kabul etmişlerdir. Söz konusu yardımlaşma Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Balkan topraklarından herhangi bir kısmını kendisine katmaya veya bu topraklarda geçici olarak yerleşmeye kalkışacak bir büyük devlete karşı da yapılacatır.

Bu hükümler Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a ya da Bulgaristan'a saldırması ihtimali ya da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Yeni Pazar veya Arnavutluk'un statüsünün değiştirilmesi ihtimaline karşı oluşturulmuştu. Diğer taraftan Antlaşmaya ek olarak yapılan protokol Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarının bölüşümünü kayıt altına alıyordu. Buna göre Makedonya üçe bölünecekti. Rodop ile Stroma Nehri doğusunda kalan bölge Bulgaristan'a, San

Plamino'nun batısında ve kuzeyindeki topraklar Sırbistan'a verilecek; bunların dışındakalan üçüncü bölge ise Rus Çarı'nın hakemliğine bırakılacak, onun vereceği karar doğrultusunda taraflardan birisine bırakılacaktı (Crampton, 1983; 406-407, Jelavich, 1997; 216-217, Helmreich, 1938; 31-35 ve 55-56, Karal, c.V; 293).

Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki görüşmeler de esasen 1910 yılında başlamış ancak o dönem bir sonuç alınamamıştı. Görüşmelerin tıkandığı nokta Makedonya'nın paylaşımı meselesiydi. Ancak Trablusgarb Savaşı'nın başlaması Bulgaristan'ı heyecanlandırmıştı. Yunan-Bulgar görüşmeleri Bulgar Çarı'nın önerisi üzerine yeniden başladı ve 29 Mayıs 1912'de Sofya'da bir savunma antlaşması imzalandı. İki devlet Osmanlı Devleti'nin herhangi bir saldırısı karşısında birbirlerine yardım etmeyi öngörüyorlardı. Diğer taraftan Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki çetrefilli problemlerden birisi olan Girit Adası için anlaşmaya özel bir madde eklenmiş ve Girit Adası yüzünden Osmanlılar ile Yunanistan arasında çıkacak bir savaşta Bulgaristan'ın tarafsız kalması hükme bağlanmıştı (Helmreich, 1938; 71-80).

Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine kurulan ittifakın son halkasını Karadağ teşkil ettirdi. Karadağ özellikle İşkodra Ovası'nı gözüne kestirmiş bulunuyordu. Bu sebepten Sırbistan'dan gelen işbirliği teklifine olumlu yanıt verilmişti. Taraflar aralarında herhangi bir yazılı antlaşma yapmadılar ancak 1912 Ağustos'unda Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülecek mücadelede tam bir fikir birliğine vardılar (Helmreich, 1938; 88-89).

Balkanlarda oluşan ittifaklar zincirinden Büyük Güçler çeşitli vesilelerle haberdar oldular. Fransa ve İngiltere Balkanlar'daki ittifakları Rusya aracılığıyla

öğrenirken Almanya ve Avusturya-Macaristan istihbarat faaliyetleri ile antlaşmalardan haberdar olmuştu. Fransa Cumhurbaşkanı Poincare bu çalkantılı dönemde Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve antlaşmalardaki yükümlülüklerin Osmanlı Devleti ile bir savaşa açık kapı bıraktığını, Balkanlarda bu antlaşmalar dolayısıyla oluşabilecek bir savaş ortamında Rusya'yı desteklemeyeceklerini söylemişti. Rusya ise Çin ve İran'daki sorunlardan dolayı 1905 veya 1907'den beri dış politikadaki dikkatini Avrupa'ya odaklayamamıştı ve böyle bir savaşın çıkmasına pek taraftar değildi (Taylor, 1954; 483-487). 1908'de Bosna-Hersek'in ilhâkı ile Balkan siyasetinde bir adım öne geçmiş olan Avusturya-Macaristan da Balkanlardaki *statusquo*nun değişmesine pek sıcak bakmıyordu. Fransa'nın girişimleriyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya arasında bir uzlaşı ortamı doğdu ve Avusturya ile Rusya Balkan Devletleri'ne barışı bozacak bütün hareketleri Büyük Devletler'in şiddetle kınadıkları, buna rağmen Balkanlar'da Osmanlı Devleti ile bir savaşa girişilecek olursa savaş sonrasında *statusquo*nun değişmesine yönelik hiçbir girişimi kabul etmeyecekleri, Berlin Antlaşması'nın 28.maddesine dayanarak Balkanlar'da reform meselesinin ele alınacağını fakat bu reform taleplerinin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne dokunmayacağı şeklindeki temel ilkeleri bildirdiler (Karal, c.V; 295-296, Ahmad, 1995; 141).

Bu arada en dikkat çekici girişim Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Berchtold'dan geldi. Berchtold Makedonya'nın tedrici bir adem-i merkeziyet usulüyle yönetilmesi planı üzerinde çalışılmasını önerdi ancak bu durum Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da çok daha etkin olmasına sebep olabileceği için diğer devletler tarafından kabul görmedi (Andonyan, 1975; 194).

Osmanlı Devleti'nde bu sırada yeni hükümet olmuş olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin Balkanlar'daki ittifakların muhtevasından haberi yoktu. Bu çerçevede göreve başlayan hükümetin ilk icraatı üç yıllık askerlik süreleri dolmuş olan 100,000 kadar askerin terhis edilmesi olmuştu. Öyle ki Koçana'da yaşanan ve Balkan devletlerinde büyük heyecan uyandıran olaylara rağmen[53]Gazi Paşa terhis kararının yürütülmesinde herhangi bir sakınca görmedi. Koçana olaylarından bir buçuk ay kadar sonra 15 Eylül 1912'de Sofya Ateşemiliterliğinden hükümete gönderilen bir telgrafta Bulgarların Osmanlı ile bir savaşa niyetli oldukları ve bu yönde çalışmalar yaptıkları bilgisi ulaştırıldı. Kabine, kendisini bir barış kabinesi olarak görüyordu. Dolayısıyla Sofya'dan gelen telgraf karşısında da Sadrazam Gazi Paşa diplomatik müzakere yollarının henüz kapanmadığı yorumunda bulunmuştu. Balkan Devletleri de 30 Eylül'de genel seferberlik ilân ettiler. Birgün sonra ise Osmanlı Devleti kısmî seferberlik ilân etti. Artık hem Balkanlar'da hem de Osmanlı kamuoyunda "savaş davulları" çalıyordu (Andonyan, 1975; 202).

Yeni durum bazı değişiklikleri zorunlu kılıyordu. Herşeyden önce İtalya ile sürdürülmekte olan savaşa son verilmeliydi. Bu çerçevede 17 Ekim'de Lozan'da İtalyanlarla barış antlaşması imzalandı. İtalya Trablus'u almış ancak Trablus kadısını atama işini doğrudan sultan-halifeye bırakmıştı (Ahmad, 1995; 142).

HİF mensupları 1 Ekim'de Sultan Ahmet'te bir miting düzenleyerek savaş yemini ettikten sonra hükümete olan bağlılıklarını bildirdiler ve ardından İngiltere Büyükelçiliği önünde İngiltere lehine gösterilerde bulundular.(Andonyan, 1975; 206)

[53] 12 Ağustos'ta Koçana olayları sebebiyle yapılan dev mitingde eski bir binbaşı olan Protegerof şöyle diyordu: "400,000 asker ve binlerce topla bu zillete katlanmak bizler için ayıptır. Eğer kral millet için kendini feda etmezse millet onu feda eder."(Andonyan, 1975; 195)

Yaşanan gelişmeler karşısında İT Genel Merkezi de 2 Ekim'de bir bildiri yayınlayarak siyasî anlaşmazlıkların unutulması, savaş isteyen düşmanlara karşı hükümetin etrafında toplanılması çağrısında bulundu.

Hem Balkanlar'da hem de Osmanlı kamuoyunda meydana gelen savaş heyecanı Büyük Devletler'i meseleye müdahil olmaya zorladı. Büyük Devletler'in İstanbul'daki temsilcileri 5 Ekim'de hükümete Berlin Antlaşması'nın 23.maddesi[54] çerçevesinde Balkanlar'da reform yapılması yönündeki fikrini sordu. Hükümet verdiği yanıtta Balkanlar'daki reform işini dış müdahale olmaksızın yapma niyetinde olduklarını bildirdi ve bunu gazetlerden de ilân etti. Gazete ilânı üzerine Babıâli önünde özellikle Darülfünun öğrencilerinin katıldıkları gösteriler yapılmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nde hükümet barış yanlısı ancak kamuoyu savaş yanlısı olmuştu.[55] Öğrenci gösterileriyle sözün ayağa düştüğü, Osmanlı Devleti'nin Büyük Devletler'e verdiği reform sözü üzerinde bir şüphe oluşabileceğini düşünen Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümet konağının balkonundan şöyle bir konuşma yapmak mecburiyetinde kadlı:

---

[54] Berlin Antlaşması'nın 23.maddesi şöyleydi: "Babıâli, 1868 esas yönetmeliği, haklı tadilatı yaparak, Girit adasında titizlikle uygulamayı taahhüt eder.

Mahallî ihtiyaçlara uygun hale sokulan benzer yönetmelikler (Girit'e tanınan vergi muafiyeti hariç) işbu antlaşmada özel bir teşkilat öngörülmemiş olan Avrupa Türkiyesinin öteki kesimlerinde de yürürlüğe konacaktır.

Babıâli yerli halkın geniş çapta temsil edildiği özel komisyonlar kurarak her bir vilayette bu yeni yönetmeliklerin ayrıntılarını tesbit etmekle görevlendirilecektir.

Bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkacak teşkilat tasarıları Babıâli'nin tetkikine sunulacak ve Babıâli onları yürürlüğe koyacak kanunları çıkarmadan önce Doğu Rumeli için kurulmuş bulunanAvrupa komisyonunun fikrini alacaktır.

[55] Tanin Gazetesi'nin 21 Eylül tarihli nüshasında Aka Gündüz takma adıyla bir makale yayınlayan Üniversite öğrencisi Enis Avni Bey Fatih'in kabri önünde diz çöküp and içiyor ve şöyle diyordu: "Bastığım toprakların her tutamından kan fışkıracak. (...)Taş üstünde taş bırakırsam arkada kalan ocağım sönsün. Gülistanları süngümle kabristan edeceğim. Tarihe dümdüz bir harabe bırakacağım ki üstüne on asır bir medeniyet kuramasın. Dal üstünde yaprak, burç üstünde bayrak bırakırsam iman tahtamın ortasına kara damga vurulsun. Nefesimden yangın, silahımdan ölüm, adımımdan uçurum saçacağım."(Andonyan, 1975; 205)

"Harp denilen şeyi biz biliriz. Laf ile söylendiği gibi kolay değildir. Harpte hem yenen hem de yenilen zarar görür. İşte bunun içindir ki en kuvvetli devletler bile harbe girmek için çok düşünmeye mecburdurlar. Hesapsız işe de girilmez. Bu da sizin bileceğiniz iş değildir" (Andonyan, 1975; 215, Karal, c.V; 301-302).

Büyük Devletler ve Osmanlı Devleti diplomatik yollardan krizin çözümü üzerinde çalışırken 8 Ekim sabahı Karadağ'ın İstanhul'daki elçisi Osmanlı Devleti'ne savaş ilân edildiğini bildirdi (Andonyan, 1975; 217, Castellan, 1995; 387-388). Bu olay halk tarafından sevinçle karşılandı. Tanin Gazetesi "Hele şükür, harp başladı" başlığını kullanmıştı. Karadağ Balkan antlaşmalar zincirine yazılı bir belgeyle katılmamıştı ancak Balkan devletleri yaşanan gelişmelerin de tetiklemesiyle Osmanlı Devleti'nin Karadağ'a harp ilân ederken kendilerine de harp ilân edeceğini ve bu çerçevede aralarındaki ittifak antlaşmalarının işlerlik kazanacağını düşünüyorlardı.

Savaşın Balkanların bütününe sıçramasından ve daha kötüsü kendilerini de içine çekmesinden çekinen İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan Osmanlı hükümetine 10 Ekim tarihinde ortak bir nota vererek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı duyulmak koşuluyla Berlin Antlaşması'nın 23.maddesi çerçevesinde yapılacak reform çalışmalarını görüşmeye hazır olduklarını bildirdiler. Bu sırada Balkan hükümetleri de kendi isteklerini içeren bir notayı 13 Ekim'de Osmanlı hükümetine verdiler. Balkan devletlerinin notası diplomatik bir anlayıştan ve üsluptan uzaktı. Osmanlı hükümeti notayı reddetti ve Balkan devletlerinin kendisine savaş ilân etmesini daha fazla beklememenin daha doğru olacağı kanaatine vararak 16

Ekim'de ordularına hareket emri verdi. Ancak Osmanlı Genelkurmayı Balkanlar'daki savunma stratejisini bir taarruz harekâtına göre belirlememişti.

Osmanlı Genelkurmayı 1912-1913 yılları için Balkan devletlerine karşı savunma esaslı bir plan hazırlamıştı. Buna göre Rumeli, Trakya ve Makedonya olmak üzere iki savaş alanı olarak kabul edilmiş, Osmanlı kuvvetleri de iki komutanlığa bölünmüştü. Doğu komutanlığı Trakya'yı, batı komutanlığı da Makedonya'yı savunacaktı. Osmanlı ordularının hareketi üzerine 18 Ekim'de Bulgar kuvvetleri de saldırıya geçtiler. Osmanlı ordusunu düzenlemek için ikinci defa gelmiş olan Van der Goltz Paşa bu durumda yaılacak en mantıklı şeyin savunma harbi yapılması olduğunu düşünüyordu ancak Harbiye Nazırı Nazım Paşa "taarruza en iyi yanıt taarruzdur" düşüncesindeydi.

Edirne'ye taarruz eden Bulgarlar ise Edirne iyi tahkim edilmiş olduğundan bir sonuç alamadılar ancak 22 Ekim'de Kırklareli'ne girmeye muvaffak oldular. Makedonya cephesinde de işler iyi gitmiyordu. Karadağ kuvvetleri (ki bir kısmı Sırp kuvvetleri ile birlikte ilerliyordu) 15 Ekim'de Berno, 31 Ekim'de İpek, 2 Kasım'da Yakova'yı ele geçirdi. Sırplarsa 20 Ekim'de Podiyevo'yu, 21 Ekim'de Priştine'yi ve 23 Ekim'de Geylan'ı ele geçirdiler. 19 Kasım'da ise Prens Alexandre törenle Manastır'a girdi. Diğer taraftan 22 Ekim'de Limni, 31 Ekim'de İmroz ve Taşoz, 4 Kasım'da Sakız, 7 Kasım'da Bozcaada, 17 Aralık'ta Midilli adaları Yunanistan'ın eline geçti. Neticede Osmanlı kuvvetleri Çatalca hattına kadar geri çekilmek zorunda kaldılar (Andonyan, 1975; 304-418).

Balkan Savaşları'nda uğranılan büyük hezimet hükümetin tek başına sorumluluğunu üstelenemeyeceği bir hadiseydi. Bu yüzden olağanüstü koşullarda istişare edilmek üzere Padişah'ın iradesiyle toplanan, hükümet üyelerinin dışında

Sadrazam'ın uygun gördüğü eski nazırların da katıldığı Meşveret Meclisi'nin toplanmasına karar verildi. Savaşa devam edilip edilmemesine karar vermek üzere Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın yardımcısı Salim Paşa ordunun son durum hakkında bilgi edinmek üzere cepheye gönderildi. Salim Paşa geri döndüğünde asker elbiselerini göstererek "şu asker elbisesini giymekten utanıyorum" diyerek ordunun vaziyetini aktarmış oldu (Türkgeldi, 1949; 73).

Meselenin savaş meydanında çözülme imkanı gözükmüyordu, diplomasinin kullanılmasının çarelerinin aranmasına karar verildi. Bu çerçevede, Meşveret Meclisi'nde, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nin çekilmesi ve yerine Kamil Paşa'nın sadarete atanması eğilimi baş gösterdi. Meşveret Meclisi toplantısının ardından Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile Hüseyin Hilmi Paşa saraya çıkarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın istifasını ve yerine Kamil Paşa'nın atanmasını önerdiler. İstifa etmekte önceleri tereddüt gösteren Gazi Paşa, hükümet üyelerinden de gelen baskılar neticesinde sadrazamlıktan istifa etti.

2.9.Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa Hükümeti Dönemi (29 Ekim 1912-23 Ocak 1913)

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın yerine diplomatik yolları daha sağlıklı biçimde işleteceğine ve İngiltere'nin desteğini sağlayabileceğine inanılan Kâmil Paşa sadareti kabul ettiği gün diplomasinin işlerliği konusunda "geç kalındı, tedbir almaya vakit kalmadı" tespitinde bulunmuştu (Türkgeldi, 1949; 67).

3 Kasım'da hükümet Büyük Devletler'e başvurarak mütareke konusunda arabuluculuk talebinde bulundu. Aslında mütareke koşullarını oluşturmanın doğru yolu savaşan devletlere müracaat edilmesiydi ancak Büyük Devletler savaş başlamadan önce yayınladıkları bildirilerde savaş sonrası durum ne olursa olsun Balkanların statusquosunda bir değişimi kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Osmanlı hükümetinin ümidi de Büyük Devletler'in bu beyanlarına sadık kalmasıydı. Ancak Büyük Devletler bu kararı Balkanlar'da çıkacak herhangi bir savaşın Osmanlı lehine sonuçlanacağını düşünerek almışlardı. Neticede Büyük Devletler Osmanlı hükümetine statusquonun korunmasının artık söz konusu olamayacağını, mütareke için aracılık yapmayacaklarını bildirdiler (Crampton, 1983; 414). Durum karşısında Bulgarların İstanbul'a girme ihtimallerini öngören Kamil Paşa Padişah'a hükümet merkezini Bursa'ya taşımayı teklif etti ancak Padişah teklifi kabul etmedi. Fetva Emini Nuri Efendi ise Saraya çıkarak Padişah'tan cephedeki orduyu ziyaret etmesini önererek bu hareketin ordunun moralini arttıracağını söyledi. Ancak Padişah "Ben savaşa gitmekten çekinmem ama ordu bu hale geldikten sonra bozgun askerin önüne düşüp de İstanbul'a ne yüzle dönerim" demekle yetindi (Türkgeldi, 1949; 81).

Kamil Paşa 12 Kasım'da Bulgar Kralına telgraf çekerek mütareke önerisinde bulundu. Kamil Paşa'nın mütareke teklifini Bulgar Başvekili yerine Bulgar Kralına yapmış olması (Türkgeldi, 1949; 83-85) henüz 4 sene önce Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanmış bir devlete karşı alınan mağlubiyetin onur kırıcılığı etkisiyle alınmış ilginç bir karardı. Mütareke protokolü neticesinde barış görüşmelerinin mütareke protokolünün imzalanmasından 10 gün sonra Londra'da yapılması kararlaştırıldı (Taylor, 1954; 493).

17 Aralık'ta ise Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin Osmanlı Devleti hariç Londra'daki elçilerinin katılımıyla Elçiler Konferansı açıldı. Elçiler Konferansı neticesinde Avrupa Devletleri arasında bir konsensüs oluştu ve Osmanlı Devleti'ne bir nota verildi. Notada Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi Balkan ittifakına bırakması, Ege adaları hakkında Büyük Devletler'in vereceği karara uyulması tavsiye ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin Büyük Devletler'in önerisine uyması gerektiği ifade edilen notada savaşın yeniden başlaması halinde İstanbul'un tehlikeye düşeceği, savaşın Anadolu'daki kesimleri de etkileyebileceği ve böyle bir durumda Büyük Devletler'den yardım umulmaması gerektiği ifade ediliyordu (Armaoğlu, 2006; 676).

Londra Konferansı'na giden süreçte en ciddi anlaşmazlık konularını Girit ve Ege adalarındaki haklardan vazgeçilmesi, Kırklareli'nin batısında kalan bölgelerin Gelibolu hariç kalmak üzere Balkan Devletleri'ne verilmesi hususları oluşturuyordu. Londra Konferansı'nın 3 Ocak 1913 tarihli toplantısında müttefik Balkan devletleri delegasyonları Osmanlı delegasyonuna Edirne, Adalar ve Girit üzerindeki hak ve hakimiyet iddiasından vazgeçilmesi için üç günlük bir ültimatom verdi. Kamil Paşa hükümeti Balkan Savaşlarında müthiş bir bozgunun üzerine iktidara gelmişti, siyasi

kanalları açmak suretiyle en azından Edirne'yi kurtarmayı amaçlıyordu. 6 Ocak'ta Mustafa Reşit Paşa Osmanlı hükümetinin Girit üzerindeki haklarından vazgeçmekle birlikte İstanbul, Boğazlar ve Batı Anadolu'nun güvenliği bakımından Edirne ile adalardan vaz geçemeyeceğini birkez daha bildirince Konferansın başkanlığını yapan Sırp delegesi Norakoviç Konferans çalışmalarının ertelendiğini duyurdu (Armaoğlu, 2006; 677).

Dış siyasette durum bu minval üzereyken iç siyasette Kamil Paşa İttihatçıları sıkıştırmaya devam ediyordu. Sait Halim Paşa ile Talat Bey iki kez Kamil Paşa'yı ziyaret ederek ortamı yumuşatmak istemişler ancak ellerine nasihatlerden başka bir şey geçmemişti. Ülke siyasetinden tamamen silinmek üzere olan İttihatçıların Aralık ayından itibaren bir hükümet darbesini ciddi şekilde tartışmaya başladıkları anlaşılıyor.

Hükümet, İttihatçıların bir hükümet darbesi planladığından Dâhiliye Nezareti seviyesinde haberdardı. Dönemin Dâhiliye Nazırı Ahmed Reşit Bey Kamil Paşa kabinesi kurulduktan 20 gün sonra ellerine İttihatçıların suikast tertiplediklerine dair belgeler geldiğini; hatta vesikalar elde edildiğini söyledi. Diğer taraftan HİF'in önde gelen üyelerinden Rıza Nur Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya "İttihatçıların baskın hazırlığında olduğunu" haber verdiğini; Paşa'nın *"Pof! Martavaldır... Keşke puştlar yapsalar da, bu iş için yeni bir tabur hazırladım, işlerini bitiriversem..."* dediğini söylemektedir. Yine dönemin İstanbul Muhafızı Memduh Paşa İttihatçıların Babıâli'nin içtima halinde olduğu bir gün hükümet darbesi gerçekleştireceklerine dair istihbarat elde ettiklerini söyleyip Nazım Paşa'dan önlem almasını istediğinde; Nazım Paşa'nın *"Birkaç güne kadar sadrıazam olacağım. Bu gibi tedbirlere de ihtiyaç*

kalmayacaktır." şeklinde mukabele ettiği Ahmet Hilmi tarafından aktarılmaktadır. Bu bilgilerden de anlaşıldığına göre Nazım Paşa İttihatçıların iktidarı bir silahlı eylem neticesinde ele geçireceklerinden haberdardır. İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Bey'in 1944'te tefrika edilen günlüklerinden elde edilen bilgi de bu durumu teyid eder niteliktedir: *" (...) Nazım Paşa ile Said Halim Paşa görüştü. Esaslarda tamamen muvafık kaldık. İtikadımca seri, kati, pratik yol budur. (...) Fethi'nin (Okyar), Enver'in Harbiye nazırlıklarını bugün bizim ordu çekemez. Biz mallarımızı biliriz…"*

İttihatçı zabitan o dönemde genellikle Babıâli'deki Messeret Kahvehanesi'nde toplanıyordu. Harekât planına göre Enver Bey ve beraberindekiler Menzil Müfettişliğinde (Ertürk, 1996; 91-92) bekleyecekler, Talat Bey ve diğer İttihatçılar gereken kalabalığı topladıktan sonra Enver Bey harekete geçecekti. Talat Bey Babıâli'ye çıkan sokakları teker teker dolaşmaya başladı, beklenen sayının altında bir katılım olacak gibi görünüyordu ama bu işin geri dönüşü yoktu. Yanındaki Sapancalı Hakkı Bey'e Enver Bey'e her şeyin hazır olduğunu haber vermesini söyledi. Haber ulaşınca Enver Bey kendisi için hazırlanmış kırata binerek Babıâli'ye doğru sağ arkasında İzmitli Mümtaz Bey; sol arkasında Yakup Cemil Bey ve Mustafa Necip Bey olduğu halde yürümeye başladı. Enver Bey Babıâli'ye yaklaştıkça arkasındaki kalabalık artmaya başlıyordu. Bu sırada İttihatçıların Hatib-i Şehr'i Ömer Naci *"Vatandaşlar, hükümet Edirne'yi Bulgarlara vermeye karar verdi. İşte Hürriyet kahramanı Enver Bey, bu duruma engel olmak için Babıâli'ye gidiyor. İTC bu duruma asla müsaade etmeyecek"* diye hararetli nutuklar irad ediyordu. Birden Babıâli'ye açılan sokaklardan yüzlerce sarıklı medrese talebesi gelmeye başladı. İttihatçı Hüsrev Sami (Kızıldoğan) hoca kılığına girerek medrese öğrencilerini tahrik etmiş ve

Babıâli'nin önüne dökmeyi başarmıştı (Tevetoğlu, 1973; 184-185). Tüm bunlar yaşanırken Babıâli'yi korumakla görevli olan silahlı tabur hiçbir şekilde hareket etmiyordu. Babıâli'yi korumakla görevlendirilen tabur Halaskaran-ı Zabitan mensuplarından oluşuyordu. Bir iddiaya göre Enver Paşa, Hurşit Paşa Kolordusu'nun Kurmay Başkanlığına atanınca Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı İstanbul'daki bütün taburların askeri eğitim görmeleri gerektiği konusunda asker yemini ederek ikna etmiş ve Babıâli'den aldırmıştı. Bir diğer iddia ise Nazım Paşa'nın bu birliği direkt kendisinin görevden aldığı yönündedir. Hangi iddia doğru olursa olsun, Ahmet Bedevi Kuran'ın ifade ettiğine göre bilinen tek gerçek Babıâli'yi korumakla görevlendirilen yeni taburun komutanı Baloncu Osman Bey'in herkes tarafından sıkı bir İttihatçı olarak bilindiğidir.

Hiçbir mukavemetle karşılaşmayan Enver Bey ve beraberindekiler içeri girdiler. Babıâli'ye girişte çıkan küçük çaplı çatışmada Harbiye Nazırı'nın Yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey ve Sadaret Yaveri Nafiz Bey ile İttihatçı Mustafa Necip öldü. Patlama sesleri üzerine odasından çıkan Harbiye Nazırı Nazım Paşa *"Böyle anlaşmamıştık"* diye bağrışmaya başlayınca Yakup Cemil Bey tarafından sağ şakağına kurşun sıkılarak öldürüldü. Sadaret odasına giren Enver Bey saygılı bir dille sadrıazamın istifasını istedi. Sadrıazam bu hareketin çok kötü neticeler doğurabileceğini ifade edip istifa etmemekte direndi. Ancak Talat Bey'in sert ve ısrarlı bir şekilde istifa istemesi üzerine istifanamesini kaleme aldı: *"Ahali ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-ı şahanelerine istifaname-i acizanemin arzına mecbur olduğum muhat-i ilm-i ali buyruldukta ol bapta ve katıbe-i ahvalde emr-ü ferman hazret-i veliyyül-emr efendimizindir. 10 Kanunisani 328"* (Bayar, 1997; 23).

İstifanameyi alan Enver Bey Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin arabası ile Saray'a doğru yola çıktı. Enver Bey huzura çıkıp Kamil Paşa'nın istifasının kabulünü, yerine de Mahmut Şevket Paşa'nın atanmasını ordu ve ahali adına talep etti. Padişah Enver Bey'in bütün isteklerini kabul etti. Enver Bey hemen Başmabeyn odasına geçerek Mahmut Şevket Paşa'nın evini arayıp Paşa'nın direkt Saray'a gelip Sadaret mührünü almasını istedi (Bayar, 1997; 25-35).

Padişah'ın bütün istekleri sorgusuz kabul etmesinin arkasında Kamil Paşa kabinesinin güçsüzlüğü bulunuyordu. Sabık hükümdar Sultan Abdülhamid Salanik'ten İstanbul'a getirildikten sonra Padişah'a eski Sultanın yeniden tahta geçirileceğine dair haberler geliyordu. Kamil Paşa kabinesinde eski hükümdarın adamlarının çoğunlukta olması Sultan Mehmed Reşad'ın da canını sıkıyordu. Yani Kamil Paşa iktidarını Padişah'a dayandırarak devam ettirecek durumda değildi. Diğer taraftan HİF de istediği adamları istedikleri yerlere getirmeyen Kamil Paşa hükümetinden desteğini çekmişti. Hatta parti içerisinde bu çerçevede büyük bir kırılma yaşanmış; Gümülcineli İsmail önderliğindeki parti içi klik yönetimi ele geçirmişler ve kabineyi devirmek için bir plan yapmışlardı (Birinci, 1990; 197-199). Ahmet Hilmi'ye göre eğer İttihatçılar Perşembe günü Babıâli'yi basıp kabineyi devirmeselerdi Cumartesi günü İtilafçılar Babıâli'yi basacaklardı (Alkan, 1992, s. 171-173). Yani Kamil Paşa HİF ve Halaskar Grubunun da desteğini yitirmişti. Edirne meselesi de eklenince Kamil Paşa hükümeti kolaylıkla alaşağı edildi.

Kamil Paşa hükümetinin Edirne'yi verip vermeyeceği konusunda kesin bir hükme varmak son derece zor görünmektedir. Kamil Paşa, darbeden on iki gün sonra Mısır'a gitmek için Mısır Hidivine ait bir vapurla gitmeye hazırlanırken kendisini

geçirmeye gelen İngiltere'nin İstanbul'daki diplomatik misyonunun temsilcilerinden Fitzmourice'e kendisinden sonra iktidara geçenlerin Avrupa'nın dostça tavsiyelerini dinlemeyeceklerinden ve bu sebeple daha fazla toprak ve Osmanlı Devleti'nin daha fazla toprak ve para kaybetmesinden çekindiğini söylemiştir. Kamil Paşa değeri 2 milyon altın lirayı bulan savaş malzemesini kurtarmak için diplomatik yolları zorladığını ve kurtarılan bu malzeme ile Çatalca hattını tahkim etmeyi düşündüğünü söylemiştir. Buradan anlaşılan Kamil Paşa'nın Edirne'yi gözden çıkarmış olduğudur.

Londra Görüşmeleri'nin yarıda kesilmesi üzerine 17 Ocak 1913 tarihinde Büyük Devletler Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek savaşın yeniden başlamasını istemediklerini, savaşın yeniden başlaması halinde Osmanlı Asyasının dahi tehlikeye düşebileceğini ve böyle bir durumda Avrupa Devletleri'nin yardımının beklenmemesini dolayısıyla Edirne ve Ege adaları konusundaki ısrardan vazgeçilmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Babıâli Baskını sonrası kurulan Mahmud Şevket Paşa hükümeti 30 Ocak 1913'te verdiği cevabî notada Edrine'nin Osmanlı Devleti için tarihî önemi olduğu üzerinde durarak Edrine'nin terkedilmesinin kamuoyunda büyük bir infial yaratabileceğinin altı çizildi. Ancak Şarköy muharebeleri ve Çatalca geri püskürtme muharebelerinden sonuç alınamaması üzerine Edirne'nin terkinin kabul edildiği bir barış antlaşmasının koşulları aranmaya başlandı.

Büyük Devletler 29 Mart'ta hem Balkan devletlerine hem de Osmanlı Devleti'ne nota vererek şu dört hususun altını çizen bir barış antlaşması yapılmasını önerdi: Osmanlı Devleti'nin Avrupa sınırı Trakya'da Midye-Enez çizgisi olacaktı. Arnavutluk hariç bu çizginin batısındaki bütün topraklar Balkanlı müttefiklere terkedilecek, Arnavutluk'un sınırını ise Büyük Devletler çizecekti. Ege adalarının kaderi Büyük

Devletler'in vereceği karara bırakılacaktı. Osmanlı Devleti Girit Adası üzerindeki bütün haklarından vazgeçecekti. Savaş Tazminatı söz konusu olmayacaktı (Armaoğlu, 2006; 679).

Balkan devletleri önce savaş tazminatında direttiler ancak Makedonya'nın paylaşımı konusunda uyuşmazlıkları baş gösterdiği için Büyük Devletler'in öerdiği dört noktayı aynen kabul etmek zorunda kaldılar ve 30 Mayıs 1913'te Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında Londra Barışı imzalandı.

Edirne sorunu esasında günün siyasî ortamında kullanılabilecek elverişli bir argüman durumundadır. Edirne'nin düşmana verileceği yaygarasıyla hükümeti deviren İttihatçıların teşkil ettirdikleri kabine döneminde, 23 Mart 1913'te Sırplarla Bulgarların birlikte giriştikleri bir taarruz sonucunda Edirne düşmüştür. Ancak Balkan Devletleri'nin savaş ganimetler, üzerinde anlaşamamaları sebebiyle birbirleriyle savaşa tutuşmaları üzerine Edirne geri alınacak ve İT Edirne'nin kurtarıcısı olarak kendisine yeni bir retorik oluşturacaktır (Castellan, 1995; 388-389, Andonyan, 1975; 527-535).

SONUÇ

Kemal Tahir Osmanlı İmparatorluğu için "aslında hasta adam değil ölüm uçurumuna bağlanmış adamdır" tespitinde bulunmaktadır (Kemal Tahir, 1992; 217). 19.yy siyasî ve iktisadî tarihi dikkatle incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin varlığının kendisinden kaynaklanmadığı, sömürgecilik çağında Büyük Devletler arasındaki uzlaşmazlık alanlarından faydalanarak varlığını devam ettirdiği gözlenecektir.

1839'da Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunarak ilân olunan Tanzimat Fermanı esasında 1838'de imzalanan Balta-Limanı Ticaret sözleşmesinin üst yapısal kurumlarını teşkil ettirdi. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin iktisaden ve dolayısıyla siyaseten dış bağımlılığı daha da arttı. Bu durum Tanzimat Dönemi'nin Babıâli Çağı haline dönüşmesiyle neticelendi. 1839-1877 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde siyasî erkin kullanımı saraydan Babıâliye kaydı, bir Tanzimat bürokrasisi oluştu. Bu Tanzimat Bürokrasisi bir tarafıyla 1793'te İngiltere Başbakanı olan William Pitt tarafından kodifiye edilen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanması gerektiği yönündeki İngiliz dış politikasına dayanıyordu.

İngiltere dış politikası 1876'ya kadar Osmanlı Devleti ve özellikle yakın doğu Avrupa'da, dolayısıyla Kıta Avrupasında insiyatifi tamamıyla ele geçirmiş bir Rusya'nın önlenmesini amaçlıyordu. Bu politika esasında Avrupa kıtasında siyasî üstünlüğün kesin bir biçimde herhangi bir devletin eline geçmesinin önlenmesi çerçevesinde şekillenmişti.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasından 1878 Berlin Antlaşması sonrası Mısır'ın işgali ile vazgeçmiş; Osmanlı coğrafyasında oluşabilecek küçük devletlerin İngiliz güdümünde olması stratejisini izlemeye

başlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın manevra kabiliyeti 19.yy sonundan itibaren belirginleşmeye başlayan yeni Avrupa güç dengesi çerçevesinde iyice daralmıştır. Haziran 1908'de Reval Görüşmeleri ile iyice güçlenen İngiltere-Rusya yakınlaşması Avrupa siyaseti açısından bir başka güç ekseni meydana getirmiştir ve İngiltere'nin Rusya'ya rağmen Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması uluslararası gerilimin arttığı bir dönemde neredeyse imkânsızdır.

Almanya devlet eliyle endüstrileşmesini sürdüren ve aşama kaydeden bir ülkedir ancak millî birliğin nispeten geç bir dönemde sağlanmış olması sebebiyle 19.yy sermaye birikiminin yaslandığı temel değer olan sömürgecilik yarışına geç bir dönemde girmiştir. Prens Bismarck'ın Almanya'yı siyasî ve iktisadî uzlaşmazlıkların mümkün mertebe dışında tutarak Fransa'yı yalnızlaştırma politikasının II. Wilhelm'le birlikte değişmesi Almanya'nın ihtiraslı bir sömürge arayışına girmesi ile neticelenmiştir. Ne var ki Almanya'nın sömürge elde etme yönünde aşırı istekli olduğu 19.yy sonlarında gelişmemiş dünya neredeyse tamamıyla sömürge ekonomisine entegre edilmiş durumdadır.

Bu dönemde, üzerindeki anlaşmazlıklar sebebiyle taksimi henüz yapılmamış İran ve Osmanlı Devleti gibi eski "impratorluklar" dışında Almanya'nın yönelebileceği çok fazla alternatif bulunmuyordu. Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu arttırması meselesi hem Sultan Abdülhamid döneminin hem de II. Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli meseleleri oldu. Almanya'nın üzerinde nasıl işgal edileceği noktasında uzlaşı sağlanmamış coğrafyaları bir hamlede "yutma" niyeti / girişimleri I. Dünya Savaşı'nın uzun erimli tarihsel dinamikleri içerisinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu çerçevede II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşanan Bağdat Demiryolu

Projesi tartışmaları ve Lynch İmtiyazı meselesi Osmanlı Devleti üzerindeki İngiliz-Alman rekabetini göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir.

Daha 19.yy ilk yarısında, İngiltere Kralı ile olan görüşmesinde Rus Çarı Osmanlı Devleti'nde Avrupa'nın "Hasta Adamı" diye söz etmiş ve mirasının vakit geçirilmeden paylaşılmasını teklif etmişti. Rus Çarı'nın öngörüsü Almanya'nın millî birliğini sağlayıp II. Wilhelm'in içerde siyasî otoriteyi tamamen ele geçirmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne yönelmesiyle anlaşıldı. Ancak Rusya'nın, özellikle 19.yy boyunca Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasında önemli bir değişiklik olmadı. Rus Çarlığı'nın Osmanlı Devleti ile alakalı temel kaygıları Balkanlar'da Avusturya-Macaristan ya da başka herhangi bir gücün etkin olmaması ve Boğazların güvenliğiydi. 1906'da Rusya Dışişleri Bakanı olan Islowsky de Rusya'nın Osmanlı Devleti politikasını bu temel argümanlar çerçevesinde belirlemişti. Diğer taraftan Rusya'nın Asya'da İngiltere ile olan rekabeti ve 1905'te Rusya'da anayasal bir yönetime dönük adım atılması gibi meseleler 19.yy sonlarından Birinci Büyük Savaş'ın başlangıcına kadar Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne dönük saldırgan bir politika izlemesini engelledi. Rusya, bu dönemde Osmanlı Devleti'nden kopan ufak Balkan devletlerini kendisine bağlı hale getirmek için çalıştı.

Almanya'nın millî birliğini sağlamasının ardından Balkanlara yönelen Avusturya-Macaristan bölgede bir istikrar ortamının oluşmamasının en önemli sebebiydi. 1878 Berlin Antlaşması ile yönetimine bırakılan Bosna-Hersek'i ilhâk ettikten sonra, Bosna-Hersek üzerinde herhangi bir tartışma yaşanmasına meydan vermemek için bölgesel uzlaşmazlıkları körükleyen Avusturya-Macaristan'ın kaygısı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan büyük bir kriz yaratarak çekilmesiydi. Bu sebepten

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da bir miktar güçlenmesini de istiyordu ancak dönemin uluslararası ilişkiler ortamı Avusturya-Macaristan'ın isteklerine yönelik girişimlerde bulunmasına müsaade etmedi.

Kıta Avrupasında millî birliğini sağlamış Almanya'nın siyasî üstünlüğü ele geçirmesi Tanzimat bürokrasisinin hareket alanını daralttı ve II. Abdülhamid'le birlikte siyasî erkin kullanımı yeniden saraya döndü. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi'nde patlak veren Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhâkı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilânı, Trablusgarb Savaşı, Balkan Savaşları gibi krizlerde izlenmeye çalışılan dış politikada da gözlemlendiği gibi Tanzimat bürokrasisinin dış politika mantığı, dönemin uluslararası ilişkilerinin de etkisiyle terk edilemedi. Yaşanan her krizde Büyük Devletler'in müdahil olması istendi ve onların aralarındaki çıkar çatışmalarından bir takım kazanımlar elde edilmeye çalışıldı.

Osmanlı Devleti 19.yy'da ve 20.yy'da çıkar çatışmalarının ortasında bulunuyordu. Herhangi bir Büyük Devlet'in Osmanlı üzerindeki nüfuzunun artması ya da Osmanlı toprakları üzerinde hâkimiyet kurması İngiltere'nin sömürgelerinin güvenliğini tehlikeye düşürebilir, Rusya'nın Avrupa siyasetinden sökülüp atılmasıyla sonuçlanabilir, Avusturya-Macaristan'ın parçalanması sonucuna götürebilir, Almanya'yı diğer sanayileşmiş ülkelere bağımlı kılabilirdi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar çatışmaları 20.yy ilk yarısına kadar uzlaşıya dönüşemedi. II. Meşrutiyet'in ilân edildiği dönemde ise artık Büyük Devletler arasında eksenler belirginleşmiş ve beliren bu eksenler arasında Osmanlı Devleti'nin paylaşımı üzerine yavaş yavaş uzlaşı ortamı oluşmaya başlamıştı. Özellikle Ortadoğu'da tespit edilen petrol, endüstrileşmiş ülkeler için son derece önemliydi ve Ortadoğu coğrafyası bütün

sanayileşmiş ülkeler için iyi bir pazardı. Osmanlı Devleti'nin çok büyük bir bölümünün artık kapitalist dünya ekonomisi ile doğrudan entegre edilmesi yani bir biçimde işgal edilmesi gerekiyordu.

Eksenler, daha doğrusu kapitalist güçler arasında beliren çıkar uyuşmazlığı, 19.yy son döneminden beri sürmekte olan ekonomik durgunlukla birleşince kapitalist dünya ekonomisi krize girdi. Rosa Luxemburgo kapitalizmin dönemsel krizlerini farklı coğrafyaları kapitalizme açarak atlattığını iddia ediyordu. Birinci Büyük Savaş kapitalizmin bu büyük dönemsel krizini atlatabilmek ve yeni coğrafyaları daha verimli biçimde kapitalizme eklemleyebilmek için yapılan kapitalistler arası bir savaştı. Ancak kapitalizmin mantığı 19.yy'dakinden farklılaşmıştı. Neticede savaş kapitalizmin dönemsel krizine çare olamadı ve 1929 Büyük Buhranı yaşandı. 1931'de 1 sterlingin artık 1 ons altına eşit olmadığını açıklayan İngiltere dünya hegemonyasının da sona erdiğini ilân edecekti.

Jön Türklerin karşılaştıkları dış siyasal sorunlar ve ekonomik güçlükler onları II. Abdülhamid'den daha koyu bir Alman dostu olmaya itti. Her ne kadar Bosna-Hersek Bunalımı, Trablusgarb Savaşı ve Balkan Savaşları'nda Almanya sessiz kalmış olsa da yaşanmakta olan süreç ve uluslararası politikada ortaya çıkan yeni sorunlar Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaklaşmasını gerekli kıldı. [56]

Osmanlı Devleti'nde şartlar Alman nüfuzunun yerleşmesi için yeterli derecede müsaitti. Öncelikle Almanya-Osmanlı Devleti ilişkileri 1878 Ayestefanos-Berlin

[56] Meselenin elbette iktisadî bir ayağı da bulunuyordu. İngiliz ve Fransız sermayesi Osmanlı Devleti'nin acil borçlanma isteğini karşılamakta isteksiz davrandı. İşte Almanya bu fırsatı kaçırmadı. Deutsche Bank Genel Müdürü bizzat kayzer II.Wilhelm'in emriyle Osmanlı Devleti'nin istediği miktarda borç parayı devletin hazinesine aktardı. Genel Müdür Helfferich bu olay üzerine yaptığı açıklamada "Türkiye, Sultan Abdülhamid döneminde bile bu kadar Alman nüfuzu altına girmemişti" diyordu. (Ortaylı, 2006; 171)

Antlaşmaları süreci üzerine oturuyordu. Osmanlı Devleti 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne giden süreçte önce Sırbistan'la yapılan savaşta ardından Rus Çarlığı ile yapılan savaşta İngiltere ve Fransa tarafından yalnız bırakılmıştı. Hem Osmanlı kamuoyunda hem de yönetici kesimlerde İngiltere ve Fransa'ya yönelik bir hayal kırıklığı bulunuyordu. Almanya ise İngiltere ve Fransa'dan farklı bir alternatif, bir umut olarak belirmişti. Sömürgeci bir ülke olarak algılanmıyordu. Diğer taraftan modernleşme / sanayileşme süreçlerini, demiryolu girişimlerini gelişkin bir burjuva sınıfı olmaksızın devlet eliyle gerçekleştirmişti, Osmanlı Devleti için bir rol model teşkil edebilirdi. Kayzer II. Wilhelm Osmanlı "efkar-ı umumî"sindeki bu yaklaşımları çok iyi işledi, Osmanlı Devleti'ni hem düşünsel açıdan hem de siyasî açıdan büyük bir potansiyel taşıdığına inandırmayı başardı.

Bununla birlikte Sultan Abdülhamid döneminde Almanya Osmanlı Dış politikasının şekillenmesinde etkin bir güç olarak belirdiği için İttihatçılar 1908 sonrası dönemin ilk yıllarında Almanya'ya karşı mesafeli bir tutum içerisinde olmuşlardır. Bu süreçte İTC ileri gelenlerinin özellikle İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Ancak Mahmud Şevket Paşa, Enver Bey gibi Osmanlı dış politikasının Almanya'nın dış politikasına göre güdülenmesi gerektiğini düşünen kimseler de Cemiyet içerisinde önemli etki doğurmuşlardır. 31 Mart Olayı'ndan sonra Ordu ve dolayısıyla Cemiyet üzerinde önemli bir güç / otorite haline gelen Mahmud Şevket Paşa'nın özellikle askerî yapılanma konusunda Almanya'ya meyletmesi ve bu çerçevede uygulanan ıslah ve geliştirme programları, Enver Bey'in 1913 sonrası dönemde Ordu ve siyaset üzerinde

etkin bir konuma gelmesi sonraki dönem Osmanlı dış politikasını ve dolayısıyla tarihini derinden etkilemiştir.

Bununla birlikte İttihatçıların Birinci Büyük Savaş'a gidilirken dahi Almanya dışında alternatif arayışları içerisinde oldukları dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Avrupa'da savaş patlak vermeden önce ve savaşın patlak vermesinin ardından İngiltere ve Fransa nezdinde bir takım girişimlerde bulunulmuş ancak netice alınamamıştır.

1913 yılında Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracat rakamları da dikkatle incelendiğinde Birinci Büyük Savaş'a giden süreçte Osmanlı Devleti'nin diğer Büyük Devletler'le olan ticarî ilişkilerinin Almanya'dan daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. 1913'te Osmanlı Devleti'nin ithalatında ilk dört sırayı Britanya (4,661,000), Fransa (4,294,000), Avusturya-Macaristan (2,238,000) ve Almanya (1,234,000) alırken ihracatında ilk dört sıra Britanya (8,128,000), Avusturya-Macaristan (6,146,000), Almanya (4,688,000) ve Fransa (3,591,000) şeklindeydi. (Trumpener, 1968; 10) Bu durum da Almanya'nın Birinci Büyük Savaş'a çok az bir süre kalmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin en büyük ticarî partneri olamadığını ve siyaseten hâlâ ikinci bir seçenek olabileceğini göstermektedir.

Avrupa'da cepheleşme 19. Yüzyılın sonundan itibaren başlamıştı. 1914 yılına gelindiğinde taraflar belli olmuştu ve sadece bir kıvılcım gerekiyordu. Beklenen haber Bosna'dan geldi. 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya- Macaristan İmparatorluğu veliahdı Franz Ferinand bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürüldükten birkaç gün sonra, Avusturya- Macaristan İmparatoru, Sırbistan'a "haddini bildirirken" Rusya'nın tepkisine bir başına mukavemet etmek zorunda kalmamak için, Alman İmparatoru

Kayzer Wilhelm'den destek istedi. Destek isteği kendisine ulaştığında bir deniz seyahatinde olan Kayzer Wilhelm, Bismarc'tan beri süregelen "iki cepheli savaş" fobisinin tesiri; belki de Kuzeni olan Rus Çarı'na durumu bir mektupla anlatıp onu yatıştırabileceğini düşünmesi neticesinde Avusturya- Macaristan'a destek sözü verip deniz sefasına devam etti.

Hadise hiç de Kayzer Wilhelm'in tasarladığı gibi cereyan etmedi. İmparatorlukların köhne kaprisleri neticesinde başlayan savaş kısa zamanda büyük bir coğrafyaya yayıldı. Herkeste savaşın kısa zamanda sona ereceği düşüncesi hâkimdi. Kayzer, Berlin'de teftiş ettiği birliklere "Sonbahar yapraklarıyla birlikte, zaferle Berlin'de olacaksınız" vaadinde bulunurken Paris'ten trenlere bindirilen askerler vagonlara "Berlin'e" diye yazıyor, çok kısa bir sürede sonuç alabileceklerini ümid ediyorlardı. Kayzer Wilhelm'in destek sözü paranoya halinde olan bloklar için bir sebep; dört yıl sürecek bir cinnet hali içinse başlangıç teşkil etti.

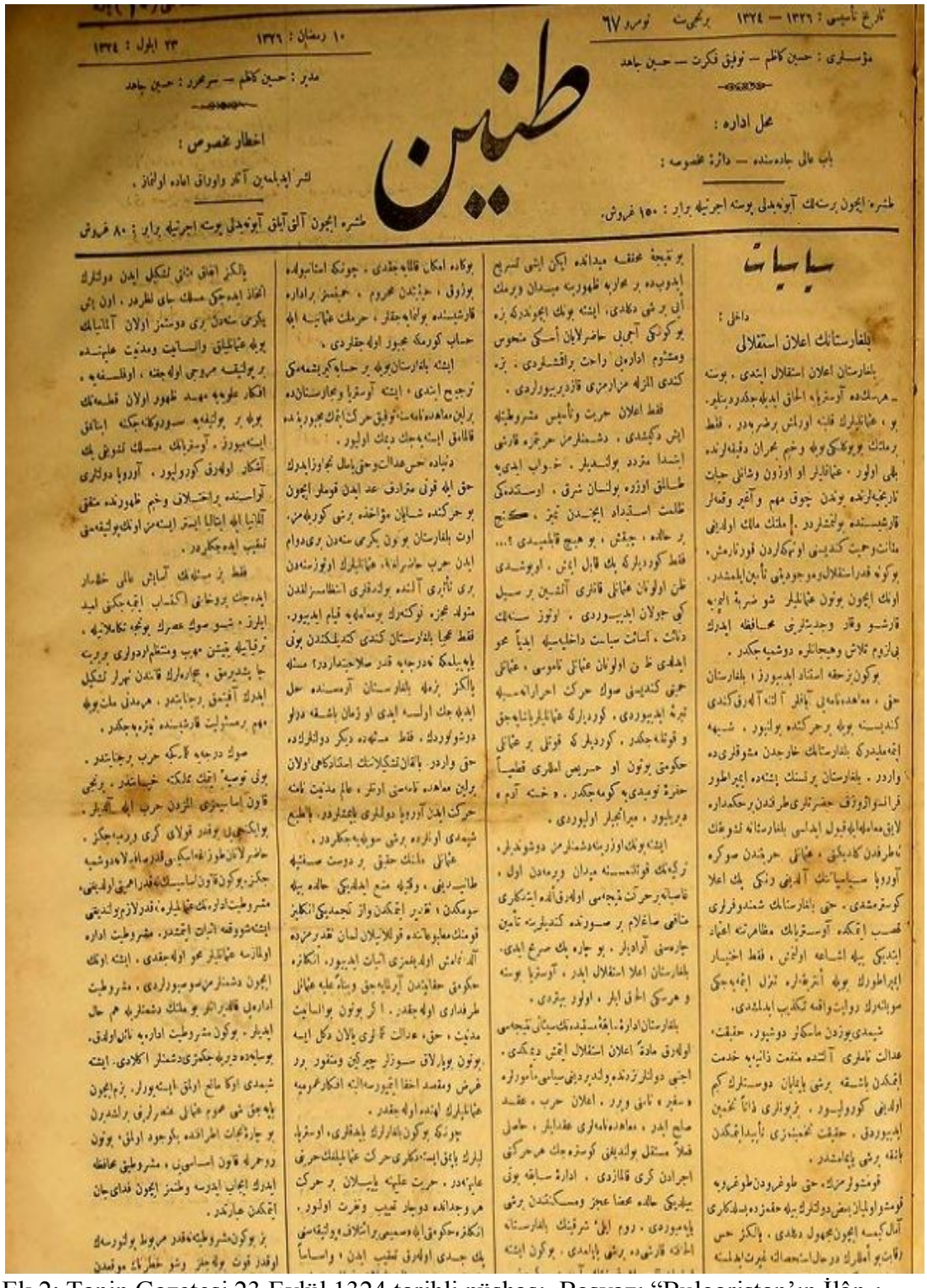
1918'de Birinci Büyük Savaş sona erdiğinde Osmanlı Devleti'nde büyük bir yıkım söz konusuydu. İttihatçıların ileri gelenlerinin ülkeyi terketmeleri, İT'nin son kongresinde kendisini feshetmesi üzerine II. Meşrutiyet Dönemi'nin bir diğer önemli siyasî aktörü HİF grubu siyaset sahnesinde yeniden belirdi. İttihatçılar belki siyasî erki vesayet altına aldıkları dönemde ve tamamıyla ele geçirdikleri dönemde çok yanlış kararlar almışlardı ancak Osmanlı Devleti'nin parçalanması sadece onların sırtlarına yüklenebilecek bir günah değildi. Bu çalışma boyunca ayrıntılandırılarak savunulmaya çalışıldığı gibi Osmanlı Devleti zaten varlığını sağlayan dinamikleri kendi kudretinden sağlamıyordu. İttihatçılar, ölmek üzere olan bir hastaya bir anlamda yanlış biçimde kalp masajı uyguladılar. Kalp çalıştı ama organizma bitkisel hayata girdi. Öyle ki

Almanlar 1917'de Osmanlı için "Enverland" diyorlar savaş sonrasında Almanya'ya bağlı bir dominyon olabileceği üzerinde tartışıyorlardı.

EKLER

Ek 1: **(Küçük) Sait Paşa (1838-1914)**

طنین

تاریخ تأسیسی : ۱۳۲۶ — ۱۳۲۴ برنجی ت نومرو ۶۷

مؤسسلری : حسین کاظم — توفیق فکرت — حسین جاهد

محل اداره :

باب عالی جاده‌سنده — دائرهٔ مخصوصه :

طنین برنجی آیونه‌دکی پوسته اجرتیله برابر : ۱۵۰ غروش.

۱۰ رمضان : ۱۳۲۶ ۲۳ ایلول : ۱۳۲۴

مدیر : حسین کاظم — سرمحرر : حسین جاهد

اخطار مخصوص :

لتر ایدیلمین آخر واوراق اعاده اولنماز .

طنینه ایجون آلتی آیلق آیونه‌دکی پوسته اجرتیله برابر : ۸۰ غروش

سیاسیات

داخل :

بلغارستانك اعلان استقلالی

بلغارستان اعلان استقلال ایتدی . بوسته ـ هرساله آوسترواه الحاق ایدیلهجکدر دیلر. بو ، عثمانلیلرك قلبنه اورالش برضربه‌در . فقط رملتك بویوکلکی وبو وخیم بحران دقیقه‌لرنده بللی اولور . عثمانلیلر او اوزون وشاقی حیات تاریخیه‌لرنده بوندن چوق مهم وآغیر وقعه‌لر قارشیسنده بولنمشلردر . ملتك مالك اولدیغی متانت وحیت کندیسنی اونیکاردن فورتارمش. بوکونه قدراستقلال‌ومعوجودیتی تأمین ایلمشدر. اولك ایجون بوتون عثمانلیلر شو ضربهٔ الیمه قارشسو وقار وجدیتلرینی محافظه ایدرك پی‌لزوم تلاش وهیجانلره دوشمیه‌جکدر .

بوکون ژحفه استاد ایدیورز ، بلغارستان حق ، معاهده‌نامه‌یی یاپلیر آ لتنه آلدیغی کندیسنه بویله برحرکته بولنیور . شبهه ایتمه‌لیدرکه بلغارستانك خارجدن مشوقلری‌ده واردر . بلغارستان پرنسنك بتنه‌ده ایمپراطور فرانسوا‌اوزوق حضرتلری طرفندن برحکمدار لایق معامله‌ایله قبول ایدلمسی بلغارستانله دولتلر نامطرفدن کادیکی ، عثمانلی حریتدن صوکره آوروپا سیاسیاتنك آلدیغی دیکی بك اعلا کوسترمشدی . حتی بلغارستانك شمندوفرلری نصب ایتمکه آوسترواه مظاهرتله اعتماد ایتدیکی بیله اشاعه اولنمش ، فقط اختیار ایمپراطورلك بویله آنی‌قارار نزول ایتمه‌یه‌جکی صوانلرك روایت‌واقعه تکذیب ایدلمشدی.

شیمدی بوزدن ماسکار دوشیور. حقیقت، عدالت نامغی آلتنده متفقت ذاتیه‌یه خدمت ایتمکدن باشقه برشی یاپمایان دوستلرك کم اولدیغی کوروليور . ژبوناری ذاتاً تخمین ایدیورلر ، حقیقت تخمینلری تأییدایتمکدن باشقه برشی یاپامامشدر .

قومشولرمزك، حتی طوغریدن طوغریویه قومشولوایلرك بعض دولتلرك یاپه حلمه‌زده بسلدکاری آمال کیمسه ایجون مجهول دکلدی . یالکز حس وقایعه‌لرك درحال استحصالك غیرت ایدلمسنه بوکاده امکان قالمامشدی . چونکه استانبولده بولونق ، حیاتدن محروم ، حیثیتی برادره قارشیسنده بولنمایه جقلر ، حرمك عثمانیه ایله حساب کورمکه مجبور اولیه جقلردی .

ایشته بلغارستان بویله بر حسابه کیرمیه‌جکمه‌کی ترجیح ایتدی ، ایشته آوسترواه بلغارستانلرده برلین معاهده‌نامه‌سنه توفیق حرکت ایتمکه مجبور بلنده قالدیغی ایشته بوحالك دیلك اولیور .

دنیاده حس عدالت وحتی یاخود نجاوزایدرك حق ایله قوی مترادف عد ایدن قومسار ایچون بو حرکتده شایان مؤاخذه برشی کوره‌مزمن. اوت بلغارستان بوتون یکری سنه‌دن بری دوام ایدن حرب حاضره‌ده، عثمانلیلرك اوتوزسنه‌دن بری تأثیری آلتنده بولدقلری استطلاسز لقدن متولد تحیز نوکتهرك یوسه‌لمه‌یه قیام ایدیورلر. فقط محیا بلغارستان کندی کندیلکندن بوی یاپه‌بیلدیکه درجه‌یه قدر صلاحیتدارمیدر؟ مسئله یالکز زمیله بلغارستان آرمسنده حل ایدیه‌جك اولسه ایدی او زمان باشقه دولو دوشولورديك ، فقط مسئله‌ده دیکر دولتلرك‌ده حق واردر . باخصوص تشکیلاتمك استادکاهی اولان برلین معاهده نامه‌سی اولمق ، عالم مدنیت نامنه حرکت ایدن آوروپا دولتلری بلغاریه‌یی شیمدی اولدیغی کبی بیراقمیه‌جقلردر .

عثمانلی ملتك حقیقی بر دوست صمیمیسی طالب دینی ، وکیفیه منع اطلاعی حالده بیله سومکدن ، تقدیر ایتمکدن واز تجمدیکی انکلیز قومنك معلوماتنده قولایلیقلر لسان تقدیرمزده آلقیشلمش اولدیغنی آیات ایدیورز . انکلتره حکومتی حقایقدن آیرلمایه‌جق وبیاناً علیه عثمانلی طرفداری اولمه‌جقدر . اکر بوتون بوالسایت مدنیت ، حتی ، عدالت نامغاری یالان دکل ایسه بوتون بوپارلاق سوزلر چیرکین وستفور پر فرش ومقصد اخفا ایتیورسه‌لر انکلتره عثمانلیلرك لهنده اولمه‌جقدر .

چونکه بوکون بلغارلرك بلغاریه، اوسترواه لرك بابی ایسه‌لر فکری حرکت عثمانلیلرك حریتی عایه‌در . حریت علیه‌ینه بر حرکت هر وجداندده دوچار تعیب وحیرت اولور . انکلتره حکومتی ایله دمیریولر ایشلاتمه‌یه تشبث‌ده بك جسدی اولدیغی تعقیب ایدن ، واساساً بالکز اتحاق بانی تشکیل ایدن دولتلرك اتخاذ ایدهجکی مسلك سای نظردر . اون یدی یکری سنه‌دن بری دوستلر اولان آلمانیانك یولنه عثمانلیلرك وانسانیت ومدنیت عاینده بر وظیفه مروجی اولهجقه ، اوفلسفه‌یه ، افکار علومیه مهد ظهور اولان قطعه‌لرك یولنه بر وظیفه‌یه سوروکلهجکنه اساساً ایسه‌یورز . آوسترواك مسلك تدویق بك آشکار اولدیغی کوردیلیور . آوروپا دولتلری آراسنده براختلاف وخیم ظهوریندن متفق آلمانیا ایله ایتالیا ایسه‌لرنك اونك وظیفه‌سنی تعقیب ایده‌جکلردر .

فقط بز مسلمانك آسایش عالی خلعار ایده‌جك بروخاسی اکتساب ایتمه‌جکی امید ایلرز . شو صوك عصرك یوکمه نکبتلریه ، ترقیاتیله چیقن موجب ومنتظم‌اردولری برچوق جا پشدیرمش ، عجزلرك قاندن نهرلر تشکیل ایدرك آقتیغی رجا ایتمشدر ، هرمدنی ملت بویله مهم برمسئولیت قارشیسنده تیترمه‌یه‌جکدر .

صوك درجه آغیر حرب رجا ایتمشدر . یونی توصیه ایتمك ملتك خیاتندر . برنجی قانون اساسیمزی التزدن حرب ایله آلمیشلر . بوایکیچی یوفدر قولای کری دوندیره‌جکز . حاضرلانان طوزاغه‌لرکی قدر ماللاه‌دوشمه‌جکز . بوکونکی قانون اساسیمزك قدر اهمیتی اولدیغی، مشروطیت ادارهٔ ملتك عثمانلیلره، قدر لازم بولندیغی ایشته شو وقعه اثبات ایتمشدر. مشروطیت اداره اولمازسه عثمانلیلر نحو اولهجقدی . ایشته اونك ایچون دشمانمز صوصمیورلردی . مشروطیت اداره‌یی قالدیرانلر بو ملتك دشمانلریه هم حال ایدیلر . بوکون مشروطیت اداره‌یه نائل اولدق، بوساعده دیرینه جکمکدن دشمانلر اکلادی. ایشته شیمدی اوکا مانع اولق ایسته‌یورلر. زیرا ایچون یاپه‌جق شی عموم عثمانلی عنصرلرینی برلشدیرن بو چارهٔ نجات اطرافنده بلکوجود اولق، بوتون روحیله قانون اساسیمزی ، مشروطیتی محافظه ایدرك ایجاب ایدرسه وطنمز ایچون فدای جان ایتمکدن عبارتدر .

بز بوکون مشروطیته قدر مربوط بولنیورسهك اولدقجه بوندن بویله دشمانمزك موفقیتی

Ek 3: **(Kıbrıslı) Mehmed Kâmil Paşa (1833-1913)**

طنین

جمعه

نسخه‌سی (۱۰) پاره

نوع تأسیسی : ۱۳۲۶ — ۱۳۲۴ پرنجی‌ت نومرو ۷۰

۱۳ رمضان : ۱۳۲۶ ۲۶ ایلول : ۱۳۲۴

مؤسسان : حسین کاظم — توفیق فکرت — حسین جاهد

محل اداره :

باب عالی جاده‌سنده — دائرهٔ مخصوصه :

مدیر : حسین کاظم — سرمحرر : حسین جاهد

اخطار مخصوص :

نشر ایدیلمه‌ین آنجق داوراق اداره اولنمز .

مشره ایچون برسنه‌لك آونه‌مدلی پوسته اجرتیله براور : ۱۵۰ غروش.

مشره ایچون آلتی آیلق آونه‌مدلی پوسته اجرتیله براور : ۸۰ غروش

سیاسیات

داخلی

آوسترییا امتعه‌سنی آلمایکز !

عثمانیلرك سکون ایچنده جالیشمه‌سنه محتاج اولدقلری شو سیره‌ده عادی، مردار برحرص ایله بوسه هرسنه اوزرینه سالدیران آوسترییانك چوروك متاعلرینی آلمایکز !

عثمانیلرك عموم عادی دوشونلرینه، مدنی ملیتلرینه حسن ظن و تشویق وتشجیع بکلدکلری بو سیره‌ده، حب نفس ملی جاشماه برضرره اوران آوسترییانك قالب متاعلرینی آلمایکز !

عثمانیلر حکومت واداره‌لرینی عدالت وحقانیت اساسلرینه بنا ایتمك ایچون جالیشیرلرکن دایما بر قارشه‌لق، خارجی بر حرب هیجانی اوزرینه استبدادك اعاده‌سنی تأمین ایتمك فکریله حق، انسانیتی، عهدی آیاقلر آلتنه آلان آوسترییانك مردار متاعلرینی آلمایکز !

اوت، آوسترییادن نه کلیورسه، قالین، اینجه، چوراب، مندیل، فانیله هیچ برینه بر عثمانلی پاره‌سی ویرمه‌یکز ! بو کون آوسترییا کوستردیکی زبونلشکدن، نامردلکدن مدنیتك وجدانی قارشیسنده تماسل مدخول وحقیر ایسه شکنجه‌لر مطوله‌یه دوچی دنکلری قالب، کندیلری چوروك، دایانماز، ایشه یارامازمتاعلرینده بازارلرمزده، دکانلرمزده اویله محقر، ذلیل طورسون !.. برعثمانلی پاره‌سی آرتق حرکتنك، ملیتنك دشمنی اولان او حریص او منفعت موسامنی آلمره کچمسین ! . شیمدیه‌یه قدر عادی، مردار متاعلرله مملکتمزی خراجه کسدیردی، جالیشیر، قازانیر، اوسترییالیلرك چیقرنی طولدیردی. بمالکتمزده اك چوق آوسترییا امتعه‌سی صاتیلیردی .

بوندن صوکره صاتلمامین ، دیه‌یمکه : خیره، بوکون سرمایه‌سنی توفیر ایتمکه استفاده‌مسلکنه مساعد بولنیان کونه قارشی نه‌قدر نفرت ایدیورسه، بل سرمایه قازانمق کزدن جیقمش مالکزده‌ده بوندن اوقدر نفرت ایدیورز ! وآلمایکز .

مدنیت ، حقانیت مصالحی اولدوقلری حقیقتده آوادهلری نی بر منفعت خبیثه‌دن ، اولمك ایچون وزده کندیلرینه وضیع قطارلرندن هجوم ایدنلرك وحالیت وقایعه منتظر اولالم ، حاضرلانالم . اردومز ایچك فرصتده وملی ایچون فدای جان ایدهجك حالده بکلسین ، آرتق حضارده بولونمامك کیفیتنده بر موجودیتی واردر. عثمانیلرك ده مشروع برغایهٔ امل واردر. عثمانیلر هیچ بر زمان حرب ایسته‌مزلر . بر قاچ سوداسی دکلر ، عصرلردن بری قارشمز کوستردکلری هیچ بر زمان تجاوزی برحربه کیریشمه‌رك، ایچك دور فسوحاندن صوکره هیچ تدافعی وضعیته‌یز . أوت ، سیئات اداره اردومزی ، مدافعهٔ وطنه ایجاب ایتدیکی زمانلرده برحالده بولندیرمامشدر . بوکون فرصتلر تدبرسزلك ، حاضرلمسزلق قربانی اولدقی قاچیرلمش ، دولت فلاکتدن فلاکته اوغرامش ، حب نفس ملت جریحه‌دار اولمشدر .

فقط ، دورلرسه‌یسنلر ، بوکون کورییورزکه حق قوتدن عبارتدر، قوتنه اعتقادیت کوکان برحکومت ایشته تاروحه قدر ایشیدن براسترا ایله الکزدن حقکزی آلیور . وصوکره سزه دوستلقدن ، خیرخواهلقدن بحث ایدییور!

آوسترییا سفیری مارکی پالاویچنی حضرتلرینك بیاناتنه دقت ایدیکز، بوندمکی ادای استحقاقی و استرا پاره ایچندمکی بر خنجری قصلماقدن بوکون بوکون اوتولماز . غیر قابل تلافی بر فلاکت حاضرلامه یکزییور .

مارکی پالاویچی دییورکه :

« آوسترییانك بوسنه هرسکی کندی مملکته الحاق ایتمك یولنده، اتحاد ایتدیکی قراری ایله حاصل اولان حال غایت واضح وصریحدر . آرتق کیمسه حکومت متبوعه‌مك ترکیه‌یه باغلانه‌جه‌غنه بر قسمی، فرضا سلانیك شهری اوزرنده برطاقم آمالی بولندیغی سویله‌یه‌مکدر . »

سفیر حضرتلرینك تراکتوری مانع اولدقلری اولمه ایچی احتمالکه آوسترییانك بو حرکت عالیجنابانه‌سندن طولایی توکرك آوسترییایه متمادیا ومدیون قالمکدن دولایی ایجاب ایده‌جکی‌ده علاوه ایله‌یه‌جکلردی . معمافیه آوسترییا ایچون کشادکی قلب تعبیراری الان بدلالتی ایله، متزاید، یوسروق حق کوروپورکه‌هیچ پرزمان منافیات دولیه‌نك اساسی تشکیل ایتمکدن خالی قالامشدر. حکم هروقت غالب قالمکدر. بناءً علیه قوی اولق ایچون مرتبایق لازم ایسه بلازدد بردفیه‌یه برخطابیه نائب ایتدون ویلهم، طبعن اوته‌دنبری تنبیهات واصلاحات عسکریه‌یی هرشیئه مقدم ایدییوردی . یزه مرتبه‌ین اول حیثیت ملیه لازمدر . حیثیت ملیه‌ین عسکر محافظه ایدهجکدر . عسکرمزی ، اردومزی قوتلندیرملی ونومید اولمالیم. آوسترییانك میراثی پایلاشمق مسئله‌سنك اورتهیه جیقماسی ایچون چوق یکه‌نك حاجت قالمامشدر .

مقابله بالمثل یزه ایچون دستور حرکت اولمالیدر . بناءً علیه بوکون آوسترییانك عهد شکنلکنی بلغارستانك حرکت خوه سرانه‌سیله برلکده ، برابر معاهده‌نامه‌سنه واضع الامضا اولان دولتلره تبلیغ ایدرز . حرکتزده‌ماصولدن، حقدن آیرلماز . نتیجه منتظر اولورز . نتیجه حقمزی محافظه ایتمیجك اولورسه او زمان وطنك منافعه اك موافق مسلکی دوشونورز ، فقط هرحالده منافعه‌مالقی قلمزدن چیقارمازز ، سکوت ظاهریمز آلتنده بو دائما قاچه‌جق بارودی صاقلارز . یزده فرصت بکلرز .

فقط شمدیدن تطبیق اجنبیه‌یه جکمز بر خط حرکت وار. اودهٔ آوسترییا امتعه‌سنه قارشی تعمیر مخصوصیه ، بوغوتلاز ، بایقی ، یعنی آوسترییا متاعلرندن هیچ برشی صاتون المامقدر. چیناقلر آمریقالیلرك بعض حرکتلرندن مأخوذ اولهرق اقتصاد ایتمیلر ، ممکنترینه آمریقا امتعه‌سی صوقمایلر . بوحرکت وطنپرورانه یزه ثروتهٔ امتال اولسون . آلامیم ، عادی ، فا ، چوروك ، قالب آوسترییا امتعه‌سی آلمزدن ، اوستمزدن آیام ، بجاولرمن وردکاری سبا ، رشادی بوزسوتلر ، آوسترییادن هیچ بر شی کیزمسینلر . بز او ملکری داخلنده یاشه‌مه جالیشیرز ، فضله یازه ویرمزز ، ایجاب ایدرسه هیچ التفات ، فقط بوندن صکره آوسترییایه بر اوتانی ویرمه‌یز ، عثمانیلر، حیث وحده بوکون یزه یوه بر حرکتله اظهار هرلی ایدییورز!

عتی قالان آلشاری اوزنکه چالشدقجه بر بدبختلره بوکونکی قاریشدیریسور، آلشاری کوردکیجه ، یانیمنك دائرهٔ شمولی توسیع ایدییور ، واقعا قدیمه وفاسدن ، یعنی اون سنه‌دن بری عسکرمزی جزیره‌دن چیکدیریلن بر تك مأمورمز قالمدی ، ویرلنمك اورادمکی حق حاکمیته دلالت ایده‌جك علامت عثمانیه کاملاً مفقود ، یالکز تنها بر قابا یارچه‌سی اوزرنده بر عثمانلی یارانی — اوده‌ما کراجنبیه‌یه‌مك محافظه‌سی آلتنده — تموج ایدییور . ادارهٔ سابقه دولتی موتمن موسیو ودکیکی زمانلر بوجزیره‌لی‌ده، کرك ضبطی کرك الدن قاچیرلمس ملت عثمانیه‌یه بك بهالی اولدیرمش اولان بو مملکتی ده‌خریطهٔ عثمانیه‌دن سیلمش ایدی. عهداً کرچه بلغارستان کبی، دوم ایلی شرقی ولایتی، یوسنه‌وهرسك کبی مالك عثمانیه‌نك اجزای منسلخه‌سندندر ، فقط فلاً اویله‌دکل .

سلوك اولدیغی اوزره دور سابق عصاسی بوجزیره واقع اولان تجاوز یولنی ایجون بر چوق کشکشلرلدن ، بر چوق تردداردن ، بر چوق مجبوریتلردن صوکره ، نهایت بوقی کیکه طایانجه ، آرتق بایه‌جق باشقه چاره قالمیجه حربی کوزه کلدیرمش ، مظفر اردومزی نمایانه کشت وکذار ایتدیرمش ایدی . غالب وشاق عسکرمز فوقه کیدیکی ضبط ایه آتشه‌لك یولی طوتنه بتلاغه، یونانستان خواه تاخواه میدانه واصوص مبتدیکی عسکریی تیری آلش ، جزیره‌لی نخله المش ایدی . بودفعه هم حق ، هم قوت زم ایدی . بوانسانلدن هیچ بر بر ضبط ایچیور ، کندی المزدکی مملکتی ، اوغورنده اوقدر جان ومال تلف ایتدیکمز جزیره‌لی باری شوانیدن ، نجاوزدن، مداخله اجانبدن خالی اولارق کاکان محافظه ایتمکلکز اقتضا ایدییور ایدی . مع التأسف اوپه اولدی، هم غالب قالدك، هم محاربه‌یه غالیتمزه سبب اولان عثمانلی قابدیردی . یوقسه سیاسیجه تقرح یپلمم تمام ورهجك ؟ فقط اوروپانك اووقتکی یك صرغ معلمه‌ی ذیروپه دیپلوماتلرینی طردندن ارتکاب ایدیلن خطا آوه‌جاقلری صوره علاوه ایتمه‌مك ، کی دکلدر. أوت ، کرید ایچون حرب ایتن ایدك . فقط

Ek 4: Tanin Gazetesi'nin 24 Eylül 1324 tarihli nüshası. Gazete "Avusturya Emtiası almayınız!" başlığıyla çıkmış.

نسخه‌سی (۱۰) پاره

پنجشنبه

تنین

تاریخ تأسیسی : ۱۳۲۶ — ۱۳۲۴ برنجی سنه نومرو ۶۹

مؤسسلری : حسین کاظم — توفیق فکرت — حسین جاهد

محل اداره :

باب عالی جاده‌سنده — دائره مخصوصه :

طشره ایچون برسنه‌لك آبونه‌بدلی پوسته اجرتیله برابر : ۱۵۰ غروش.

نسخه‌سی (۱۰) پاره

۱۲ رمضان : ۱۳۲۶ ۲۵ ایلول : ۱۳۲۴

مدیر : حسین کاظم — سرمحرر : حسین جاهد

اخطار مخصوص :

نشر ایدیلمین آثار و اوراقك اعاده اولنماز.

طشره ایچون آلتی آیلق آبونه‌بدلی پوسته اجرتیله برابر : ۸۰ غروش

سیاسیات

آوسترياڭ مقصد حقيقيسى

برلين عهدنامه‌سى جيكدنبرى مخصوصه اوسترياڭ بلغارستان كى كوجوك بر حكومت پرداولق صورتيله كوسترديكى اثر تنزل واستحصال بالكز تركى دكل بتون عالم مدنيى حيرتلره قالمشدر. مشرق ابتدائى - دوت بش كون اوك نتيجه قدر آوسترياڭ بو صورتله رفع قصاب ايدرك معاهده‌نك غصب ونحاوزلرى بر روا تبليغ ايده. بيله‌جكى بتون آوروپا استماع ايدييور، حتى ويانه‌دك دخى، غرضمى بيله بوله برشى آوسترياڭ قطعياً فكر اندن چيكه‌مكده اولديغى سويليور ايدى. فقط انكلاسيلان شرق مساعدسى تصورات و خيالات سياسيه‌لرينه جولانكاه ايتمك ايسته‌ين ديپلوماتلرده‌معلوم، محت اقامه، تعهد ده عاجز كى سوزلر تأمين اغراض ومنافع ايچون ايجاد اولنمش قالن اغفالكارانه‌دن باشقه برشى دكل. بلغارستان خارجيه ناظرى پارغوفون اعلان استقلالدن دها اوچ كون اول بلغار ـ تاتك شيمديكى حالده استقلال بخش اولديغى تأن غرضمى محاربه سويليور. بادون دەدخالده قانون اساسينك اعلانى اوزرينه آوسترياڭ برانتظار سياسى پولتيقه‌سى تعقيب ايده‌جكنى وعد ايديورايدى. بو اقوالك ايله سولح حركات نادر سلى قابل تأليف اولهبيلير ؟

شوايكى آى ظرفنده بزده هيچ اوراق سه برحقيقت كوستريورك اورده حال حاضره دولت عثمانيه‌نك حقيقى دوستلرى كيم، دشمنلرى كيم اولديغنى بر درجه‌يه قدر آكلاشيلمشدر. بالاسيدر. واقعا اعلان حربى متعاقب بتون اوروپانك لهجه عمومى برفوران توجه حاصل اولدى. بتون دولتلر معلوماتك، افكار عموميه‌نك تضيقه تابع اولدقى حالده تاكواه دولت عليه‌يه دوست، حرمتكزه پرستكار، اعتدال دائره، وقار ملحوظه حيران قالديلر. فقط بر جوقلرينك آمالى منكسر اولدى، حسابارى بوزلدى، قلبلرنده بر عقده حصوله ارسنك صحت ومخالفتى آرمحيط مارزه‌جى بر ميزان بولنايدى. آسكى تراز و بوزلش عيارسز قلش ايدى. اوروپادەكى مختلف وظيفه جريانلرينك استقامتى بولنى ايچون حريت بالقانيسنك برآز ركودت كب ايتمى، ايلك انكلس واحساسات تأخيرينك زائل اولمسى اقتضا ايدر ايدى. اينه ايلك بهت و حيرت دورمسى شيمدى كچدى. اخبارات جديده سياسيه‌يه كوره يكى مسلكر اتخاذ اولندى. آوروپا پولتيقه‌سى و دولت عليه‌نك خارجه اولان مناسباتى ايچى مهم صدمه‌يه اوغرايهرق اولكى محيط مهميت وظلمت سياسيه آچلدى. آكلاشلديكه بلغارستان حيات مليه‌يه قصد ايتمش بر دشمندر. كذلك آكلاشلديكه ادارهٔ جديده‌نك نتيجه‌سنده آمالى زر وزور اولان ديكر برحكومت‌ده آوسترياندر. بو تقرر ابتدائى‌كه شو دورهٔ بحرانك آتاسنده اك صميمى وخالص دوستمز انكلترەدر.

اينه‌شو قرارلرك كافى ايچون مزك ايچندن عجيب‌زده شو اوچ نقطهٔ مفيده‌يى اولدقجه كدره‌يه‌يوروز. مصالح اجنبيه‌مزك هيچ اوقازنمه و قدوجق برقاعده‌سى كورىلبور.

بلغارستانك بو حركتده بولندقى مقصد حقيقيسى تعيين بيوك برخاص اولمه متوقف دكلدر. تحكيم موقع ، انبساط ، توسع، ايستقاتوس معاهده‌نامه‌سنى احيا ، حاصل بر چوق خيالات . فقط اوسترياڭ مقصد حقيقيسى كشف وتعيين اولدقدر دكلدر. اول وآخر سويله‌يكمز كى بودولت لشكل وماهيتى حسيله محافظه‌كارانه‌يى احتياج شديدنده ايكى الك زياده صولغى اولمولاشيرىور. بوسته وهرسكى الحاق ايچون برسبب مادىسى هيچ‌مان برطرف كيدر. ايلريده دولت عليه‌نك قوتى وسكنت كسب ايدرك بوايكى ولايتى استرداد ايچون ملاحظه‌سى يوقدر. بوحالده تردده دوشورن برشخصيت ايچون كافى برسبب سايه‌سيار.

بوسبب جدى اولسه‌ده بونك ايچون اوقدر استعجاله لزوم يوقدر. بوسته وهرسك ولايتلرنده قانون اساسينك اعلانى ودرت مجلسى كشادى ايچون ده — نامهٔ ايرادلرنده بيان

برسبب حقيقيسى ، برمقصد خفيسى بولنمق منصور دكلدر. برچوق اوسترياڭ لك زياده كوزتديكى قطعه دولت عليه‌نك احوال داخليه‌سنه اجراى سوء تأثير ايتمك ، هنوز ايكى يمنى آيلق برطفل اولان حريتى وخطدر. آرت ، اوسترىا حسابايديورك خارجدن بوله برايكى ضربه‌دادلور ايسه اهالئ عثمانيه غليان ايده‌جك ، قياحق سردار وملوك اولان دور سابق استبداد دكل مشروطيت ادارەسنه عطف ايده‌جك وبو صو. رتله داخلاً برعكس العمل وقوعه كلارك تحدثى سراى للمه‌سى بزرك قوشولره حاضر حاضر بولندىرمقدن باشقه برخدمتده بولنمسنه امكان اولميان ادارهٔ مشروطه يه عودت ايده‌جك ، او وقت ديكر دولتلر كى اوسترياده شيمائه قونجقى و آقدن قاچيرديغى ماكدونيانى يه بلكه بوسنه من الايام بلع ايليه‌جك . . .

ملت عثمانيه‌نك شو طوزاقده دوشمه‌سى توسيه ايدرز . ذاتاً ملتمز اوتوز سنه اول يه بوله بردوس عبرت آلش ، حيات وموجوديتى تهلكه‌يه آتش ايدى. فى‌جر الحرب خلت به الديار بودفعه يه‌نه عبرتى كرىوبه جايه‌يلم .

اوسترياڭ مقاصد ندن برى دەدولتزى راحت برافامق ، نام جدى ومنور ايتمك كوزه‌جكمز برزمانده برى خارجاً اشغال ايتمكدر ، زيرا اوسترىا يك آى بيليرك حرب بتون مملكتك فعاليتى ، حياتى ، قوهٔ ناطقه‌سنى طوردورر ، نالينه تيجه‌لنه‌بيله مملكت مهم برزلغه‌يه اوغرار ، ترقيانى كريلر ، دها كچ جاللانير ، حتى بعضاً بردها بانى طوغرولدايله. بق درجه‌ده خيرلاتير. ذاتاً مقاصد واغراض مادىه تعقيب ايدن دولتلرك ايستديكى شودە بو دكلى ؟ تاريخ بوخصوصده بزيك عبرت آميز مثالر كوسترمكدەدر .

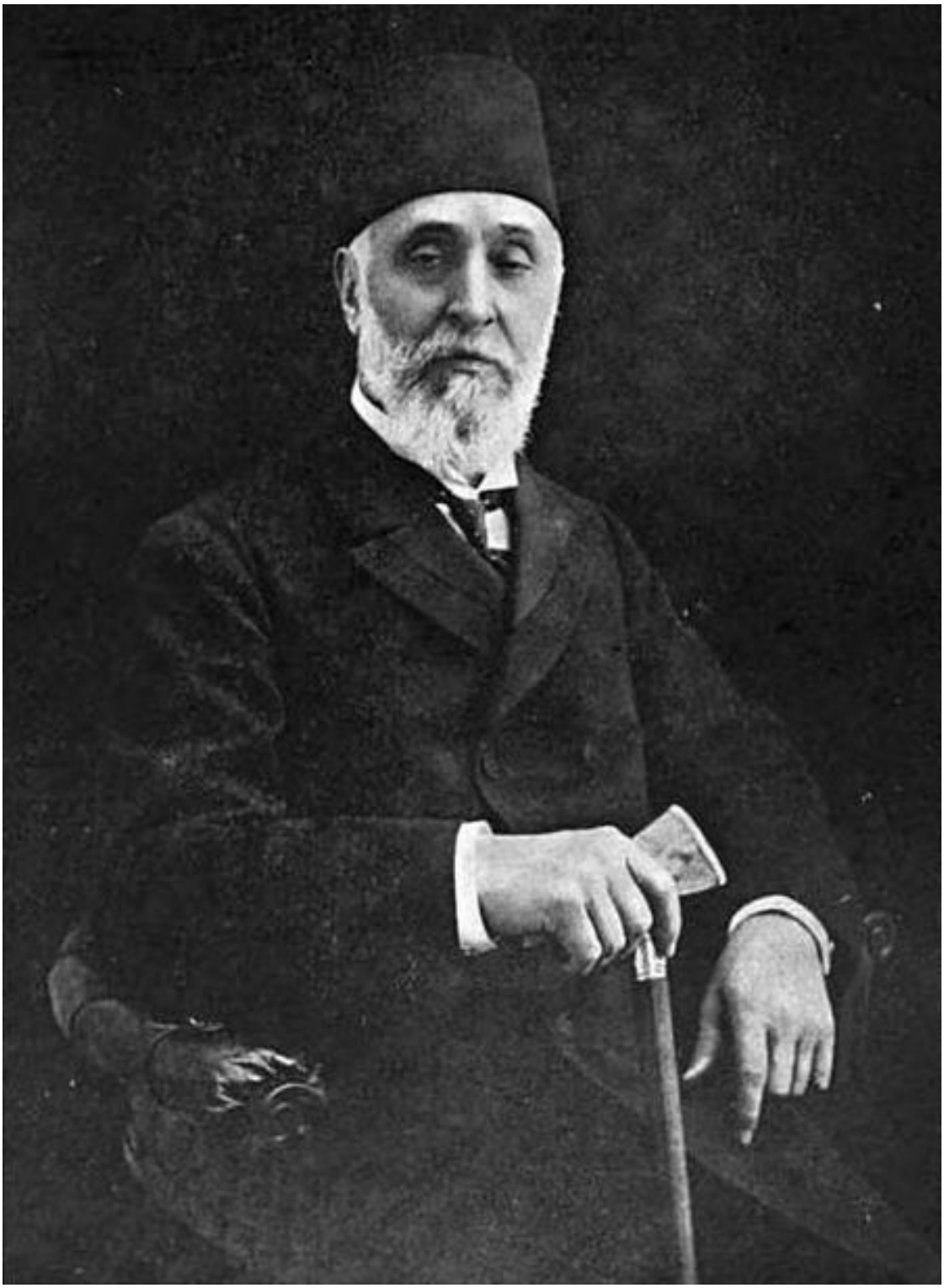
اون اوچنجى عصر هجريده‌دولتمز نه وقت جزئى بر اثر زدكى كوسترمش ايسه همان خارجك مدعش برطوفانى عادتابل كيكتى فيرمشدر . يكيچريلرك الغاسى متعاقب روسيه ايله آچيلان سفر ، قريم محاربه‌سى ، روس محاربهٔ اخيره‌سى هپ دولتك احياسنه صرف

كه‌مصرستان وكه‌بلغارستان ايدى. فقط بلغارستانه بردەطوزاجراهات هيچ دكيشمز. وحالة تركى تهديدلرى هرشيدن اول سكوتله واعتدال ووقاره مزى محافظه ايتلرز. اوسترىا وهنكارستانك وحركتى سنه قصدن زياده حرمت نصب‌ده‌رضدىدر. زيرا اعتراف ايتلرز ، بوسته وهرسكى برقوه السرارله آلمانى اورمق اوتونغاندن زياده اوتونمش ايدك فقط شمدى حيات مليه ، ناموس دولت تعهدك اولديغى اكلامه‌باشلادىغندن ايچون ـ تاماشاك دىيكى كى ـ اوراق داغلمه دوشونمكه فقط بعض اقدامات ـ اوسترياڭ كوياكه زياده قورقدىغى نى دولت عثمانيه‌نك كنجلشمسى اوزرينه بوولايتلرى استردادەعهداً حق قازانمامى ايتش .

مادامكه اوله‌در ، بزده‌بوزدى كنجلشه‌لم ، فوتغرى آكشاب ايدەلم ، فقط وطنمزك بوله بر نامهٔ ايرادطوردى ايله ضبط ايجون ايكى مهم پارچه‌سنك بر ايده‌مزى كسيلمه ؛ زيرا السائر ايچون بر عدالت منويه واليه موجود اولديغى كبى دولتلر ايچون بوله بر عدالت واردر . حله بر اوسترىا دولتى مستقبلده بيلناه چيقسين ، شيمديكى آجينه‌جق زهرلرى او وقت دها آى دوكرز ...

ايتك براتيق جهتى دوشون آمانيا دوستمز بوسنه وهرسك مسئله‌سى اعظام اقتصاديكارى توسيه وبتون فوتغرى بلغارستان جهتنه‌واخصوص بلغارستانه نظراً موقعى بتون بلقانه اولان دوردن ايكى شرقى بر توجيه ايده‌مزى تنسيب ايدييور .

آلمان معلوماتى بوخصوصده حكومت منبوعه‌مزك فكريله تماماً ترجمان اولدىغى بوسوك حقيقتك وقايعى ايكى آيرمق وبوسته وهرسك مسئله‌سنه بلقانه ، بلغارستانه بلقه دولى باقى لازم كلديكى سويليورلر . حله بلغارستانه اوردوجه صولت وهجوم وزرى حربه‌اوغرلتيورايدىيورلرك حربه كيرشديكمز تقديرده عادتا الثانيا اردولرندن استفاده ايده جكمزكى برخولياده طالامز، دوغرى قاليور الثانى مطلوبانك فرط صميميت والولان فوران حميه كان عالمانه اشتراك ايدرز. مع مافيه تكرارلرن

Ek 6: **Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936)**

Ek 7: **Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1922)**

Ek 8: **İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918)**

طنين

Ek 9: Tanin Gazetesi'nin 22 Eylül 1911 tarihli nüshası. Başyazı "Trablusgarb" başlığını taşıyor.

Ek 10: **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)**

طنين

Ek 11: Tanin Gazetesi'nin 24 Eylül 1912 tarihli nüshası. Hüseyin Cahid Bey'in başyazısı Balkan devletlerine hitaben "Meydan Okuyoruz!" başlığı taşıyor.

ÖZET

II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913) başlıklı tez, bu süreçteki dış politika gelişmelerini bütünlüklü bir biçimde ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmanın amacı 1908-1913 arası Osmanlı dış politikasını uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler bağlamında değerlendirmek; Osmanlı iç politikasındaki gelişmelerin dış politikadaki etkilerini araştırmaktır.

II. Meşrutiyet, İngiltere Kralı ve Rus Çarı'nın Reval'de görüşmelerinin de etkisiyle Osmanlı Devleti'ni kurtarmak amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ilân ettirilmiştir. II. Meşrutiyet yönetimi ilk dönemlerde büyük umutlar yaratmıştır. Ancak Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgali ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı gibi krizler Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin sebebinin yönetim şekli olmadığını göstermiştir. 1908-1913 arası dönemde de Osmanlı dış politikası, önceki yüzyılda olduğu gibi, Büyük Devletler'in dış politikalarına göre şekillenmiştir.

Tezde öncelikle çalışmanın teorik çerçevesi kurulmuş; devlet ve dış politika kavramlarının farklı düşünce geleneklerinde nasıl değerlendirildiği tartışılmıştır. Bu bağlamda anlatının birincil aktörü olan Osmanlı Devleti çizilen teorik çerçeve içerisine konumlandırılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise küresel anlamda 19.yy siyasî ve iktisadî gelişmeleri kısaca açıklanmakta ve 1908'e giden süreçte Osmanlı Devleti'nin dünya politikasındaki konumu netleştirilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde 1908-1913 arası Osmanlı dış politikası, önceki dönemlerle olan benzerlikler ve farklılaşmaların netleştirilmesinin kolaylaşabilmesi için hükümetler

bazında değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise tezin genel bir değerlendirmesi bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti, Büyük Devletler, Dış politika, İttihat ve Terakki.

ABSTRACT

This thesis with the title of Ottoman Governments and Ottoman Foreign Policy between 1908 and 1913 entirely tries to display idas in foreign policy. The purpose of this study is to analyze Ottoman foreign policy between 1908 and 1913 in the context of developments in the international relations and to examine the effects of Ottoman internal affairs on the foreign policy.

The Second Constitutional Monarchy was declared by the The Union and Progress Party in order to rescue Ottoman State. Interviews between the King of Britain and Russian Czar also had effects on this declaration. This regime created great expectations at first on people. Therefore some events like the occupation of Bosnia-Herzegovina by Austro-Hungarian Empire and the declaration of Bulgarian independence showed that the cause of the disintegration of Ottoman State was not regime. Ottoman foreign policy in this period was shaped in accordance with the foreign policies of Great Powers.

In this study we firstly erected a theoretical framework and then discussed how concepts state and foreign policy are evaluated in different thought traditions. In this context, Ottoman State that is the primary actor of this narration is positioned in this therotical context. In the second part of study, in the global sense it shortly explained political and economical developments in the 19th century and clarified the position of Ottoman State in the world politics. In the third part of study, we analyzed Ottoman foreign policy on the base of Ottoman governments because this method provides a simple way so as to crystallize differences and similarities of Ottoman foreign policy.

Keywords: the II. Constitutional Monarchy Period, Ottoman State, the Great Powers, foreign policy, Union and Progress Party.

KAYNAKLAR

Adanır, Fikret, **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Ağaoğulları, M. Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.

Ahmad, Feroz, **İttihat-Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

Ahmad, Feroz, **İT'nin Dış Politikası**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA), c.II, s. 293- 307.

Akşin, Sina, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi-3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Sina Akşin(ed), Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Akşin, Sina, **"İttihat ve Terakki Üzerine"**, SBF Dergisi, c. 26, sayı 1, 1971, s. 153-182.

Akşin, Sina, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.

Alkan, Ahmet Turan, **II. Meşrutiyet Devri'nde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.

(Altınay), Ahmet Refik, **İki Komite İki Kıt'al**, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1999.

Anderson, Mathew Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923**, YKY, İstanbul, 2001.

Andonyan, Aram, **Balkan Harbi Tarihi**, Sander Yayınları, İstanbul, 1975.

Armaoğlu, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.

Ayetullah Humeyni, **İslâm Fıkhında Devlet**, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1979.

Barkan, Ömer Lütfi, **"Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi"**, Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler, TTK Yayınları, Ankara, 1975.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, c.4, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, TTK Yayınları, c.1, kısım.2, Ankara, 1991(a).

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, TTK Yayınları, c.2, kısım.1, Ankara, 1991(b).

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, TTK Yayınları, c.2, kısım.2, Ankara, 1991(c).

Bayur, Hilmi Kamil, **Sadrazam Kamil Paşa: Siyasî Hayatı** , Sanat Basımevi, Ankara, 1954.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY Yayınları, İstanbul, 2011.

Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası-II. Meşrutiyet Devri'nde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

Bozbora, Nuray, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

Castellan, Georges, **Balkanların Tarihi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1995.

Cohen, Stuart A., **British Policy in Mesopotamia1903-1914**, Ithaca Press, London, 1976.

Crampton, Richard J., **Bulgaria 1878-1918 A History**, Columbia University Press, NewYork, 1983.

Çam, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.

Çiçek, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, TTK Yayını, Ankara, 2005.

Dağ, Ahmet Emin, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.

Danişmend, İsmail Hamdi, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961.

Daver, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, İstanbul, 1969.

Davison, Roderic H., **Reform in the Ottoman Empire**, Princenton University Press, 1963.

Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi, **el-Ahkamü's-sultaniye**, Bedir Yayinları, İstanbul, 1994.

Ergenç, Özer,**"Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar"**, Osmanlı (Editör: Güler Eren), c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

(ATESE), **Ermeni Komitelerinin Amaç ve Eylemleri**, Genelkurmay Askeri tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008

Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Forbes, Nevil-Toynbee, Arnold J. vd, **The Balkans (Large Print Edition)**, Bibliobazaar, 2007.

Gazel, Ahmet Ali, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası**, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, Erzurum, 2001.

General Mayewski, **Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, No: 6, Ankara, 1986.

Girgin, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz**, TTK Yayını, Ankara, 1992.

Gökbilgin, M. Tayyib,**Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1977.

Gönlübol, Mehmet, **Uluslararası Politika**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

Halaçoğlu, Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

Hamidullah, Muhammed, **Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomasi Mektubu**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

Hamidullah, Muhammed, **İslâm'da Devlet İdaresi, Beyan Yayınları**, İstanbul, 2007.

Heller, Joseph, **British Policy Towards Ottoman Empire 1908-1914**, Routledge, 1983.

Helmreich, Ernst Christian, **The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913**, Harvard University Press, London, 1938.

Heywood, Andrew, **Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

Heper, Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2010.

Hobsbawm, Eric, **Sanayi ve İmparatorluk**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005(a).

Hobsbawm, Eric, **Semaye Çağı**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005(b).

Hobsbawm, Eric, **Devrim Çağı**, Dost Kitabevi yayınları, Ankara, 2006.

Hobsbawm, Eric, **İmparatorluk Çağı**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

Iggers , George G., **Bilimsel Nesnellikten Post-modernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, c.1, İstanbul, 1994.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Sadrazamlar**, MEB Yayını, Ankara, 1940-1965arası(cüzler halinde birleştirilmiş).

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004.

İnalcık, Halil, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1303-1606), Kurumsal, Siyasal, Ekonomik Gelişim**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

İnalcık, Halil, **"Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm"**, Tarih Risaleleri, der.Mustafa Özel, Dergah Yayınları, İstanbul, 1995.

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, çev. Halil Berktay, c.I, Eren yayıncılık, İstanbul, 2000.

İnalcık, Halil, **"Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları"**, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ed. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

İnalcık, Halil, **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I**, Ankara, 1987.

İnalcık, Halil, **"Örf"**, İslam Ansiklopedisi, IX, 1964, s. 671-683.

İrtem, Süleyman Kâni, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi**, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

Jones, Eric, **Avrupa Mucizesi-Avrupa ve Asya'nın Tarihinde Çevre, Ekonomi ve Jeopolitik**, Hil Yayınları, İstanbul, 2008.

Jelavich, Charles-Jelavich, **Barbara, The Establishment of the Balkan National States 1804-1920**, University of Washington Press, Washigton, 1997.

Kapani, Münci,**Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

Kara, İsmail, **"Ulema Siyaset İlişkisine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak / Muhalefete Katılmak"**, Divan İlmî Araştırmalar Dergisi, 1998, 1-25.

Karal, Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi, c. IV**, Atatürk Dil, Tarih, Kültür Yüksek Kurumu Yayınları,XIII. Dizi, Yer yok, Tarih yok.

Karal, Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi, c.V**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Yer yok, Tarih yok.

Karasapan, Celal Tevfik, **Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan**, Ankara, 1960.

Kemal Tahir, **"Notlar: Batılaşma"**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Kerimoğlu, Yusuf,**Devlet ve Siyaset Üzerine Notlar**, Misak Yayınları, Ankara, 2008.

Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Kınlı, Onur, **Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Kili, Suna-Gözübüyük, Şeref**, Türk Anayasa Metinleri**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985.

Kuran, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul, 1956.

Kutay, Cemal, **Trablusgarp'ta Bir Avuç Kahraman**, İstanbul, 1978.

Küçükömer, İdris, **"Düzenin Yabancılaşması"**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.

Kürkçüoğlu, Ömer, **"Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü"**, AUSBF Dergisi, c.35, Ankara, 1980.Lipson, Leslie, Politika Biliminin Temel Sorunları, Siyasal Bilime Giriş, Ankara Üniversitesi hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, İstanbul, 2009.

Menteşe, Halil, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Malcolm, Noel, **Bosna'nın Kısa Tarihi,** (çev: Aşkım Karadağlı), Om Tarih, İstanbul, 1999.

Mumcu, Ahmet, **"Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun"**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976;36 s. 31-107.

Nevakivi, Jukka, **Britain, France and The Arab Middle East 1914-1920**, The Athlone Press University of London, London, 1969.

Orçan, Mustafa, **"Osmanlı'dan Günümüze Modern Tüketim"**, Bir Harf Yayınları, Ankara, 2008.

Ortaylı, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

Ortaylı, İlber, **"Osmanlı Barışı"**, Türkiye Günlüğü, sayı: 58, Kasım-Aralık 1999; 12-17.

Ortaylı, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.

Okay, Orhan, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.

Ögel, Bahattin, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara, 1982.

Ökçün, Gündüz, **Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar**, SBF Dergisi, c.25, sayı 2, Ankara, 1970, s.15-56.

Özyüksel, Murat, **II.Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi**, İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi, No:38, İstanbul, Mart 2008.

Platt, D.C.M., **Finance, Politics and Trade in British Foreign Policy**, Clarendon Press, Oxford, 1968.

Polanyi, Karl, **Büyük Dönüşüm**, (çev.) Ayşe Buğra, Alan Yayınları, İstanbul, 1986.

Prens Sait Halim Paşa, **Buhranlarımız**, Burhan Yayınları, İstanbul, 1981.

Quataerd, David, **"Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922"**, İletişim, İstanbul, 2009.

Rey, Ahmet Reşit, **Gördüklerim – Yaptıklarım**, İstanbul, 1945.

Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.

Sabine, George, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, c.II, Ankara, 1969.

Sadrazam Sait Paşa, **Anılar**, (haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Sakaoğlu, Necdet, **"Padişahlık ve Sadrazamlık"**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1985.

Sander, Oral, **Ankanın Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Sander, Oral, **Siyasî Tarih-İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

Sönmezoğlu, Faruk (Der.), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2005a.

Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2005b.

Stoddard, Philip H., **"Teşkilat- Mahsusa"**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

Şenel, Alaattin,**Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi**, Siyasî Hatıralarım**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.

Şıvgın, Hale, **Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri**, ATAM Yayını, Ankara, 2006.

Tanpınar, Ahmed Hamdi, **"XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi"**, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1967.

Taylor, A.J. P., **The Strugle for Mastery in Europe 1848-1918**, Oxford Clarendon Press, London, 1954.

Tevetoğlu, Fethi, **"Ömer Naci"**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

Timur, Taner, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Timur, Taner, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Timur, Taner, **Osmanlı Çalışmaları**, İmge Kitapevi, Ankara, 1996.

Todorov, Nikolay, **Bulgaristan Tarihi**, Öncü Kitapevi, 1979.

Tokgöz, Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım**, Alpay Kabacalı(Haz.), İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Toynbee, Arnold, **Medeniyet Yargılanıyor**, Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1980.

Trumpener, Ulrich, **Germany and the Ottoman Empire**, Princenton University Press, New Jersey, 1968.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** c.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989(a).

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** c.3, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989(c).

Tuncer,Hadiye-Tuncer, Hüner, **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler**, Ümit Yayınevi, Ankara, 1997.

Tuncer, Hüner, **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003.

Hüner Tuncer, **Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayını, Ankara, 1947.

Uludağ, Süleyman, **İslâm-Siyaset İlişkileri**, Dergâh yayınları, İstanbul, 2008.

Unat, Faik Reşit(Naşir), **II. Meşrutiyet'in İlânı ve 31 Mart Hadisesi-Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, TTK Yayını, Ankara, 1991.

Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım: Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devri'ne Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1964.

Uzun, Turgay, **Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketi İçerisinde Ermeniler**, "Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu", Hasan Celel Güzel (ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Versan,Vakur, **"Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan Sonra Batı Devletler Hukukunun Benimsenmesi"**, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ed. İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Wallerstein, Immanuel, **Dünya Sistemleri Analizi-Bir Giriş**, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Waugh, Telford, **Turkey: Yesterday, Today and Tomorrow**, Chapman and Hall's, London, 1930.

Weld, Mary, **Bediüzzaman Said Nursi-Entellektel Biyografi**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yalçın, Hüseyin Cahit, **"Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918"**, Fikir Hareketleri Dergisi, sayı:136, Ankara, 1936.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig II**, (çev.) Reşid Rahmetî Arat, TTK Basımevi, Ankara, 1991.